

UNIwersytet WarMińsko-Mazurski w Olsztynie
UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

Acta Neophilologica

XXI

1

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu WarMińsko-Mazurskiego
OLSZTYN 2019

Rada Naukowa

Franciszek Apanowicz (Gdańsk, Poland), Anna Bednarczyk (Uniwersytet Łódzki, Poland),
Józef Darski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poland),
Aleksander Kiklewicz (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Poland),
Joanna Kokot (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Poland),
Ewa Kujawska-Lis (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Poland), Mikhail Melikhov (Syktyvkar
State University, Russia), Andrey Moroz (Russian State University for the Humanities),
Joanna Nawacka (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Poland), Grzegorz Ojcewicz
(Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Poland), Heinrich Pfandl (University of Graz, Austria),
Yuriy Kovbasenko (Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine),
Stanisław Puppel (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poland),
Larisa Soboleva (Ural Federal University, Russia), Klaus Steinke (Universität Erlangen, Germany),
Ewa Żebrowska (Uniwersytet Warszawski, Poland), Alexander Zholkovsky (University
of Southern California, Los Angeles, USA), Bogusław Żylko (Uniwersytet Gdański, Poland)

Recenzenci

Anna Bednarczyk (Uniwersytet Łódzki), Iryna Betko (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie),
Leonid Bykow (Ural Federal University), Zoja Jaroszewicz-Piereslawcew (Olsztyn), Roman Jurkowski
(Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie), Alla Kamalova (Bałtycki Federalny Uniwersytet
im. Immanuela Kanta), Siergiej Kowalow (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie),
Iwona Krycka-Michnowska (Uniwersytet Warszawski), Mikhail Melikhov (Syktyvkar State University),
Grzegorz Ojcewicz (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie), Joanna Orzechowska (Uniwersytet
Warmińsko-Mazurski w Olsztynie), Helena Pociechina (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie),
Irena Rudziewicz (Olsztyn), Monika Sidor (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II),
Tatiana Simaszko (Północny (Arktyczny) Uniwersytet Federalny im. M.W. Łomonosowa w Archangielsku),
Halina Twaranowicz (Uniwersytet w Białymstoku)

Redaktor naczelna

Joanna Orzechowska
e-mail: joanaorzech@gmail.com

Sekretarz redakcji

Joanna Nawacka
e-mail: acta.neophilologica@gmail.com

Redaktorzy językowi

Ewa Kujawska-Lis, Helena Pociechina

Redaktorzy tematyczni

Językoznawstwo i glottodydaktyka
Alla Kamalova
Literaturoznawstwo i przekładoznawstwo
Iwona Anna NDiaye

Adres redakcji

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Instytut Słowiańszczyzny Wschodniej
ul. Kurta Obitzta 1, 10-725 Olsztyn
tel. fax 89 527 58 47, 89 524 63 69
<https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/an>

Redakcja informuje, że wersją pierwotną czasopisma jest wydanie papierowe

Projekt okładki

Barbara Lis-Romańczukowa

Redaktorzy tomu

Joanna Orzechowska i Joanna Nawacka

Redakcja wydawnicza

Katarzyna Zawilska

Skład i łamanie

Marzanna Modzelewska

ISSN 1509-1619

© Copyright by Wydawnictwo UWM · Olsztyn 2019

Wydawnictwo UWM
ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn
tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38
www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/
e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Nakład 105 egz. Ark. wyd. 9,80; ark. druk. 8,25
Druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. nr 296

SPIS TREŚCI

Językoznawstwo i glottodydaktyka

EWA BIAŁEK	
<i>Всеобъемлющий</i> : studium jednego przypadku	5
KLAUDIA A. PROKOPCZUK	
<i>Виндоуз</i> или <i>Windows</i> ? Кириллица и латиница в названиях торговых марок (на материале современных русских художественных текстов)	19
ИРИНА СЕРАФИМОВНА УРМАНЧЕЕВА	
Консервация исходных вариантов фразеологических оборотов в системе диалекта (на примере говоров Низовой Печоры)	31

Literaturoznawstwo i przekładoznawstwo

PIOTR GŁUSZKOWSKI	
Polemika Maksyma Gorkiego z kadetami i bolszewikami na łamach gazety „Nowaja Żyźń”	41
ЧЕСЛАВ АНТОНОВИЧ ГОРБАЧЕВСКИЙ	
Поэтический и образный строй стихотворения Е.Л. Владимировой «Я всего лишь тюремный поэт...»	53
ROSTYSŁAW KRAMAR	
Piosenka trwająca wieczność: sowiecki aparat represji wobec ukraińskiego folkloru politycznego	59
BARBARA KOZAK	
Kim jest Amfinogen Kryżanowski – tajemniczy mnich z satyry Symeona z Połocka	69
ALIAKSANDR RASPAPOU	
Gra z gatunkiem jako sposób przezwyciężenia kryzysu tradycyjnych form w literaturze białoruskiej (na podstawie dziennika facebookowego <i>Radziwa</i> „ <i>Prudok</i> ” Andrusia Horwata)	79
GRZEGORZ OJCEWICZ	
Племя знакомое и незнакомое, или Зинаида Гиппиус о русских и советских писателях с перспективы 1924 года	87

Recenzje

ANNA JAROSZEWSKA	
Mariola Jaworska, <i>Nauczanie i uczenie się języków obcych młodzieży z dysleksją</i> Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2018, 406 SS.	103

Sylwetki naukowe

IRENA RUDZIEWICZ	
Госпожа профессор Роза Алимпиева в ольштынских публикациях	109
JOANNA ORZECHOWSKA	
Instytut Słowiańszczyzny Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Wspomnienia jubileuszowe	119

TABLE OF CONTENTS

Linguistics and Glottodidactics

EWA BIAŁEK	
<i>Всеобъемлющий: A case study</i>	5
KLAUDIA A. PROKOPCHUK	
<i>Виндоуз or Windows? Cyrillic and Latin scripting for trademark names</i> (in contemporary Russian fiction texts).....	19
IRINA SERAFIMOVNA URMANCHEJEVA	
Preservation of initial versions of set phrases in the system of a dialect (on the example of dialects of Local Pechora).....	31

Literary Studies and Translation Studies

PIOTR GŁUSZKOWSKI	
Maxim Gorky's polemics with cadets and Bolsheviks in the "Novaya Zhizn" (New Life) newspaper	41
CHESLAV ANTONOVYCH GIRBACHEVSKYY	
Poetic and image structures in Elena Vladimirova's poem "I'm just a prison poet..."	53
ROSTYSLAV KRAMAR	
The neverending song: The Soviet apparatus of repression against Ukrainian political folklore.....	59
BARBARA KOZAK	
Amfinogen Kryżanowski – the mysterious monk in the satire by Symeon of Polotsk	69
ALEKSANDER RASPOPOV	
Genre Play as a Means to Overcome the Crisis of Traditional Forms in Belarusian Literature (based on Andrus Horvat's Facebook Diary <i>Radziwa 'Prudok'</i>	79
GRZEGORZ OJCEWICZ	
A known and unknown tribe – Zinaida Gippius on Russian and Soviet writers from the perspective of the year 1924.....	87

Reviews

ANNA JAROSZEWSKA	
Mariol Jaworska, <i>Teaching and learning languages of young people</i> <i>with dyslex</i> , Oficyna Wydawnicza "Impuls", Kraków 2018, 406 ss.	103

Scientific Profiles

IRENA RUDZIEWICZ	
Professor Roza Alimpijeva in Olsztyn's publications	109
JOANNA ORZECZOWSKA	
Institute of Eastern Slavic Studies at the University of Warmia and Mazury in Olsztyn – Jubilee Memories	119

JĘZYKOZNAWSTWO I GLOTTODYDAKTYKA

Ewa Białek

DOI: <https://doi.org/10.31648/an.4356>

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3868-5001>

ВСЕОБЪЕМЛЮЩИЙ: STUDIUM JEDNEGO PRZYPADKU

Key words: adjective *всеобъемлющий* (*comprehensive*), lexicography, equivalents, translation, foreign affairs

Założenia badawcze

Artykuł poświęcony jest przymiotnikowi *всеобъемлющий*, a szczególnie jego potencjalnym odpowiednikom w postaci wyrazów *całkowity*, *całościowy*, *kompleksowy*, *powszechny*, *wszechstronny* oraz podstawom ich wyodrębnienia. W pracy wysuniemy postulat o celowości wprowadzenia danych jednostek do współczesnej leksykografii rosyjsko-polskiej: całego zestawu lub przynajmniej jego części. Rozważania na wywołany temat wpisują się w nurt badań usytuowanych między leksykografią a przekładem, koncentrujących się na rejestracji translandów i translatów¹, które na podstawie wystąpień w tekstach paralelnych w dwóch językach (tekstach nietłumaczonych, o podobnym przesłaniu) oraz dwutekstach (oryginałach i ich przekładach) typowane są na względnie regularne i uniwersalne pary przekładowe².

Dotychczasowe badania własne nad leksykonem dyplomatyczno-politycznym w języku rosyjskim i polskim³, prowadzone pod kątem zakresu jego

¹ Pojęcia translandu i translatu bytują w polskich badaniach leksykograficzno-przekładowych od lat 70. (1976 r.), mogą być identyfikowane z jednostkami opisu słownikowego oraz jednostkami/odcinkami odpowiednio poddawanymi tłumaczeniu lub będącymi jego rezultatem. Por. *translat* to „jakikolwiek odcinek przekładu będący produktem przetłumaczenia jakiegokolwiek odcinka tekstu oryginalnego” [Lewicki 2017, 338].

² Na temat ustalania par przekładowych na podstawie tekstów (a dziś coraz częściej także korpusów) naukowcy wypowiedzieli się w ogromie prac [zob. m.in. Bartwicka 1999, 107-115; Bogusławski 2008; PRSPP 2014; Charciarek 2017, 151-164].

³ Niniejszy tekst, ulokowany w granicach leksykografii projektującej, koresponduje z badaniami pt. „Dyplomacja i polityka. Rosyjsko-polska sonda słownikowa”. Ich wymiernym efektem będzie słownik przekładowy opracowany na materiale tekstów, głównie paralelnych [zob. Białek 2017, 1-21].

uchwycenia przez leksykografię dwujęzyczną, pozwoliły nie tylko dostrzec masę jednostek niemających poświadczenia w słownikach⁴, lecz także wyjaśniły potrzebę wewnętrznego różnicowania ekscerpowanych z tekstów translatów o statusie nierejestrowanych z uwzględnieniem stopnia ich utrwalenia w języku⁵. Za leksykograficzną luką w opisie dowolnej kombinacji języków może stać i dynamika rozwoju zasobów, i tradycjonalizm w formowaniu list hasel, ich zawartości, tudzież profil słownika wraz z jego zaprojektowanym czytelnikiem, wymuszający choćby selekcję materiału zgodną z zamysłem słownikarza. Najdonioślejsze (abstrahując już od zwykłych restrykcji wynikających z formatu słownika) wydają się czynniki w postaci nieprzerwanych procesów odświeżania zasobów językowych oraz odmienności słownictwa i praktyk dyskursywnych w określonej dziedzinie komunikacji, co przekłada się na marginalizowanie w opisie materiału dla niej niespecyficznego. Analiza wybranych tekstów źródłowych, a są nimi teksty z oficjalnych rosyjskich i polskich stron rządowych (o specyfice podstawy źródłowej zob. dalej), powinna dać odpowiedź na pytanie o zasadność wiązania przymiotnika *всеобъемлющий* z leksykonem dyplomatyczno-politycznym, a także umotywić głos nt. potrzeby zaktualizowania sposobu prezentacji wybranego leksemu w słownikach jednojęzycznych i dwujęzycznych.

Stałe koncentrowanie się w opisie dwujęzycznym tylko na tych użyciach jednostki wyjściowej, które tradycyjnie postrzegane są jako bazowe, prowadzi do ignorowania (nierejestrowania) innych, dodatkowych odpowiedników uprawnionych do statusu regularnych w stabilnych tematycznie i funkcjonalnie (kon)tekstach. W pracy przyjęto założenie, że translatom *całkowity, całościowy, kompleksowy, powszechny, wszechstronny*, które wyekscerpowano dla przymiotnika *всеобъемлющий* z polskich tekstów paralelnych, należy się miejsce na liście odpowiedników o statusie stałych. Wytypowano je na podstawie analizy użyc przymiotnika w składzie różnych połączeń obecnych w dyskursie instytucjonalnym⁶ i prasie. O tym, że przymiotnik *всеобъемлющий* nie jest obojętny dla tekstów oficjalnych, mówią wprost dane frekwencyjne z zasobów MSZ Rosji. To ponad 3 tys. wystąpień (lata 1991-2018)⁷, co wydaje się wynikiem nie najniższym, choćby z uwagi na funkcję określającą danej części mowy. Dla przykładu, zbliżoną frekwencję w tychże zbiorach ma rzeczownik *консул* (ok. 2,5 tys. użyc), sporo niższą z kolei *меморандум*

⁴ To *de facto* nie dziwi, skoro leksykon nie doczekał się jeszcze dedykowanego mu w całości słownika dziedzinowego we wskazanym układzie językowym.

⁵ Szerzej zob. [Białek 2016, 166-167].

⁶ Odmiany dyskursu instytucjonalnego wyodrębniane są z użyciem socjolingwistycznego kryterium nadawcy. Należą do nich: dyskurs dyplomatyczny, polityczny, pedagogiczny, religijny, biznesowy i in. [zob. Карасик 2009, 277].

⁷ Dane z 2018 r. obejmują dwa pierwsze miesiące (na początku marca 2019 r. liczba wystąpień przymiotnika *всеобъемлющий* wyniosła blisko 4 tys.).

(ok. 1,5 tys. użyć) czy przymiotnik *инклюзивный* (ok. 800 użyć)⁸. Do podjęcia tematu przymiotnika *всеобъемлющий* bezpośrednio przyczyniła się analiza wystąpień rzeczowników *взаимодействие, диалог, договор, партнерство, мир* oraz ich kolokacji.

Przegląd danych ze słowników jednojęzycznych i dwujęzycznych

‘Охватывающий, включающий в себя все, всех’ (*желание, задачи*), ‘Могущий все постигнуть, понять’ (*ум*) [СРЯ 1981, 230, zob. też ССРЛЯ 1951, 829; ТСРЯ 2008, 119; НТС 2014, 216; РТС 1997, 71] – taką dwustronną charakterystykę książkowego przymiotnika utrwalają słowniki rosyjskie XX wieku. W 17-tomowym słowniku ruszczyzny wskazano zarazem starsze źródła z wystąpieniami badanego leksemu i motywującego go rzeczownika. Są to *Словник Академии Росыjskiej* (*Словарь Академии Росыjsкой*) oraz zbiór *Анекдоты, или Веселые похождения старинных пошехонцев* z końca XVIII stulecia [ССРЛЯ 1951, 829]⁹. Źródła leksykograficzne i utrwalają, i formują konwencję postrzegania dowolnego leksemu, jej podstawą jest wówczas sposób definiowania znaczenia i obrazowania zastosowań słowa. Niezmiennosc sposobu definiowania może pociągać za sobą niezmiennosc perspektywy jego odbioru przez użytkowników, zwłaszcza tych nierodzimych, mniej doświadczonych, zdających się przede wszystkim na słownik jako źródło podstawowe i autorytatywne. W omawianym przypadku konwencja przedstawienia słowa wydaje się nieco zawężona, bo pomijająca jego użycia z tekstów dyplomatyczno-politycznych¹⁰. W literaturze przedmiotu powielanie bez modyfikacji utartych schematów opisu traktowane jest jako przejaw leksykograficznego tradycjonalizmu [zob. np. Bańko 2001, 20].

Starsze oraz współczesne słowniki dwujęzyczne oferują analogiczne translaty: *wszystko obejmujący* [СД 1900, 82], *wszechogarniający, uniwersalny* [SDwor 1969, 101], *wszechobejmujący, wszechogarniający* [WSRP 1993, 156]. Przymiotnik nie zawsze jest też umieszczany na liście haseł, zapewne jako rzadszy w obiegu, niewchodzący do minimum niezbędnego dla dwujęzycznego

⁸ W słowniku frekwencyjnym bazującym na zasobach tekstowych Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego wskaźnik wystąpień przymiotnika *всеобъемлющий* na milion słów (ipm) sięga 5.2 [НЧС 2009]. W korpusie prasowym (1997 r.) o objętości 15 mln słów zarejestrowano go niewiele ponad 90 razy, a w zasobach czasopisma „Niezawisimaja Gazieta” (1996-2000) odnotowano 533 wystąpienia na 35 milionów słów [СтС 2008, 65].

⁹ – *Есть ли въ природѣ какая тайна, которая бы отъ всеобъемлющаго проницанія вашего могло укрыться?* (Анекдоты, 1798).

¹⁰ W słowniku przymiotników rosyjskich z 2016 r. podano utrwalone jeszcze przed laty przykłady łączliwości w dwóch tradycyjnych grupach znaczeniowych: *Всеобъемлющее чувство, всеобъемлющая концепция, всеобъемлющий ум* (znaczenie ‘значимость’); *Всеобъемлющие задачи, всеобъемлющая скорбь* (znaczenie ‘неограниченность’) [СТРП 2016, 296].

słownika ogólnego w momencie jego redagowania [zob. Bogusławski 1983; NSRPPR 2016¹¹; PSRP 2007; HC 2012]. W Korpusie równoległym polsko-rosyjskim i rosyjsko-polskim w przekładach tekstów literackich odnotowano dwa ekwiwalenty, nieodbiegające znacznie od podanych wyżej: *obszerny (всеобъемлющий ум)*, *wszechobejtny (всеобъемлющий уровень высказывания)*¹².

Co wynika z tekstów?

Przy uwzględnieniu wskazań tekstów traktujących o sprawach międzynarodowych aktualizacja danych słownikowych dla tego leksemu wyda się obiektywnie umotywowana, wręcz pożądana (spojrzenie na łączliwość, ekwiwalencję pod innym kątem). Pod rozwagę leksykografów warto zarazem poddać włączenie jednostki do hasłowników pomijających ją źródeł (zwłaszcza formatu wielkiego) przy ich ewentualnym wznowieniu. W hasłach słowników dwujęzycznych sprzed kilku dekad nie uwzględniono oficjalnej odmiany języka literackiego jako sfery przewidzianej dla użytkowania danego przymiotnika. Dotychczasowe translaty w słownikach dobrane są raczej do ogólnego, niespecjalistycznego kontekstu użytkowania, kontekstu książkowego odbieranego jako najbardziej typowy, wzorcowy i odpowiadający wskazaniom jednojęzycznych słowników normatywnych: *umysł, zadanie, uczucie, stan*, co potwierdzają też nowsze dane korpusowe. Połączenia *всеобъемлющий ум, разум, кругозор* zarejestrowano w tekstach XVIII i XIX wieku (podkorpus podstawowy NKJR)¹³, połączenia z rzeczownikami *вывод, диалог, договор, документ, запрет, контроль, мир, подход, план, сценарий, характер* rejestruje głównie podkorpus prasowy (dostępne są w nim teksty od 2000 roku). W zbiorze podstawowym połączenie *всеобъемлющий договор* odnotowano dopiero w tekście z 1990 roku (*всеобъемлющий Договор о добрососедстве, партнерстве и сотрудничестве между СССР и ФРГ*).

Podobne konteksty funkcjonowania przymiotnika potwierdzają wydawnictwa prasowe i spoza korpusu. Dla przykładu, w tekstach tygodnika „Argumenty i Fakty” (zasoby online)¹⁴ zarejestrowano blisko 500 wystąpień przymiotnika w latach 1983-2018, w tym liczne wystąpienia kolokacji *всеобъемлющее пар-*

¹¹ Autorzy we wstępie do słownika sygnalizują trudną rzeczywistość leksykograficzną, wyrażającą się m.in. w nieuniknionych kompromisach „przy podejmowaniu decyzji selekcyjnych” [tamże, VIII].

¹² Zob. <http://pol-ros.polon.uw.edu.pl/searchresults/searchwru.php?stringru=всеобъемлющий&limitRu=10> [Dostęp 20 XI 2017].

¹³ Najstarszym z odnotowanych kontekstów literackich jest ten oto fragment: *Но воззри на разум свой всеобъемлющий, – алтарь тебе готовлю: ты бог еси!* [А.Н. Радищев. *О человеке, о его смертности и бессмертии* (1792-1796)].

¹⁴ Dodatkowo odwołam się jeszcze do zasobów tekstowych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Frekwencja wyrazu nie jest w nich uderzająca. To ok. 100 wystąpień w latach 2004-2018, większość użyć nie ma związku ze sferą religijną (ogólne, typowe bazy połączeń: *любовь, радость, цель, поддержка, дискуссия, информация, история, механизм, документ, понятие* i in.).

тнерство¹⁵. W najstarszych tekstach odnotowano połączenie *всеобъемлющее урегулирование (проблемы, конфликта)*. Teksty te wraz ze wskazanymi połączeniami dotyczą tematyki relacji między państwami:

В интервью египетскому еженедельнику „Аль-Мусаввар” министр иностранных дел АРЕ Х. Али говорил о возможности возникновения „кризиса веры” в способность Вашингтона достичь **всеобъемлющего урегулирования ближневосточной проблемы**, если США не добьются вывода израильских войск из Ливана (*Ориентир. Куда идет Египет?*, „АиФ”, 12.04.83).

Stacyjny sposób przedstawienia wyrazu¹⁶ w słownikach jednojęzycznych odcisnę piętno na doborze odpowiedników w słownikach dwujęzycznych, jeśli definicja jednojęzyczna leksemu stanie się podstawą do ustalania ekwiwalencji bez konfrontacji stanu rzeczy z aktualnym tekstem. Uzupełnianie treści definicyjnych, cytatów tekstowych w słownikach ogólnych (np. we wznowionych wydaniach) powinno też przekładać się na odświeżanie list odpowiedników w leksykonach opisujących relacje dwóch systemów językowych. Należy jednak liczyć się z tym, że „Zmiany w leksykografii zachodzą powoli, (...)” [Bańko 2001, 20]. Wyniki badań konfrontatywnych i przekładowych, przełamujące skostniałe schematy postrzegania zakresu treściowego słownictwa i sfer jego użycia, mogą też stymulować zmiany w samej leksykografii jednojęzycznej.

Wskazania tekstów paralelnych

W badanych zbiorach tekstowych w języku rosyjskim¹⁷ przymiotnik *всеобъемлющий* towarzyszy głównie rzeczownikom abstrakcyjnym. Tworzą one stały, a przy tym dość ograniczony zestaw „dyskursywny”: *партнерство, урегулирование (конфликта, кризиса), решение (проблемы), диалог, мир, повестка, подход, (политический) процесс, характер (процесса), безопасность*. W tekstach wyraz występuje jako komponent wieloczłonowych nazw dokumentów, np. *Договор о всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний, Совместный всеобъемлющий план действий* (porozumienie między sześcioma potęgami i Iranem)¹⁸, charakteryzuje też sam dokument (*всеобъемлющий договор*).

Słownikowa para przekładowa *всеобъемлющий/wszechobjmujący, wszechogarniający* nie ma zastosowania uniwersalnego, co zauważa się nawet

¹⁵ Gama rzeczowników dookreślanych przez przymiotnik jest bogata: *взаимодействие, выполнение (договоренностей), запрещение (ядерных испытаний), договор, интеграция, конвенция, контроль, любовь, перемирие, план, подход, прекращение (огня), реформа, санкции, соглашение, сотрудничество*.

¹⁶ Stacyjny jest tu rozumiany jako stały, tradycyjny, niezmienny mimo ciągłych zmian w języku.

¹⁷ Dla omawianego przykładu to teksty z zasobów administracji prezydenta i MSZ Rosji, artykuły prasowe o tematyce międzynarodowej, społeczno-politycznej („Rossijskaja Gazeta”), teksty z NKJR, a także rosyjskojęzycznej wersji oficjalnej strony ONZ (wybiórczo).

¹⁸ Jest to nominacja wyróżniająca się we współczesnych tekstach pod względem liczby wystąpień.

na wąskim zbiorze ilustracji: *The Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, Договор о всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний, Traktat o całkowitym zakazie prób z bronią jądrową*. Słowniki jednojęzyczne pokazują, że przymiotniki *wszechobjmujący*, *wszechogarniający*, mające w pracach dwujęzycznych status ekwiwalentów systemowych, są kolokatami rzeczowników abstrakcyjnych nazywających stany i cechy – *strach*, *zwątpienie*, *dobroć* [USJP 2003, 537], mogą charakteryzować także zjawiska fizyczne – *ogień* [ISJP 2000, 1064]¹⁹. W tłumaczeniu połączenia *всеобъемлющее партнерство* kolokatem rzeczownika *partnerstwo* stanie się już przymiotnik *wszechstronny*, por. ‘b) ‘objmujący rozległy zakres, uwzględniający wszystkie elementy, czynniki czegoś’, *wszechstronna współpraca* [USJP 2003, 537; WSJP PAN]. Konieczność wymiany przymiotnika jako ogniwa translatu ponadleksykalnego ma związek z preferencjami walencyjnymi rzeczownika *partnerstwo*, któremu pod względem łączliwości niewątpliwie bliżej do rzeczownika *współpraca* z racji tego, że oba leksemy odnoszą się do relacji międzyludzkich, w tym w warunkach instytucjonalnych, pracy [zob. kwalifikacje tematyczne według WSJP PAN, PCC 2003, 493]. W tłumaczeniu połączenia *всеобъемлющее решение (проблемы)* leksem *rozwiązanie* dookreśli z kolei przymiotnik *kompleksowy* (jako kolokat preferowany).

Nasze ustalenia co do potrzeby aktualizacji list ekwiwalencyjnych dla badanej jednostki potwierdza baza IATE (InterActiveTerminology for Europe). W danym wielojęzycznym źródle specjalistycznym już dokonano rejestracji części translatów jedno- i wielowyrzawowych w układzie angielsko-polskim, równolegle wyławianych z tekstów w trakcie naszych badań w układzie rosyjsko-polskim (*comprehensive* i *всеобъемлющий* pozostają względem siebie w relacji ekwiwalencji)²⁰. Dość obszerna lista bliskoznaczników przymiotnika *всеобъемлющий* (np. *всесторонний*, *детальный*, *исчерпывающий*, *общий*, *полный*)²¹ świadczy o możliwości jego niejednolitej interpretacji w realnym otoczeniu wyrazowym, a więc otoczeniu zmiennym, nierozumianym jednak jako przypadkowe, lecz stałe dla tekstów (innymi słowy, mowa o połączeniach regularnych). To wiedza do wykorzystania przy doborze translatu dla różnych kontekstów leksykalnych (wąskich, czyli kolokacyjnych) i tekstowych (zdanie,

¹⁹ Z Korpusu Języka Polskiego PWN wypisano jeszcze inne przykłady ich użycia, kształtujące ogólny obraz preferencji łączliwościowych: *wszechogarniający* – *łęk*, *miłość*, *moc*, *obawa*, *pamięć*, *podejrzliwość*, *rozkosz*, *senność*, *strach*, *tradycja*, a także *korupcja*, *doktryna*; *wszechobjmujący* – *melancholia*, *współczucie* oraz *ideologia*, *prawda* (zdecydowanie *nomina abstracta*).

²⁰ Baza IATE podaje pary: *Joint Comprehensive Plan of Action/Wspólny wszechstronny plan działania* oraz *Wspólny kompleksowy plan działania* (oba translaty uznano w IATE za równie wiarygodne), *comprehensive migration policy/kompleksowa polityka migracyjna*. Równie cenny dla badań nad ekwiwalencją okazuje się korpus równoległy Paralela z dwutekstami o problematyce unijnej w języku angielskim i polskim [o korpusie zob. Pęzik 2016, 67-81].

²¹ Zob. CKC. Tradycyjne słowniki synonimiczne nie dostarczają szczegółowych informacji o odcieniach znaczeniowych danego słowa w różnych połączeniach, w tym z rzeczownikami *партнерство* czy *процесс*.

akapit). Jeszcze inaczej przymiotnik należy tłumaczyć przy jego wystąpieniu w składzie kolokacji *всеобъемлющий мир*, do dyspozycji jest tu jedynie kolokat *powszechny*, na co wskazują i teksty, i słowniki [SDS 2006, 186, zob. też IATE]. Różnicowanie odpowiednika określenia, dodajmy, ma związek z mechanizmem tłumaczenia kolokacji, które jest procesem całościowym [zob. szerzej Białek 2009]. Baza imienna podpowiada sposób interpretowania przydawki (uruchomienie właściwego znaczenia lub jego odcienia), w przekładzie całości należy uwzględnić uzualne preferencje ośrodka kolokacji w języku obcym²². W tym miejscu nadmiemy też, że szeregowe wprowadzanie kilku translatów w słowniku dwujęzycznym w praktyce nie zdaje egzaminu, zwłaszcza gdy ich wymiennosc jest zawężona, uwarunkowana wystąpieniem w połączeniu. Na ten problem zwraca uwagę Halina Bartwicka [1999, 109]. Dzieje się tak i w przypadku słowa *всеобъемлющий*: *powszechny pokój*, ale: *wszechstronny dialog, wszechstronne partnerstwo*, ale: *całkowity zakaz, całkowite zawieszenie broni*; ale: *kompleksowa umowa*; ale: *całościowe/kompleksowe rozwiązanie problemu*²³.

Zestawienie konkretnej pary przekładowej poprzedza uważna selekcja korespondujących ze sobą zdań z tekstów w obu językach i testowanie możliwości wzajemnego zastępowania się danych jednostek w procesie realnego tłumaczenia, por.

a) всеобъемлющий (партнерство, взаимодействие) – wszechstronny

Предметно обсуждены состояние и перспективы дальнейшего продвижения российско-вьетнамского **всеобъемлющего стратегического партнерства** (МИД, 21.09.16); (...) podpisali w poniedziałek wspólne oświadczenie w sprawie ustanowienia **wszechstronnego strategicznego partnerstwa** między Rzeczpospolitą Polską a Chińską Republiką Ludową (Prez., 20.06.16).

b) всеобъемлющий (план, урегулирование) – całościowy, kompleksowy

Министры обсудили положение дел на продолжающихся в Вене переговорах по **всеобъемлющему урегулированию** иранской ядерной программы (МИД, 24.11.14); (...), to jednak **kompleksowe uregulowanie polityczne** jest wciąż odległą perspektywą (MSZ, 16.09.15); Sejm potwierdza potrzebę **całościowego uregulowania konfliktu** bliskowschodniego (...) (M.P.84.3.19).

c) всеобъемлющий (мир) – powszechny

Россия готова активно действовать в этом направлении, сделать все от нее зависящее для продвижения к **всеобъемлющему** и справедливому **миру** в ближневосточном регионе. (МИД, 10.11.00); Rozwijać pomiędzy narodami przyjazne

²² Przykładowe konteksty kolokacyjne dla translatów przymiotnika *comprehensive* podano w słowniku angielsko-polskim WSAP [2002, 236].

²³ W projektowanym słowniku problem w założeniu rozwiązuje się poniekąd samoistnie, ponieważ każdy translat szczegółowy dla przymiotnika *всеобъемлющий* wystąpi, jak założono, w odrębnym artykule z hasłem rzeczownikowym (przymiotnik w składzie jednostki ponadleksykalnej).

stosunki oparte na poszanowaniu zasady równouprawnienia i samostanowienia narodów oraz stosować inne odpowiednie środki dla umocnienia **powszechnego pokoju** (Karta ONZ).

Jednostkę *kompleksowy dialog*, oprócz bazy IATE²⁴, rejestrują też teksty spoza wybranego obszaru tematycznego, dostępne w przestrzeni internetowej. W tekstach oficjalnych (zbiór ograniczony)²⁵ odnotowano natomiast połączenie *wszechstronny dialog*, które może być preferowane jako translata właściwy (por. dalej). Oba translata są równolegle rejestrowane przez dokumenty unijne tłumaczone z języka angielskiego²⁶. Oto przykłady z kontekstów paralelnych w języku rosyjskim i polskim oraz z angielsko-polskiego dwutekstu:

(...) и призвать к урегулированию нерешенных вопросов и кризисов мирными средствами и путем **всеобъемлющего диалога** (МИД, 01.02.17); Nawiązując do relacji UE z państwami wschodniego sąsiedztwa Unii, Prezydent RP położył nacisk na prowadzenie **wszechstronnego dialogu** UE z Ukrainą (Prez., 15.03.11); Wielokulturowa i wielowyznaniowa Federalna Republika powinna stanowić przykład **wszechstronnego** i pokojowego **dialogu** społecznego, aktywnie wspieranego przez władze centralne i lokalne (MSZ, 11.01.12).

Dwutekst: With a view to strengthening their bilateral relationship, the Parties undertake to hold a **comprehensive dialogue** and promote further cooperation between them on all sectors of mutual interest. (...), facilitating **comprehensive dialogue** on the different aspects of the Information Society, in particular electronic communications policies and regulation including universal service (...); W celu zacieśnienia stosunków dwustronnych Strony zobowiązują się prowadzić **wszechstronny dialog** i promować dalszą współpracę we wszystkich sektorach będących przedmiotem wspólnego zainteresowania. (...) ułatwieniu **kompleksowego dialogu** regionalnego na temat różnych aspektów społeczeństwa informacyjnego, w szczególności na temat strategii łączności elektronicznej i odpowiednich uregulowań (...) (EUR-Lex, 2009/0133).

A zatem teksty unijne utrwalają substytucję przymiotników *wszechstronny* i *kompleksowy* jako otoczenia rzeczownika *dialog* (translata wymienne). Ogólnie słowniki takie prawo do wzajemnej wymiany wyrazom bliskoznacznym nadają [zob. PSWPZgól 1998, 63-64], aczkolwiek toczą się też dyskusje o nadużywaniu wyrazu *kompleksowy* we współczesnej polszczyźnie [tamże; WSPP 2017, 280]. Być może, dochodzi do tego i w tłumaczeniach tekstów

²⁴ EU-LAC Structured and Comprehensive Dialogue on Migration/zorganizowany i kompleksowy dialog UE-LAC nt. migracji, wiarygodność: 2 (średnia) wg danych z 2017 r.; *minimum reliability* wg opisu z 2019 r.

²⁵ Polskojęzyczne źródła obejmują teksty ze stron rządowych (m.in. prezydent RP, MSZ), dodatkowo także zbiory NKJP oraz wybrane czasopisma i inne media, w których komentowane są wydarzenia ze świata polityki.

²⁶ Połączenie *wszechstronny dialog* pojawia się w nich również w charakterze ekwiwalentu dla angielskiego *inclusive dialogue* (na marginesie zauważmy, że analogiczne połączenie *инклюзивный диалог* bywa tłumaczone na język polski jako *inkluzywny dialog*, inne translata to np. *powszechny* oraz *globalny dialog*).

wspólnotowych²⁷. Przy ocenie używalności, naturalności i preferencji translatu zasadne jest więc przyjrzenie się statusowi samych tekstów dostarczających translatów oraz ustalenie ich logicznej proporcji: a) tekst naturalny, b) tekst wtórny (tłumaczenie).

Realnych dwutekstów z realnymi rosyjsko-polskimi parami przekładowymi dostarczają z kolei media internetowe (np. serwis Sputnik Polska)²⁸. Potwierdzają one dane z tekstów paralelnych. Por.

У нас общее мнение в том, что необходимо как можно скорее прекратить насилие, наладить **всеобъемлющий** внутриукраинский **диалог** с участием всех регионов страны для достижения национального примирения (...) (МИД, 19.05.14); Rosja i Słowacja zgadzają co do konieczności położenia kresu przemocy na Ukrainie i nawiązania **wszechstronnego dialogu** na Ukrainie z udziałem wszystkich regionów tego kraju – oświadczył szef MSZ Rosji Siergiej Ławrow na konferencji prasowej w Moskwie (...) (Sputnik, 19.05.14).

Podsumowanie

Kończąc rozważania nad słowem *всеобъемлющий*, podkreślimy potrzebę aktualizacji jego list ekwiwalencyjnych i ilustracyjnych w różnych typach leksykografii. Definicje tradycyjnych słowników jednojęzycznych, jeśli w ogóle słowozbiór obejmuje dany leksem, opisują jego zakres znaczeniowy selektywnie (np. jedno znaczenie), również w sytuacji rejestracji dwóch znaczeń brak odniesień do jednostek wysoko frekwencyjnych w aktualnych tekstach o problematyce międzynarodowej (*диалог, урегулирование*)²⁹. Wskazania tego związku trudno wymagać od słowników starszych, sprzed kilkadziesiąt lat, kiedy słowo być może w pewnych kontekstach leksykalnych (np. w postaci wyrazów *договор, соглашение, диалог*) nie było notowane regularnie albo w ogóle³⁰. Zastrzeżenie dotyczy głównie słowników z dwóch ostatnich dekad, w których listy ilustracyjne nie zostały zaktualizowane [zob. np. BTC 2003, 159]. Słowo pominięto w hasłownikach dwóch najnowszych słowników ogólnych: pod redakcją Jurija D. Apresjana [АСРЯ 2014] oraz Walerija W. Morkowkina [БУСРЯ 2016]. Dobór haseł do każdego słownika dyktują jednak zawsze określone kryteria, a materiał podlega restrykcyjnej

²⁷ Teksty wytwarzane na potrzeby UE, NATO, Parlamentu Europejskiego nazywane są tekstami hybrydowymi, powstałymi poprzez interakcję języków i kultur [Trosborg 1997, 147].

²⁸ To polskojęzyczna wersja multimedialnego portalu informacyjnego przybliżającego problematykę społeczno-polityczną i gospodarczą obszaru rosyjskojęzycznego, stosunki polsko-rosyjskie i in.

²⁹ Np. w korpusie czasopisma „Niezawisimaja Gazieta” rzeczownik *диалог* ma 4336 wystąpień [СГС 2008, 104], wskaźnik jego równomiernego rozkładu w tekstach (D) sięga najwyższego pułapu, 92 na 100 [HЧС 2009].

³⁰ Uwagę sformułowano na podstawie skąpych danych NKJR, które nie pozwalają na wyrowadzenie jednoznacznych wniosków.

selekcji³¹. Przy konieczności redukcji hasel prawdopodobnie to przymiotnik, z powodu funkcji atrybutywnej, zostanie wyeliminowany z listy jednostek hasłowych. Zauważmy jednocześnie, że pozycję badanego słowa dziś należy uznać raczej za umacniającą się, a nie słabnącą. Uwzględnia je współczesny słownik frekwencyjny, który – jak informują jego twórcy – zawiera leksykę najczęstszą dla ruszczyzny drugiej połowy XX i początku XXI wieku [НЧС 2009; Ляшевская, Шаров 2008, 345]. Zaakcentujemy też, że w słownikach dwujęzycznych konstrukcja artykułu hasłowego powinna wspierać użytkownika w rozróżnianiu i doborze translatów przeznaczonych, jak to zostało sformułowane przez Bartwicką, „do realizacji konkretnego zadania komunikacyjnego” [Bartwicka 1999, 110]. Opis przymiotnika podporządkowany hasłom imiennym spełnia ten postulat, choć dane o nim będą wówczas rozproszone.

Wyobrażenie o sferze występowania wyrazu kształtowane przez NKJR jest ogólne, dopiero liczniejszy korpus tekstów dyplomatycznych i okołodyplomatycznych, na którym pracowano, wydobywa na powierzchnię użycia dominujące w dyskursie dyplomatycznym i publicystyce w naszych czasach. Przy braku danych jednoznacznie określających moment uaktywnienia się opisywanego przymiotnika w funkcji przydawki dla słownictwa dyplomatyczno-politycznego (np. *договор, взаимодействие, партнерство*) pozostaje przyjęcie założenia, że proces poszerzenia kręgu jednostek dookreślanych być może zachodził stopniowo, intensyfikując się albo krystalizując również pod wpływem dokumentów tłumaczonych w ramach wspólnot międzynarodowych. Tłumaczeniu poddawane są teksty ważne, tzw. na czasie, na gorące tematy. Takie jest też budujące je słownictwo, na jego bardziej szczegółowy, uaktualniony opis istnieje zapotrzebowanie.

Niezaprzeczalnym faktem jest, że niezmiennosc opisu w słownikach ogólnych jednego języka może wpływać na stagnację w opisie dwujęzycznym w sytuacji, gdy przy sporządzaniu kolejnego produktu leksykograficznego jako główne źródło danych uwzględni się właśnie jednojęzyczną podstawę słownikową, a teksty zostaną pominięte lub przypisze im się mniejszą wartość dowodową i normatywną zarazem. Ciągłość opisów definicyjnych jest cechą słowników jednojęzycznych (notowaną już przez badaczy), a statyczność list ekwiwalencyjnych licznych słowników dwujęzycznych, w obu typach źródeł zauważalna jest powtarzalność siatek hasel. Poszczególne przykłady słownictwa, z którego korzysta się w komunikacji dyplomatyczno-politycznej, warto rozpatrywać w kontekście wielojęzycznym. Ekscerpcja namacalnych dowodów szerszego (innego) zastosowania słowa w tekstach powinna w praktyce przekładać się na modyfikację danych w kolejnych wydaniach słowników.

³¹ W słowniku objaśniającym z 2016 r. o wpisaniu na listę hasel decydowało kryterium użyteczności z punktu widzenia potrzeb komunikacyjnych. Jak napisano na pierwszych kartach słownika – zarejestrowano w nim „самые важные русские слова” [ВУСРЯ 2016, 3, 8].

Bibliografia

Opracowania

- Bańko Mirosław. 2001. *Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. Studia o słowniku jednojęzycznym*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Bartwicka Halina. 1999. *Analiza semowa jako instrument doboru ekwiwalentów w słowniku dwujęzycznym*. „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Filologiczne” z. 45, „Filologia Rosyjska” (19): 107-115.
- Białek Ewa. 2009. *Kolokacja jako jednostka przekładu. Studium rosyjsko-polskie*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Białek Ewa. 2016. *Z problemów opisu słownictwa specjalistycznego: „Dyplomacja i polityka. Rosyjsko-polska sonda słownikowa”*. W: *Przestrzenie przekładu*. Red. Lubocho-Kruglik J., Małyś O. Katowice: Wydawnictwo UŚ: 163-175.
- Białek Ewa. 2017. *Agrément w słowniku przekładowym: między teorią a praktyką*. „Lingwistyka Stosowana” t. 24/4: 1-21.
- Bogusławski Andrzej. 2008. *Polsko-rosyjskie materiały leksykograficzne*. Semiosis Lexicographica, vol. XLVI. Łask–Warszawa: Oficyna Wydawnicza LEKSEM.
- Charciarek Andrzej. 2017. *Параллельный корпус как инструмент польско-русской переводной лексикографии*. W: *Язык русский XXI века. Истоки и перспективы*. Red. Mańkowska G., Kuratczyk M., Muszyńska-Wolny D., Wasilik J. Warszawa: Instytut Rusycystyki UW: 151-164.
- Karasik Vladimir I. 2009. *Азыковыє клүчі*. Moskva: Gnozis [Карасик Владимир И. 2009. Языковые ключи. Москва: Гнозис].
- LāševskaĀ Oľga N., Šarov Sergej A. 2008. *Častotnyj slovar' Nacional'nogo korpusa russkogo āzyka: koncepciĀ i tehnologiĀ sozdaniĀ*. W: <http://www.dialog-21.ru/media/1774/53.pdf> [Dostup 20 XI 2017] [Ляшевская Ольга Н., Шаров Сергей А. 2008. Частотный словарь Национального корпуса русского языка: концепция и технология создания. W: <http://www.dialog-21.ru/media/1774/53.pdf> [Доступ 20 XI 2017].
- Lewicki Roman. 2017. *Zagadnienia lingwistyki przekładu*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Pęzik Piotr. 2016. *Zastosowanie korpusu Paralela w badaniach ekwiwalencji frazeologicznej*. W: *Polskojęzyczne korpusy równoległe. Polish-language Parallel Corpora*. Red. Gruszczyńska E., Leńko-Szymańska A. Warszawa: Instytut Lingwistyki Stosowanej WLS, Uniwersytet Warszawski: 67-81.
- Trosborg Anna. 1997. *Translating Hybrid Political Text*. W: *Text Typology and Translation*. Ed. Trosborg A. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.

Słowniki

- ASRĀ – *Aktivnyj slovar' russkogo āzyka*. 2014. Otv. red. ApresĀn Ŭ.D. T. 2: V-G. Moskva: *Āzyki slavĀnskoj kul'tury [АСРЯ – Активный словарь русского языка*. 2014. Отв. ред. Апресян Ю.Д. Т. 2: В-Г. Москва: Языки славянской культуры].
- Bogusławski Andrzej. 1983. *Pustrowany słownik rosyjsko-polski, polsko-rosyjski*. T. I. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”.
- BTS – *Bol'šoj tolkovyj slovar' russkogo āzyka*. 2003. Glav. red. Kuznecov S.A. Sankt-Peterburg: Norint [БТС – Большой толковый словарь русского языка. 2003. Глав. ред. Кузнецов С.А. Санкт-Петербург: Норинт].
- BUSRĀ – Morkovkin Valerij V., Bogačeva Galina F., LuckaĀ NataliĀ M. 2016. *Bol'šoj universal'nyj slovar' russkogo āzyka*. Red. Morkovkin V.V. Moskva: Ast-Press Kniga. [БУСРЯ – Морковкин Валерий В., Богачева Галина Ф., Луцкая Наталия М. 2016. Большой универсальный словарь русского языка. Ред. Морковкин В.В. Москва: Аст-Пресс Книга].

- ISJP – *Inny słownik języka polskiego*. 2000. Red. naczk. Bańko M. T. 2: P-Ż. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- NČS – Láševskaá Ol'ga N., Šarov Sergej A. 2009. *Novyj častotnyj slovar' sovremennogo russkogo ázyka (na materialah Nacional'nogo korpusa russkogo ázyka)*. Moskva: Azbukovnik. W: <http://dict.ruslang.ru/freq.php> [Dostup 20 XI 2017] [НЧС – Ляшевская Ольга Н., Шаров Сергей А. 2009. *Новый частотный словарь современного русского языка (на материалах Национального корпуса русского языка)*. Москва: Азбуковник. W: <http://dict.ruslang.ru/freq.php> [Доступ 20 XI 2017].
- NS – *Novyj pol'sko-russkij i russko-pol'skij slovar'*. 2012. Moskva: Dom Slavánskoj knigi [НС – *Новый польско-русский и русско-польский словарь*. 2012. Москва: Дом Славянской книги].
- NSRPPR – Wawrzyńczyk Jan, Bartwicka Halina, Kulpina Valentina, Małek Eliza. 2016 (2008). *Nowy słownik rosyjsko-polski, polsko-rosyjski*. Red. nauk. Wawrzyńczyk J. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- NTS – *Novyj tolkovyj slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo ázyka s rassširenny-mi svedeniámi o slove*. 2014. Sost. Belousova A.S., Grigorovič L.A., Koporskaá E.S. i dr. T. 1: A-O. Moskva: Azbukovnik [НТС – *Новый толковый словарь современного русского литературного языка с расширенными сведениями о слове*. 2014. Сост. Белоусова А.С., Григорович Л.А., Копорская Е.С. и др. Т. 1: А-О. Москва: Азбуковник].
- PRSP – *Polsko-rosyjski słownik par przekładowych. Tom zbiorczy Podręcznego idiomatykonu polsko-rosyjskiego* (z. 1-5). 2014. Red. Chlebda W. Opole: Uniwersytet Opolski.
- PSRP – Stypuła Ryszard. 2007. *Podręczny słownik rosyjsko-polski. Настольный русско-польский словарь*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- PSWPZgól – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. 1998. Red. Zgólkowa H. T. 17. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.
- RSS – *Russkij semantičeskij slovar'*. 2003. Obs. red. Švedova N.Ū. T. III. Moskva: Azbukovnik [РСС – *Русский семантический словарь*. 2003. Общ. ред. Шведова Н.Ю. Т. III. Москва: Азбуковник].
- RTS – Lopatin Vladimir V., Lopatina Lúdmila E. 1997. *Russkij tolkovyj slovar'*. Moskva: Russkij ázyk [РТС – Лопатин Владимир В., Лопатина Людмила Е. 1997. *Русский толковый словарь*. Москва: Русский язык].
- SD – *Polnyj slovar' russkogo i pol'skago ázyka, sostavlennyj P.P. Dubrovskim", Členom"-Korrespondentom" Imperatorskoj Akademii Nauk"*. 1900. Čast' Russko-Pol'skaá. Varšava: Izdanie Knigoprodavca Ferdinanda Gëzika [СД – *Полный словарь русского и польского языка, составленный П.П. Дубровским, Членом-Корреспондентом Императорской Академии Наук*. 1900. Часть Русско-Польская. Варшава: Издание Книгопродавца Фердинанда Гëзика].
- SDS – Bańko Mirosław. 2006. *Słownik dobrego stylu, czyli wyrazy, które się lubią*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SDwor – *Настольный русско-польский словарь. Podręczny słownik rosyjsko-polski*. 1969. Red. Dworecki J.H. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- SKS – *Sinonimy: kratkij spravocník*. Elektronnaá versiá, „GRAMOTA.RU” [СКС – *Синонимы: краткий справочник*. Электронная версия, „ГРАМОТА.РУ”].
- SRÁ – *Slovar' russkogo ázyka. V 4-h t.* 1981-1984. Pod red. Evgen'evoj A.P. T. I: A-J. Moskva: Russkij ázyk. [СРЯ – *Словарь русского языка. В 4-х т.* 1981-1984. Под ред. Евгеньевой А.П. Т. I: А-Й. Москва: Русский язык].
- SS – Kurzowa Zofia, Kubiszyn-Mędrala Zofia, Skarżyński Mirosław, Winiarska Justyna. 1998. *Słownik synonimów*. Red. nauk. Kurzowa Z. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- SSRLĀ – *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo ōzyka: V 17 t. 1950-1965. T. 2: V. Moskva–Leningrad: Izd-vo AN SSSR [ССРЛЯ – Словарь современного русского литературного языка: В 17 т. 1950-1965. Т. 2: В. Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР].*
- STRP – *Slovar'-tezaurus russkikh prilagatel'nyh, raspredelennyh po tematiĉeskim grup-pam. 2016. Obŝ. red. Babenko L.G. Moskva: Slovare.ru [СТРП – Словарь-тезаурус русских прилагательных, распределенных по тематическим группам. 2016. Общ. ред. Бабенко Л.Г. Москва: Словари.ру].*
- StS – Őajkeviĉ Anatolij Ā., Andruŝenko Vladislav M., RebeckaĀ Natal'Ā A. 2008. *Stati-stiĉeskij slovar ōzyka russkoj gazety (1990-e gody)*. Т. 1. Moskva: Őzyki slavĀnskih kul'tur [СтС – Шайкевич Анатолий Я., Андрущенко Владислав М., Ребецкая Наталья А. 2008. *Статистический словарь языка русской газеты (1990-е годы)*. Т. 1. Москва: Языки славянских культур].
- TSRĀ – *Tolkovuj slovar' russkogo ōzyka s vklŭĉeniem svedenij o proiŝhoŝdenii slov. 2008. Otv. red. Ővedova N.Ū. Moskva: Azbukovnik. [ТСРЯ – Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов. 2008. Отв. ред. Шведова Н.Ю. Москва: Азбуквник].*
- USJP – *Uniwersalny slownik jezyka polskiego. 2003. Red. Dubisz S. T. 4: T-Z. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.*
- WSAP – *Wielki slownik angielsko-polski. 2002. Red. nauk. Linde-Usiekiewicz J. War-szawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.*
- WSPP – Markowski Andrzej. 2017. *Wielki slownik poprawnej polszczyzny. Poznań: Wiedza.*
- WSRP – Mirowicz Anatol, Dulewiczowa Irena, Grek-Pabisowa Iryda, Maryniakowa Ire-na. 1993. *Wielki slownik rosyjsko-polski. T. 1: A-O. Warszawa: Wiedza Powszechna, Philip Wilson.*
- Źródła internetowe**
- AiF – „Argumenty i Fakty” [online] <http://aif.ru/> [АиФ – „Аргументы и факты”]
- EUR-Lex – Baza aktōw prawnych Unii Europejskiej [online] <http://eur-lex.europa.eu/>
- Gramota.ru – Spravoĉno-informacionnyj portal GRAMOTA.RU – russkij ōzyk dlĀ vseh [online] <http://gramota.ru> [Грамота.ру – Справочно-информационный портал GRAMOTA.RU – русский язык для всех]
- IATE – InterActive Terminology for Europe [online] <http://iate.europa.eu/>
- Korpus Języka Polskiego PWN [online] <http://sjp.pwn.pl/korpus/>
- Kremlin – Prezydent Rosсии [online] <http://kremlin.ru> [Кремлин – Президент России]
- MID – Ministerstwo inostrannyh del Rossijskoj Federacii [online] <http://www.mid.ru> [МИД – Министерство иностранных дел Российской Федерации]
- M.P.84.3.19 – UchwaĀa Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 13 lutego 1984 r. w sprawie aktualnych problemōw polityki zagranicznej Polskiej Rzeczypos-politej Ludowej [online] <https://www.prawo.pl/akty/m-p-1984-3-19,16820855.html>
- MSZ – Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej [online] <http://www.msz.gov.pl>
- NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego [online] <http://nkjp.pl>
- NKJR – Nacional'nyj korpus russkogo ōzyka [online] <http://ruscorpore.ru> [НКРЯ – Национальный корпус русского языка]
- ООН – OrganizaciĀ Ob"edinennyh Nacij [online] <http://www.un.org/ru/> [ООН – Организация Объединенных Наций]
- Paralela – Korpus RōwnolegĀy Paralela [online] <http://paralela.clarin-pl.eu/>
- Parlament Europejski [online] <http://www.europarl.europa.eu/>
- Polsko-rosyjski i rosyjsko-polski korpus rōwnolegĀy [online] <http://pol-ros.polon.uw.edu.pl/>

Prez. – Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej [online] <http://www.prezydent.pl>
RPC – Russkaâ pravoslavnaâ cerkov' [online] <http://www.patriarchia.ru/> [ПИЦ – Русская православная церковь]
Sputnik Polska – Multimedialna Agencja Informacyjna [online] <https://pl.sputniknews.com>
WSJP PAN – Wielki słownik języka polskiego PAN [online] <http://wsjp.pl/>

Summary

ВСЕОБЪЕМЛЮЩИЙ: A CASE STUDY

This article comprises the results of research with respect to diplomacy and foreign policy vocabulary from the lexicographic, comparative and translational perspectives. The equivalents of the adjective *всеобъемлющий* proposed as new solutions are based on the analysis of its occurrences in word combinations found in contemporary texts. Importantly, it is proven that Polish bilingual dictionaries focus on a narrow aspect of the semantics of this adjective. This conclusion is also supported by the survey of Russian monolingual dictionaries, the analysis of the potential of its English counterpart *comprehensive* as well as data found in IATE multilingual terminological database.

Kontakt z Autorką:
e.bialek@poczta.umcs.lublin.pl

Klaudia A. ProkopczukDOI: <https://doi.org/10.31648/an.4357>

Sprachenzentrum der Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4698-7456>

ВИНДОУЗ ИЛИ WINDOWS? КИРИЛЛИЦА И ЛАТИНИЦА В НАЗВАНИЯХ ТОРГОВЫХ МАРОК (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННЫХ РУССКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ)

Key words: verbal trademarks, modern Russian literature, script mixing

Отношения кириллицы и латиницы в русской письменной речи, использование в русском тексте иноязычных вкраплений с сохранением оригинальной графики безусловно относятся к числу вопросов, привлекающих в последние два десятилетия пристальное внимание многих лингвистов. Можно сослаться на мнение Т.М. Григорьевой: «постсоветский период обозначил новый поворот в развитии латино-кириллического сюжета. Лингвистические исследования постсоветского периода отмечают характерную для русского языка конца XX – начала XXI столетия свободу его реализаций; (...) и одним из проявлений его свободного существования (наряду с параграфемикой и внедрением элементов дореформенного письма в современный текст) оказалась латиница, которая проникла в письменность городской среды, в периодическую печать, в рекламные текст» [Григорьева 2009, 145]. Также и для художественной литературы этого периода характерно активное использование многообразных иноязычных элементов, в том числе и графических заимствований; высокая частотность их употребления может становиться сознательным стилистическим приемом [Бабенко 2010, 113-152; Денисова 2012, 90-114].

В этой статье речь пойдет об особенностях использования кириллицы и латиницы при написании названий реально существующих торговых марок (далее – ТМ) в современной русской художественной прозе. Лингвистические работы, посвященные функционированию такого рода онимов в художественном тексте, стали появляться сравнительно недавно [Крюкова 2004; Kiklewicz 2010; Фролова 2011; Шведова 2011; Prokopczuk 2013], в них

обсуждаются социально-культурный контекст употребления названий ТМ как средства номинации, способность ТМ выполнять стилистические функции – служить задачам типизации и стилизации, участвовать в языковой игре или создании комического эффекта, а также размещение названий товаров определенных марок в литературном произведении с целью их скрытой рекламы.

Разумеется, иностранные названия ТМ использовались русскими писателями и в советское время. Однако эти названия воспроизводились в текстах различных стилей и жанров, в том числе и художественных, исключительно кириллицей [Doleschal 1999, 37-38], поскольку использование графико-орфографического иноязычия было не характерно для практики печати советских лет¹. Начиная с 90-х годов прошлого века экспансия латиницы в публичное печатное пространство русской речи быстро привела к тому, что при написании иностранных ТМ наравне с кириллической транслитерацией или транскрипцией активно используется и латиноалфавитная графика, позволяющая передать иностранное название в его исконном графическом облике. Это касается не только рекламных текстов, в которых, по словам Е.В. Мариновой, «вкрапления-онимы, представляющие собой наименования фирм, компаний, брендов и т. п., свой чужеземный образ сохраняют, подчиняясь законам экономическим, законам рынка, а не законам принимающего языка (...)» [Маринова 2007, 332], но и публицистических текстов печатных СМИ, а также в определенной мере и произведений художественной литературы.

Анализ практического материала показывает, что современные писатели, используя в тексте названия реально существующих иностранных ТМ, имеют возможность свободно выбирать между их кириллическим или латинским вариантом написания, ср.:

- (1) *Майя вытащила сигареты «Vog»* (Д. Донцова, *Жаба с кошельком*).
- (2) *Она с отвращением потушила Vogue с ментолом* (О. Робски, *День счастья – завтра*).
- (3) *Сделать фундаментом национального мировоззрения набор текстов, писанных непонятно кем, непонятно где и непонятно когда — это все равно что установить на стратегический компьютер пиратскую версию «виндоуз-95» на турецком языке – без возможности апгрейда, с дырами в защите, червями и вирусами, да еще с перекоцанной неизвестным умельцем динамической библиотекой *.dll, из-за чего система виснет каждые две минуты* (В. Пелевин, *Амфир В*).

¹ В Советском Союзе монознаковость русского письма сформировалась в 30-е годы, когда период активной латинизации письменностей народов СССР и подготовки к латинизации русского письма сменился периодом русификации письменностей. В условиях «орфографического режима» того времени с его отношением к латинице как к символу ориентации на буржуазную культуру Запада графические иноязычия были допустимы лишь в терминосфере, особенно в области медицины, фармакологии, музыки [Филинкова 2004; Григорьева 2009].

(4) Но сам факт, что в его лэп-топе стоит еще и японская версия «Windows», поверг ее в состояние, близкое к панике (Т. Устинова, *Мой личный враг*).

Выбор этот, однако, не является абсолютно произвольным, а определяется рядом факторов, которые могут действовать изолированно или совместно в различных комбинациях, усиливая друг друга или конкурируя между собой. К ним относятся: 1) существующие традиции употребления иностранных слов в русском тексте; 2) возможность использования шрифтов как косвенного оценочного средства, как указание на принадлежность языкового субъекта к определенной социальной группе, для реализации противопоставления «свой – чужой» графическими средствами; 3) стилистико-морфологический фактор, связанный с возможностью / невозможностью приобретения названиями ТМ русских падежных окончаний; 4) выполнение шрифтом иконической функции; 5) участие ТМ в языковой игре, в игре со шрифтами; 6) использование латинского шрифта в имитации текстов другой стилиевой принадлежности – рекламного или публицистического.

Ниже мы рассмотрим некоторые из названных факторов.

Следование традиции написания названий иностранных торговых марок в русском языке. Примечательно, что в настоящее время, когда все больше исследователей считают вполне оправданным использование латинской графики при передаче зарегистрированных названий известных компаний, магазинов, журналов, газет, фильмов и т.п. [Маринова 2007; Кальнова 2015], многие авторы художественной прозы при написании иноязычных ТМ последовательно делают выбор в пользу кириллицы, продолжая традицию, сложившуюся в русской печати советских лет. Особенно отчетливо эту тенденцию можно наблюдать в произведениях массовой развлекательной литературы. Присутствие изрядного количества названий ТМ привносит в повествование – обычно с явно надуманным и неправдоподобным сюжетом – легко узнаваемые для современника детали повседневной жизни, приметы быта [Черняк 2007]. Например, в детективных романах Дарьи Донцовой, являющейся одним из лидеров рынка современной массовой литературы, читатель встречает и стиральный порошок «Ариель» (Ariel), и сигареты «Голуаз», «Мальборо» (Gauloises, Marlboro), конфеты «Моцарт» (Mozart), холодильник «Аристон» (Ariston), стиральную машину «Канди» (Candy), кофе «Якобс», «Чибо», «Нескафе» (Jacobs, Tchibo, Nescafé), телефоны «Нokia» и «Эрикссон» (Nokia, Ericsson), одежду от *Гуччи*, *Армани*, *Валентино* (Gucci, Armani, Valentino S.p.A.), корм для животных «Педигри-пал», «Пурина» (Pedigree PAl, Purina), краску для волос «Поликolor», «Л'Ореаль», «Шварцкопф» (Poly Color, L'Oréal, Schwarzkopf) и еще много других наименований импортных товаров, гигантским потоком хлынувших в Россию после снятия

«железного занавеса». Почти все названия марочных товаров представлены в кириллической транскрипции, исключения встречаются редко².

На фоне доминирования кириллицы в оформлении названий иностранных ТМ могут присутствовать отдельные случаи использования латиницы. Так, в романах Донцовой *Жаба с кошельком* (2003), *Али-Баба и сорок разбойниц* (2003), *Гороскоп птицы Феникс* (2017) единственная торговая марка, название которой дается в латиническом варианте, – это VISA:

(5) *Правда, один раз, в самом начале, едва получив карту VISA, Кока попыталась закатить Лоре скандал (...)* (Д. Донцова, *Али-Баба и сорок разбойниц*).

А в детективных романах *Легкие шаги безумия* (1997) Полины Дашковой и *Мой личный враг* (2008) Татьяны Устиновой из всех упоминаемых зарубежных ТМ в нетранслитерированной форме воспроизводится только название операционной системы *Windows* – ср. примеры (4) и (6):

(6) *Еще Лена очень просила, чтобы вы не забыли выйти из «Windows», прежде чем выключать компьютер* (П. Дашкова, *Легкие шаги безумия*).

В приведенных выше контекстах использование латиницы не несет никакой дополнительной функциональной нагрузки и является отражением складывающейся или уже утвердившейся традиции употребления в русской письменной речи названий VISA и *Windows* в оригинальном графическом оформлении. Это позволяет говорить о них как об узуальных иноязычных вкраплениях – устойчивых «международных» словах и выражениях, регулярно употребляемых в русском языке в нетранслитерированной форме³.

Иконическая функция. Использование латиницы при написании названия иностранной марки может приобретать иконическую значимость. В приведенном ниже текстовом фрагменте написание марки *Ronson* латиницей (после того как данный оним был употреблен в транскрибированном варианте) выполняет иконическую функцию: при описании внешнего вида дешевой одноразовой зажигалки, которую продавец выдает за качественный марочный продукт, автору не надо специально сообщать, что помещенное на подделке название известного производителя зажигалок написано латинским шрифтом.

(7) – *Граждане пассажиры, вашему вниманию предлагаются качественные газовые зажигалки по типу «Ронсон». Невероятно удобная вещь,*

² Подробнее см. [Прокопчук 2017, 313-316].

³ В качестве примеров узуальных иноязычных вкраплений можно привести такие заимствования, как VIP, SMS, hi-fi, DVD, PR, happy end, haute couture и др.; в этот же ряд попадают и некоторые иноязычные онимы, прежде всего из области электронных информационных технологий: IBM, MS-DOS, Windows, Unix, Pentium [Толковый словарь современного русского языка 2005, VI; Маринова 2007, 328; Кальнова 2015, 59].

*элегантно оформленная, можно переделать клапан, и она станет многообразной. Цена намного меньше, чем в ларьках и магазинах. Я обернулась. Тощий парень с испитым лицом держал над головой дешевую зажигалку черного цвета с белой надписью «Ronson» (Д. Донцова, *Покер с акулой*).*

Графическое оформление как косвенное оценочное средство.

У писателей, активно прибегающих к приему кодового переключения, выбор кириллицы или латиницы при написании ТМ может выступать как косвенное средство выражения эмоционально-оценочных отношений. В современной лингвистической литературе неоднократно указывалось на такие цели и мотивы использования вкраплений в латинской графической форме, как стремление придать тексту видимость престижности, создание атмосферы или впечатления элитарности, эксклюзивности. Реализация оценочной функции путем использования латинской графики становится возможной благодаря ее высокой престижности, и это касается не только России, но и многих других стран с нелатинской письменностью [Glück 1994, 757], а в случае ТМ – еще и благодаря усилению рекламного эффекта зарубежной (западной) марки, поскольку такие товары считались более качественными и модными как в период существования СССР, так и в постперестроечное время.

Использования графического оформления ТМ как косвенного средства выражения оценки с точки зрения социально-культурных приоритетов языковых субъектов мы находим, например, в так называемой гламурной прозе⁴ Оксаны Робски. Передача атмосферы власти, богатства, показного сверхпотребления, а также то, что одновременно с выходом в 2005 г. первой книги Робски – *Casual (Повседневное)* – широко сообщалось, что автор принадлежит к тому же избранному сословию, что и персонажи его романа [Михайлова 2008], обеспечило романам Робски не только большой читательский успех, но и интерес со стороны литературоведов, культурологов, а также лингвистов, изучающих употребление названий фирм, товаров, имен брендов и т.п. в художественных текстах [Kiklewicz 2010; Шведова 2011; Prokopczyk 2013; Прокопчук 2017].

Во всех произведениях О. Робски описывает мир своих героев с помощью списков вещей (домов, машин, одежды, украшений и др.), нередко с точным указанием цены и фирмы производителя:

(8) *Если тебе утром к подъезду подгонят Bentley с откидным верхом в розовых ленточках – ты устоишь?* (О. Робски, *Casual*).

⁴ Слово 'гламур' в значении «красивость и соответствие стандартам „роскоши“, „шика“, „внешнего блеска“» появилось в русском языке в 1990-х годах и поначалу связывалось прежде всего с глянцевыми журналами [Левонтина 2010, 79].

- (9) *Регина листает еженедельник, контролируя боковым зрением вход в зал, откуда должен появиться официант с «Laurent-Perrier Brut». По 180 евро бутылка (О. Робски, Casual-2).*
- (10) *Еще я однажды подарила своему любовнику на День святого Валентина пижаму Brioni за \$1200 (О. Робски, День счастья – завтра).*
- (11) *Я бросила костюм в общую кучу. Взяла юбку Cavalli. Неуверенно остановилась перед платьем Armani. Снова бросила взгляд на Valentino (там же).*

При этом прослеживается, хотя и не всегда последовательно, корреляция между ценностными ориентациями и способами кодирования: латиницей пишутся названия наиболее дорогих и эксклюзивных товаров (см. примеры выше) и иногда – названия массово доступных вещей, принадлежащих «гламурным» персонажам (как, например, в (2), (19), (20)). Иностранные ТМ, называющие недорогие, относительно доступные вещи, пишутся, как правило, кириллицей: «Ваниш» для стирки цветных тканей (в оригинальном графическом оформлении – Vanish), моющее средство для посуды «Фэйри» (Fairry), сковородки «Тэфаль» (Tefal), чай «Липтон» (Lipton), водка «Абсолют Цитрон» (Absolut Citron), минеральная вода «Эвиан» (Evian), сигареты «Мальборо» (Marlboro), обувная спрей-краска «Саламандра» (Salamander) и др.

По такому же принципу, как и у Робски, выстраивается использование латиницы и кириллицы в «антигламурном» романе Сергея Минаева *Духless*, появившемся в 2006 г. как альтернатива гламурной женской беллетристике⁵. Интересно проследить, как Минаев последовательно выбирает кириллицу для написания названий марок дорогих, недоступных для массового потребителя часов, если последние представляют собой подделку, а латиницу – если предполагается, что подлинность часов не вызывает сомнений:

- (12) *Так вот, этот Эдик лепил бабки на том, что продавал всяким лохам поддельные часы известных марок. (...) И вот однажды познакомился этот Эдик с каким-то полковником ментовским. (...) Продав ему пару котлов «Патек Филип» и «Франк Мюллер», чего уж мелочиться-то? (С. Минаев, Духless)*
- (13) *А вот когда мы на серьезном уровне начинаем выступать, в ООН пиздячим об стол фальшивыми «Картье», то там нам сразу основные игроки говорят: (...) (там же).*
- (14) *Я первым делом оцупываю часы. Убедившись, что «Breitling for Bentley» у меня на запястье, я, понимая, что все остальное мелочи, лезу в кошелек (...) (там же).*

⁵ Как справедливо констатирует Г.В. Денисова, «отечественные „гламур” и „антигламур” сегодня – это идейные антиподы и одновременно стилистические близнецы, создающие в совокупности замкнутое семиотическое пространство» [Денисова 2012, 122].

- (15) Она (...) начинает говорить о том, что (...) вообще ей «Gisсi» не нравится, она бы вот только часики – у него там одни есть – купила бы, и все (там же).

К приему противопоставления латиницы и кириллицы в кодировании социально-культурных приоритетов субъектов прибегают и другие авторы:

- (16) – Ты, кстати, не знаешь, чего бы по «Виндоуз» почитать? Какую-нибудь нормальную книжку, чтоб понятно было.
– Лучше начни сразу с Unix, – сказал Степа. – Все-таки двадцать первый век на дворе (В. Пелевин, Числа).

Напомним, что в Толковом словаре современного русского языка: языковые изменения конца XX столетия [2005, VI] указывается на преимущественное написание «многих частотных слов, в основном терминов информатики» латиницей, в т. ч. и Windows. Е.В. Маринова [2012, 208] также отмечает, что в литературном языке (в отличие от субстандарта) интернационализм Windows не получил русифицированную форму. Благодаря контрасту, построенному на использовании кириллицы и латиницы при написании двух названий операционных систем, употребленных в одном отрезке текста, автор косвенно выстраивает оппозицию: «Виндоуз» – для массового, неискушенного в компьютерной технике пользователя, непрестижное; Unix – для специалистов и индивидуалистов, прогрессивное.

Стилистико-морфологический фактор. Действие стилистико-морфологического фактора с связано с грамматической (морфологической) адаптацией названия ТМ и возможностью или невозможностью получения им падежных окончаний. Названия, функционирующие в кириллическом графическом выражении, хотя и могут оставаться несклоняемыми (как в (17)), в большинстве случаев, однако, приобретают русскую систему окончаний:

- (17) Он достал из бара бутылку «Реми Мартен» (...) (Д. Донцова, Обед у людоеда).
(18) За столом сидел Кешка, перед ним стояла бутылка все того же «Реми Мартена» и рюмка (Д. Донцова, Жена моего мужа).

Вместе с тем в устной разговорной речи и еще в большей степени в субстандарте имена зарубежных марок и фирм, особенно если они употребляются без классификатора, получают, за исключением класса несклоняемых существительных, русские падежные окончания, что было продемонстрировано в работе [Doleschal 1999] на примере названий зарубежных автомобильных марок. Действительно, если в печатном рекламном тексте возможны синтаксические построения типа: *покупателей Škoda Felicia ожидает приятный сюрприз; автозапчасти для Ford, Opel* [Doleschal 1999, 41, 43], то в устной реализации такие высказывания будут звучать неестественно, стилистически предпочтительнее было бы использование синтаксической конструкции с классификатором (*автозапчасти*

для автомобилей *Ford, Opel*). Но, как отмечает У. Долешалъ, постоянное употребление классификаторов не совсем характерно для устной разговорной речи. Поэтому мы можем наблюдать, что в художественных текстах действие стилистического фактора (передача устной разговорной речи) в сочетании с морфологическим (необходимость употребить название ТМ в косвенном падеже или в именительном падеже множественного числа, приспособив его к русской словоизменительной системе) вынуждает автора использовать кириллицу там, где при прочих равных условиях он предпочел бы латиноалфавитное написание. Так, в следующих примерах ТМ «*Kinder-Surprise*» употребляется сначала с классификатором, потом в форме винительного падежа, совпадающей с именительным, а при использовании этой ТМ во множественном числе в составе конструкции, требующей изменяемое имя в родительном падеже, автор использует транскрибированное написание:

- (19) *Наталья Петровна раздала гостям по шоколадному яйцу «Kinder-Surprise»* (О. Робски, *Эта Тема*).
- (20) *Вова положил телефон, послушно распаковал «Kinder-Surprise» и продемонстрировал всем фигурку ослика* (там же).
- (21) *Наталья Петровна молча пила виски и один за другим обдирала фольгу с киндер-сюрпризов* (там же).

Участие торговой марки в языковой игре. Если ТМ используется автором в языковой игре, каламбуре, то графический облик названия продукта выходит на передний план и определяется «направлением» игрового использования данного названия. Так, ТМ часто становятся предметом обыгрывания и переосмысления в текстах Виктора Пелевина. В качестве иллюстрации приведем только один пример:

- (22) *Человек работал компьютерным инженером в московском банке. У него было множество секретов от других людей (...) Но главной его проблемой, позором и тайной было то, что он плохо разбирался в «Windows». Он ненавидел эту операционную систему как зэк злого надзирателя. Доходило до смешного – например, просто из-за существования «Windows Vista», у него портилось настроение, когда он слышал в кино испанское выражение «hasta la vista»* (В. Пелевин, *Амнир В*).

Обыгрывая ассоциативный потенциал названия операционной системы Windows Vista⁶, автор сохраняет оригинальное написание⁷ – в противном

⁶ Для объяснения негативного отношения к Windows Vista со стороны персонажа приведем мнение, представленное в неформальной юмористической интернет-энциклопедии *Луркморье*: Microsoft Windows Vista – «операционная система от компании Microsoft, обещавшая революцию в медиакультуре и огромное количество инноваций. (...) ныне – нарицательное понятие плохо сделанного продукта» [http://lurkmore.to/Windows_Vista].

⁷ В том же самом произведении Пелевина встречаем и транскрибированную форму «виндоуз» – ср. пример (3).

случае читателю было бы сложнее соотнести его с испанским устойчивым выражением «hasta la vista» (рус.: до свидания, до встречи), ставшим известным во всем мире благодаря фильму *Терминатор-2: Судный день* режиссера Д. Кэмерона⁸.

В заключение следует подчеркнуть, что орфографическое оформление иностранных номенклатурных наименований, функционирующих в различных типах (кон)текста, и, в частности, написание их латиницей и/или кириллицей в произведениях художественной литературы, представляет собой один из наименее изученных и регламентированных вопросов русской речи. Выбор автором кириллицы или латиницы обусловлен во многом его языковым чутьем, отношением к слову. Любопытно отметить, что несмотря на тенденцию продуктивного внедрения в русский рекламный или газетно-публицистический текст латиноалфавитной графики, многие современные писатели при написании иноязычных ТМ следуют традиции транскрибированного написания иностранных имен, сложившейся в русском письме в советский период. А у писателей, активно прибегающих к приему кодового переключения, мы не обнаруживаем, как можно было бы ожидать, последовательного оформления зарубежных ТМ латиницей, а российских (советских) – кириллицей. Также надо признать, что в проанализированном материале присутствуют отдельные примеры, в которых выбор автором латиницы или кириллицы для оформления ТМ представляется нам произвольным, случайным, но это только еще раз подтверждает, что «освоение элементов другой культуры – процесс длительный, динамичный и чаще всего, а по крайней мере на начальном этапе, – стихийный» [Новоженова, Синявская-Суйковска 2012, 118]. Вместе с тем проведенное исследование позволило выявить и описать ряд случаев несомненно функционального употребления иностранных ТМ в оригинальном латиническом или в транскрибированном кириллическом написании.

Библиография

- Babenko Natal'â Grigor'evna. 2010. *Âzyk i poëtika russkoj prozy v èpohu postmoderna*. Moskva: LIBROKOM [Бабенко Наталья Григорьевна. 2010. *Язык и поэтика русской прозы в эпоху постмодерна*. Москва: ЛИБРОКОМ].
- Černâk Mariâ Aleksandrovna. 2007. *Massovaâ literatura XXI veka: učeb. posobie*. Moskva: Flinta [Черняк Мария Александровна. 2007. *Массовая литература XXI века: учеб. пособие*. Москва: Фланта].

⁸ https://ru.wikipedia.org/wiki/Hasta_la_vista_baby

- Denisova Galina Valer'evna. 2012. *Na izlome vekov: russkij âzyk v zerkale sovremennoj prozy*. Moskva: Azbukovnik [Денисова Галина Валерьевна. 2012. *На изломе веков: русский язык в зеркале современной прозы*. Москва: Азбуковник].
- Doleschal Ursula. 1999. *Verfremdungen und Entfremdungen. Neues zur Indeklinabilität im Russischen*. B: Linguistische Beiträge zur Slavistik. VI. JungslawistInnen-Treffen Wien 1997. Hrsg. Doleschal U., Hoffmann E. München: Sagner: 31-48.
- Filinkova Elena Olegovna. 2004. *Grafiko-orfografičeskoe inoâzyčie v kontekste poliznakovosti russkogo pis'ma postsovetskogo perioda*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. Barnaul [Филинкова Елена Олеговна. 2004. *Графико-орфографическое иноязычие в контексте полизнаковости русского письма постсоветского периода*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Барнаул].
- Frolova Natal'â Nikolaevna. 2011. *Diskursivnye funkcii markirovočnyh naimenovanij (brendov): lingvokul'turologičeskij i lingvopragmatičeskij aspekty (na materiale russkogo âzyka)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. Krasnodar [Фролова Наталья Николаевна. 2011. *Дискурсивные функции маркировочных наименований (брендов): лингвокультурологический и лингвопрагматический аспекты (на материале русского языка)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Краснодар].
- Glück Helmut. 1994. *Schriften im Kontakt. B: Schrift und Schriftlichkeit: ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung – Writing and its use*. Hrsg. Günther H., Ludwig O. Berlin-New York: de Gruyter: 745-766.
- Grigor'eva Tat'âna Mihajlovna. 2009. *Latinica protiv kirillicy i vice versa*. V: *Kirillica – latinica – graždanica*. Red. Šmeleva T.V. Velikij Novgorod: NovGU: 136-151 [Григорьева Татьяна Михайловна. 2009. *Латиница против кириллицы и vice versa*. В: *Кириллица – латиница – гражданница*. Ред. Шмелева Т.В. Великий Новгород: НовГУ: 136-151].
- Kal'nova Ol'ga. 2015. *Novye inoâzyčnye slova v russkom âzyke: funkcional'nyj i metodologičeskij aspekty*. «Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica Rossica» nr 11: 57-63 [Кальнова Ольга. 2015. *Новые иноязычные слова в русском языке: функциональный и методологический аспекты*. «Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica Rossica» nr 11: 57-63].
- Kiklewicz Aleksander. 2010. *Funkcjonowanie nazw własnych w języku potocznym noworuskich*. «Acta Neophilologica» XII: 5-16.
- Krûkova Irina Vasil'evna. 2004. *Reklamnoe imâ: ot izobreteniâ do precedentnosti*. Dis. ... d-ra filol. nauk. Volgograd [Крюкова Ирина Васильевна. 2004. *Рекламное имя: от изобретения до прецедентности*. Дис. ... д-ра филол. наук. Волгоград].
- Levontina Irina Borisovna. 2010. *Russkij so slovarom*. Moskva: Azbukovnik [Левонтина Ирина Борисовна. 2010. *Русский со словарем*. Москва: Азбуковник].
- Marinova Elena Vâčeslavovna. 2007. *Latinica v russkom pis'me: problema grafičeskogo zaimstvovaniâ*. V: *Žizn' âzyka: Pamâti M.V. Panova*. Red. Kalenčuk M.L., Zemskaa E.A. Moskva: Âzyki slavânskikh kul'tur: 323-334 [Маринова Елена Вячеславовна. 2007. *Латиница в русском письме: проблема графического заимствования*. В: *Жизнь языка: Памяти М.В. Панова*. Ред. Каленчук М.Л., Земская Е.А. Москва: Языки славянских культур: 323-334].
- Marinova Elena Vâčeslavovna. 2012. *Inoâzyčnââ leksika sovremennogo russkogo âzyka: učebn. posobie*. Moskva: FLINTA [Маринова Елена Вячеславовна. 2012. *Иноязычная лексика современного русского языка: учебн. пособие*. Москва: ФЛИНТА].
- Mihajlova Tat'âna. 2008. *In'ekciâ glamura: politika prozy Oksany Robski*. V: <http://magazines.russ.ru/nz/2008/6/mi5.html> [Dostup 10 X 2018] [Михайлова Татьяна. 2008. *Инъекция гламура: политика прозы Оксаны Робски*. В: <http://magazines.russ.ru/nz/2008/6/mi5.html> [Доступ 10 X 2018].

- Novoženova Zoâ, Sinâvnskaâ-Sujkovska Tat'âna. 2012. *Mežkul'turnyj kontakt v pis'mennoj komunikacii: k probleme translâcii imen sobstvennyh i grafičeskikh znakov*. «Acta Neophilologica» XIV nr 1: 117-128 [Новоженова Зоя, Синявская-Суйковская Татьяна. 2012. *Межкультурный контакт в письменной коммуникации: к проблеме трансляции имен собственных и графических знаков*. «Acta Neophilologica» XIV nr 1: 117-128].
- Prokopczuk Klaudia A. 2013. *Konstruktion des elitären Codes durch Namenverwendung (zum Namengebrauch in moderner Literatur und in Werbetexten)*. В: *Wschód – Zachód. Sprachliche Einheiten in System und Text. Language Units in System and in Text*. Red. Prokopczuk O., Bobowski K. Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku: 81-89.
- Prokopčuk Klavdiâ Alekseevna. 2017. *Foreign-language Pragmatonyms in Contemporary Russian Literature: Latin or Cyrillic?* «Studi Slavistici» XIV: 309-327 [Прокопчук Клавдия Алексеевна. 2017. *Foreign-language Pragmatonyms in Contemporary Russian Literature: Latin or Cyrillic?* «Studi Slavistici» XIV: 309-327].
- Švedova Nelli Leonidovna. 2011. *Funkcional'naâ specifika pragmatonimov (na materiale sovremennoj massovoï literatury)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. Volgograd [Шведова Нелли Леонидовна. 2011. *Функциональная специфика прагматонимов (на материале современной массовой литературы)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Волгоград].
- Tolkovyy slovar' sovremennogo russkogo âzyka. Âzykovye izmeneniâ konca XX stoletîâ*. 2005. Red. Sklârevskaâ G.N. Moskva: Astrel' [Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия. 2005. Ред. Складревская Г.Н. Москва: Астрель].

Summary

ВИНДОУЗ OR WINDOWS? CYRILLIC AND LATIN SCRIPTING FOR TRADEMARK NAMES (IN CONTEMPORARY RUSSIAN FICTION TEXTS)

This paper discusses the usage principles of Cyrillic and Latin scripting for foreign-language commercial names in Russian fiction in the late 20th and early 21st centuries. These include the following factors: the existing tradition concerning the employment of foreign language words in Russian texts; the possibility of employing different fonts as means of indirect valuation and of indication that the speech subject belongs to a certain social group, as well as stylistic and morphologic factors related to a possibility (or impossibility) for a trade mark to obtain Russian case endings; the iconic function of a font; a language game.

Kontakt z Autorką:
klaudia@prokopczuk.com

Ирина Серафимовна Урманчеева

DOI: <https://doi.org/10.31648/an.4358>

Сыктывкарский государственный университет

имени Питирима Сорокина

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6376-1059>

КОНСЕРВАЦИЯ ИСХОДНЫХ ВАРИАНТОВ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ОБОРОТОВ В СИСТЕМЕ ДИАЛЕКТА (НА ПРИМЕРЕ ГОВОРОВ НИЗОВОЙ ПЕЧОРЫ)

Key words: dialects of Local Pechora, Pechora phraseology, alternativeness of phraseological units

Основная масса фразеологизмов современного русского языка возникла на русской почве, причем своим генетическим источником она имеет словосочетания и предложения из разговорной речи или просторечия. При этом в состав фразеологизмов русского языка в целом попадают все без исключения устойчивые обороты – фразеологизмы литературного языка, народных говоров, профессиональных жаргонов, аргю [Молотков 1977, 207-220]. Значительная часть фразеологизмов восходит к одноименным свободным словосочетаниям и предложениям, хотя источником фразеологических единиц (ФЕ) могут быть пословицы и поговорки, сказки, басни и т.д. [Жуков и др. 2006, 243]. Фразеологический запас русского языка непрерывно пополняется, помимо книжно-литературных источников, за счет живой речи и устного народного творчества, причем фразеологический фонд расширяется по преимуществу путем преобразования обычных словосочетаний, семантический потенциал которых исключительно велик и зависит от возможности употребления их в переносном значении [Бабкин 2009, 181-186].

Изменение структуры, значения, состава фразеологического оборота Н.М. Шанский связывает с процессами, происходящими в языке в целом, особенно с изменениями в лексике и грамматике, явлениями аналогического воздействия и народно-этимологического сближения, с эвфонической обработкой выражения [Шанский 1985, 107-108].

В научных работах по фразеологии подчеркивается относительная устойчивость фразеологических оборотов, не исключая их вариантности. Объясняется это историческими процессами возникновения фразеологизмов. Поскольку большинство фразеологизмов первоначально были свободными сочетаниями, заменяемость компонентов была для них естественна. В основе устойчивого оборота должно быть несколько сочетаний, взаимозаменяемость компонентов для которых – обычное явление [Мокиенко 1989, 16-17]. Особый интерес в этом случае представляет собой диалектная фразеология, сумевшая сохранить те исходные, параллельно существовавшие выражения, которые литературному языку по тем или иным причинам сберечь не удалось.

Говоры бассейна Низовой (Нижней) Печоры – это речь коренных русских жителей Усть-Цилемского района Республики Коми Российской Федерации. Носители печорского говора проживают в деревнях, расположенных по реке Печоре и ее притокам – Цильме, Пижме и Нерице. Русские говоры Низовой Печоры – это говоры переселенческие, островные, говоры поздней формации. По своим существенным признакам они относятся к северному наречию. Письменные источники свидетельствуют о появлении русского народа в бассейне Печоры в X-XII вв. Население этого края было смешанным, коми-русским. В конце XVII – начале XVIII вв. русское население на Печоре пополняется новой миграционной волной, вызванной движением старообрядчества. Возникновение печорских говоров в качестве самостоятельного диалектного образования относят к XV-XVIII вв. Островное положение печорских говоров способствовало, с одной стороны, консервации архаических явлений, с другой стороны – своеобразному внутрисистемному развитию этих говоров.

В статье рассматриваются такие печорские варианты общерусских фразеологизмов, которые, по мнению этимологов, послужили основой для возникновения общеупотребительных устойчивых оборотов, но в активном словарном запасе литературного языка не сохранились, при этом они до сих пор употребляются в системе диалекта, в частности в говорах Низовой Печоры.

Вариантность общерусских и печорских ФЕ может быть обусловлена взаимозаменами компонентов, синонимичных друг другу или близких по семантике. Узуальная закрепленность, традиция употребления предопределяет наше восприятие: носитель языка осознает привычную для него форму фразеологизма как исконную, считая все остальные варианты употребления устойчивого выражения отклонением от нормы.

Так, в говорах Низовой Печоры существует фразеологизм *ни богу свечка, ни чёрту ожег* ‘безалаберный, бестолковый человек, у которого ничего не получается’ [ФСРГНП, II, 108]. Носителям литературной формы языка, не знакомым с системой диалекта, известен только общеупотребительный вариант *ни богу свечка ни чёрту кочерга* ‘посредственный, средний,

ничем не выделяющийся человек' [ФСРЛЯ, 600]. Употребление компонента *ожег* в составе этой ФЕ воспринимается как нарушение нормы. Однако этимологические данные этого не подтверждают. В говорах Низовой Печоры слово *ожег* означает 'палка, которой мешают угли в печи; кочерга' [СРГНП, I, 512]. В.М. Мокиенко отмечает, что ФЕ *ни богу свечка, ни чёрту ожег* широко употребляется в севернорусских говорах и даже в других славянских языках. Ученый приходит к выводу о противопоставлении в обороте двух источников света: *боговой свечи* и *чёртовой обгорелой лучины*, что логично вписывается в антитетическую модель противопоставления противоположных, но сопоставимых, тематически однородных реалий. Более того, В.М. Мокиенко предполагает, что именно компонент *ожег* был во фразеологизме исходным, а впоследствии подвергся лексической замене на слово *кочерга*, тоже, кстати, реализующее «деревянное» значение (более подробно см.: [Мокиенко 1989, 13-17]). Другие этимологи также склоняются к версии противопоставления «богова» (*свеча*) и «чертова» (*ожёг, кочерга* – 'головешка, огарыш, лучина, обгорелая деревяшка') источников света (см. библиографию: [РФ, 58]). Печорский оборот *ни богу свечка ни чёрту ожег* не противоречит общепринятой этимологической версии, и *ожег* – это не обычная кочерга, а именно деревянная, обгоревшая: «*Печь мешаём в байне коцергой или ожэк – обгорелой такой*» [СРГНП, II, 512].

Как вариантные в говорах Низовой Печоры употребляются фразеологизмы *выть заморить* – *кишки заморить* – *червячка заморить* 'немного поесть, перекусить' [ФСРГНП, I, 159], причем последнее выражение употребляется в литературном языке с аналогичным значением и считается калькой французского оборота *tuer le ver* 'выпить натошак рюмку спиртного', букв. 'убить червя' [РФ, 750]. Старое русское слово *выть* сохранилось в печорских говорах в разных значениях: 'пора еды', 'количество пищи, употребленное за один раз', 'аппетит', 'пища' и др. [СРГНП, I, 126]. Поэтому буквально понимать оборот *выть заморить* следует как 'заглушить разыгравшийся аппетит'. Трансформация значения французского оборота, в котором речь идет о выпивке, в шутивное выражение о легком перекусе произошла не без влияния старинного областного русского оборота *заморить выть*, то есть французское выражение не столько было неверно переведено, сколько вобрало в себя значение пищевого, «вытного» оборота [Мокиенко 2007, 62-64]. Общеупотребительный непрозрачный фразеологизм *заморить червячка* «утратил семантическую связь со своим французским прототипом и стал специфичной национально окрашенной идиомой со значением "слегка закусить"» [РФ, 750]. Фразеологизм *кишки заморить* логично встраивается в вариантный ряд с лексической субституцией на основе квазитематической близости компонентов *выть* / *кишки* / *червячок*, причем компонентная непрозрачность всех вариантных идиом раскрывается только методами историко-этимологического анализа.

Исходные, базовые выражения часто обладают большей варьированностью, чем устойчивые обороты, впоследствии закрепившиеся в узусе. Ненужная вариантность, дублетность нивелируется. Так, общерусская поговорка *под лежащий камень вода не течет* в литературном языке имеет преимущественно такую форму, хотя в прошлом эта восточнославянская паремия употреблялась в разных вариантах: *под лежащий камень / лежащую колоду вода не течет / не бежит / не идёт* (рус.); *під лежащий камінь і вода не тече* (укр.) [РФ, 283]. В говорах Низовой Печоры, напротив, широкая варьированность поговорки сохраняется: *под лежащий камень (лежащую колоду) <вода> не плещет (подплещет, принесёт, подбежит, забежит, пойдёт, течет)* [ФСРГНП, II, 187].

Вариантность компонентов ФЕ не единственный результат преобразования исходного оборота. Гораздо чаще оборот-прототип подвергается эллипсизации, при этом в литературном языке, как правило, продолжает существовать редуцированный вариант, а народные говоры гораздо дольше сохраняют первоначальную полноструктурную форму устойчивого сочетания, представляющую собой поговорку, поговорку или другую разновидность паремии.

Рассмотрим общерусские идиомы *губа не дура, ни кола ни двора, тям-ляп, не по Сеньке шапка, сам не свой, чудеса в решете, чем чёрт не шутит, держать камень за пазухой*. По наблюдениям ученых, чаще всего эллипсису подвергается вторая часть фразеологизма. В таких фразеологических единицах первая часть включает образ поговорки, а вторая – расшифровку образа. Фразеологизм сохраняет более экспрессивную и образную часть, а расшифровка образа постепенно становится излишней [Мокиенко 1989, 118]. Однако сокращения могут быть частичными, касаться первой части фразеологизма. Почти во всех случаях сокращение фразеологизма сопровождается также изменением его структуры [Шанский 1985, 113].

В печорских говорах употребляются поговорки *тям-ляп – опять кораб, тям-ляп – вышел кораб* [ФСРГНП, II, 341]. По мнению В.П. Жукова, фразеологизм *тям-ляп* возник из поговорки *тям-ляп да и корабль (корабль)* [ШФСРЯ, 468]. Диалектные данные подтверждают существование в прошлом прототипического исходного выражения, при этом незначительные лексические несоответствия естественны в условиях сохранения базовых свободных сочетаний с широкой варьированностью компонентов.

В говорах Низовой Печоры сохранилась поговорка *чудеса в решете: дыр много, а выскочить некуда* [ФСРГНП, II, 395]. За пределами печорских говоров бытуют и другие варианты: *чудеса в решете: дыр много, а выйти нельзя; чудеса в решете: дыр много, а вылезть негде; чудеса в решете: дыр много, а вылезть (вылезти) некуда* [БСРП, 996]. Считается, что именно в результате импликации одного из вариантов этой шуточной поговорки возникла идиома *чудеса в решете* (см. библиографию в: [РФ, 759]).

Не менее вариативна поговорка *чем чёрт не шутит, когда (пока) Бог спит; чем чёрт не играет – и оценокми бросает* [БСРП, 990]; *чем чёрт не шутит, когда Всевышний молчит (спит)* [Бахшиева 2001, 270]. В печорских говорах она существует в виде *чем чёрт не шутит: из дубинки выпалит* [ФСРГНП, II, 386]. Считается, что такой вариант поговорки существовал ранее и именно он послужил основой для эллиптирования (см.: [РФ, 752]). Все варианты строятся или на антитезе, где *чёрту* противопоставляется *Бог / Всевышний*, а шалостям *чёрта* – отсутствие контроля со стороны *Бога*, или на отношениях неравнозначности, пояснения (соотношение общего – частного), где вторая часть может содержать описание любых каверзных поступков *чёрта*.

Вопрос об имплицитном (сокращение) или эксплицитном (наращение) характере возникновения фразеологической единицы не всегда может быть решен однозначно. Так, общерусские обороты *по Сеньке и шапка, не по Сеньке шапка*, по мнению Ф.С. Бахшиевой, результат эллиптирования поговорки *по Сеньке шапка, по Ерёме колпак* [Бахшиева 2001, 272-273]. В.М. Мокиенко считает фразеологизм *по Сеньке и шапка* стержнем поговорок, развивших широкую вариантность в литературном языке и диалектах [Мокиенко 1989, 152]: *по Сеньке и шапка, по Ярмолке колпак* (кубан.); *по Сеньке и шапка, по Ерёме кафтан; по Сеньке шапка, по Ерёмке колпак, а по Ивашке – и рубашки; по Сеньке шапка, по Ермошке колпак (кафтан); по Сеньке шапка, по Малашке шлык* [БСРП, 802]. В говорах Низовой Печоры утвердительная полноструктурная версия имеет следующий вид: *по Сеньке шапка, по Тришке кафтан* [ФСРГНП, II, 180], а отрицательная – *<не по Сеньке шапка>*, *<не по Фоме колпак>* [ФСРГНП, II, 92]. Во всех оборотах постоянным компонентом является антропоним *Сенька*, о частотности употребления которого в сочетании со словом *шапка* свидетельствуют памятники письменности XVII в. [БСРП, 802]. Другие антропонимы вариативны (*Ерёмка, Ерёма, Ермошка, Ярмолка, Ивашка, Малашка, Фома, Тришка*). Смысл поговорки опирается на культурно и социально значимые наименования предметов одежды. Долгое время шапка оставалась знаком принадлежности к боярскому роду: чем выше и больше боярская шапка, тем знатнее и богаче ее хозяин. Вообще шапка долгое время играла важную роль в определении социального статуса мужчины [Россия: БЛС, 623-624]. Шапка выступает во фразеологизме в качестве слова-символа, знака культуры, определяющего социальный статус лица, его происхождение. Все остальные гипонимы (*колпак, кафтан, рубашка, шлык*) включаются в этот круг символических наименований и метафорически или метонимически обозначают занимаемую должность, положение в обществе, доходы, партнера в браке.

Просторечный фразеологизм *губа не дура*, по мнению большинства этимологов, является сокращением поговорки, зафиксированной многими собирателями паремий в разных вариантах (см.: [БСРП, 228]): *у него*

губа не дура, язык не лопатка: знает, где горько, где сладко [РФ, 170]. В говорах Низовой Печоры эта поговорка сохранилась в несколько ином виде, никак не сказывающемся на ее семантике и узнаваемости: *губа не дура, <язык не лопата (топор) – <знают, что горько, что сладко>>* [ФСРГНП, I, 191]. Сопоставление литературной идиомы с ее исходным полноструктурным вариантом позволяет прояснить внутреннюю форму фраземы, расшифровать этимологический образ, послуживший основой для формирования фразеологического значения. Следует оговориться, что А.И. Молотков выступает против версии сокращения поговорки, считая, что выражение не является следствием сокращения, а, наоборот, включается в новую поговорку [Молотков 1969, 113-114].

Общерусская фразеологическая единица *ни кола ни двора* построена по принципу псевдоисчерпания – разновидности категории переинтерпретации, представляющей собой, в свою очередь, одну из составляющих категории идиоматичности [Баранов и др. 2008, 30-40]. При процедуре псевдоисчерпания перечисляются только отдельные элементы общего множества, не всегда самые важные, которые создают видимость перечисления всех элементов множества. В говорах Низовой Печоры двучленной разговорной идиоме *ни кола ни двора* соответствуют многочленные выражения с постоянными и переменными компонентами. Формула псевдоисчерпания стремится расширяться за счет включения неперечисленных компонентов множества, что, при невозможности включения всех потенциальных членов в один оборот, создает условия для возникновения вариантности: *ни кола, ни двора, ни милого живота / ни кола, ни двора, ни перегородки / ни кола, ни двора, ни поддворна труба / ни кола, ни двора, ни поддворного места / ни кола ни задоринки*. Н.М. Шанский предполагает эллипсизацию оборота *ни кола, ни двора, ни милого живота* до общеизвестного варианта [Шанский 1985, 114]. Неоднородность семантики компонентов третьей части поговорки, а также ее широкая варьируемость ставят под сомнение утверждение об имплицации какого-то конкретного оборота до общеизвестной идиомы [Мокиенко 1989, 126-127].

Трансформация формы фразеологизма нередко влечет семантические сдвиги, которые объясняются затемнением внутренней формы, связанным с деактуализацией этимологического образа. Рассмотрим такой пример. В современном русском литературном языке фразеологизм *сам не свой* имеет значение 'расстроен, потерял душевное равновесие' [ФСРЯ, 378]. С синхронной точки зрения, фразеологизм основан на антропной метафоре, в которой состояние внутреннего дискомфорта уподобляется утрате «своего» личностного тождества и ситуации выпадения человека из круга «своих» [БФСРЯ, 612]. Однако историко-этимологический анализ позволяет восстановить утраченную мотивировку образа. В говорах Низовой Печоры встречаем поговорку *сам <себе> не свой, <половина дьявола> / сам не свой, <сам себе не волён>* [ФСРГНП, II, 269], имеющую несколько иное

значение и относящуюся либо к сумасшедшему: «У нас Андрей Иванович был; он был сам не свой, половина дьявола, он как будто психически больной»; либо к больному или пьяному: «У меня когда давление, дак я сама не своя, сама не вольня»; «Идёт, лягается, сам не свой, половина дьявола, пьянюшкой». Предполагается, что именно таким было первоначальное значение идиомы (ср. общерус. пословицы *Больной и сам не свой*; *Пьяная баба сама не своя*). Состояния болезни или опьянения обычно связывались в народном сознании с нечистой силой [РФ, 621]. *Сам не свой* означает, что человек уже наполовину принадлежит нечистой силе («не свой» – один из эвфемизмов черта) [Мокиенко 1999, 277]. Развернутый вариант выражения, а также его консервация в системе диалекта в исходном значении эти выводы этимологов подтверждают.

Семантические трансформации могут осуществляться самостоятельно, без привязки к формальным преобразованиям. Так, форма идиомы *дать дуба* не изменилась, но значение претерпело семантический сдвиг. По мнению этимологов, этот фразеологизм, означающий в литературном языке ‘умереть’, первоначально был связан с глаголами *задубеть*, *задубенеть* ‘остыть, потерять чувствительность, сделаться твердым’. Исходное значение оборота – ‘стать неподвижным как дуб, выпрямиться, охолодеть’ [РФ, 202]. В говорах Низовой Печоры фразеологизм *дать дуба* сохранил свое первоначальное значение ‘сильно замерзнуть’: «Не худо я сёдни дал дуба. Ветер так с ног и сбивает. – А мороз-то какой» [ФСРГНП, I, 226].

Общерусский оборот *во всю Ивановскую* в одном из своих значений характеризует громкий крик. Существует много разнообразных этимологических версий происхождения этого оборота (см.: [РФ, 262-264]). Некоторые этимологи связывают фразеологизм с выражением *звонить во всю ивановскую*, которое буквально значило ‘во все колокола колокольни Ивана Великого в Московском Кремле’. В говорах Низовой Печоры употребляется ФЕ *на всю ивановскую* **растрезвонить** ‘рассказать всем, разнести вздорные слухи’: «Ей ницё сказать нельзя, она растрезвонит на всю Ивановскую» [ФСРГНП, II, 9].

Эллиптирование первой части исходного оборота – явление довольно редкое. Оно также может повлечь семантическую трансформацию, упрощение смысла. В говорах Низовой Печоры сохранилась пословица **дружбу дружить**, а камень за пазухой держать [ФСРГНП, I, 226]. Именно от этой или подобных пословиц (*дружиться дружись, а камень за пазухой держи; с ним дружить-то дружи, а камень за пазухой держи*), по мнению некоторых этимологов, возник общеупотребительный фразеологизм *держать камень за пазухой* [РФ, 281-282]. Благодаря первой части, образованной редупликацией компонентов, пословица обладает непрямолинейным смыслом и осуждает не только тайную злонамеренность человека, но и его коварство, вероломство, способность к предательству. Общеизвестный в данное время вариант таким наслоением смыслов не обладает.

На примере одного диалектного образования – переселенческого, островного, развивавшегося в отрыве от центральных областей диалектного массива – было показано сохранение в качестве устойчивых тех исходных оборотов, которые могли послужить одним из возможных источников современных фразеологизмов литературного языка. Выражения, которые с большой долей вероятности послужили основой для создания общерусских идиом, обладают широкой варьируемостью компонентного состава и структуры в пределах одного говора или территориальной разновидности национального языка в целом.

Как показал анализ, в процессе становления выражения в качестве устойчивой, воспроизводимой единицы она претерпевала и лексические замены, и редукцию последней или – реже – первой части, и семантические трансформации. Без привлечения диалектного лингвистического материала историко-этимологические изыскания не могут считаться полноценными. В то же время вопрос об имплицитном или эксплицитном характере возникновения многих фразеологических единиц до сих пор остается дискуссионным, поэтому назвать те или иные устойчивые выражения исходными можно лишь гипотетически.

Библиография

- Babkyn Aleksandr Mychajlovuč. 2009. *Russkaja frazeologija, ee razvitye u istočnyku*. Moskva: Knyžnyj dom «LYBROKOM» [Бабкин Александр Михайлович. 2009. *Русская фразеология, ее развитие и источники*. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ»].
- Vachšyeva Fydan Surat-hýžy. 2001. *Adekvatnost' opredelennoj časty paremyj frazeologičeskym edynycam*. Fylolohýčeskij sbornyk materyalov meždunarodnoj naučnoj konferencyu. Red. Husejnov F.H. Baku: Yzdatel'sko-polyhrafyčeskij centr «BSU»: 264-275 [Бахшиева Фидан Сурат-гызы. 2001. *Адекватность определенной части паремий фразеологическим единицам*. Филологический сборник материалов международной научной конференции. Ред. Гусейнов Ф.Г. Баку: Издательско-полиграфический центр «БСУ»: 264-275].
- Baranov Anatolij Nykolaevuč, Dobvol'skij Dmytryj Olehovuč. 2008. *Aspektŭ teoryu frazeologiju*. Moskva: Znak [Баранов Анатолий Николаевич, Добровольский Дмитрий Олегович. 2008. *Аспекты теории фразеологии*. Москва: Знак].
- Bol'soj frazeologičeskij slovar' russkoho jazýka. Značenyje. Upotreblenyje. Kul'turolohýčeskij kommentaruj* (BFSRJA). Red. Telyja V.N. Moskva: AST-PRESS KNYHA [Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий] (БФСРЯ). Ред. Телия В.Н. Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА].
- Fedorov Aleksandr Yl'uč. 2008. *Frazeologičeskij slovar' russkoho lyteraturnoho jazýka* (FSRLJA). Moskva: Astrel': AST [Федоров Александр Ильич. 2008. *Фразеологический словарь русского литературного языка* (ФСРЛЯ). Москва: Астрель: АСТ].
- Frazeologičeskij slovar' russkoho jazýka* (FSRJA). 2001. Red. Molotkov A.Y. Moskva: AST: Astrel' [Фразеологический словарь русского языка] (ФСРЯ). 2001. Ред. Молотков А.И. Москва: АСТ: Астрель].

- Frazeoložičeskij slovar' russkych hovorov Nižnej Pečory*. V 2-ch tomach (FSRHNP). 2008. Sostavitel' Stavšyna N.A. Sankt-Peterburh: Nauka [*Фразеологический словарь русских говоров Нижней Печоры*]. В 2-х томах (ФСРГНП). 2008. Составитель Ставшина Н.А. Санкт-Петербург: Наука].
- Mokeyenko Valeryj Mychajlovuč y dr. 2010. *Bol'soj slovar' russkych poslovič* (BSRP). Moskva: ZAO «OLMA Медиа Групп» [Мокиенко Валерий Михайлович и др. 2010. *Большой словарь русских пословиц* (БСРП). Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп»].
- Mokeyenko Valeryj Mychajlovuč. 1989. *Slavjanskaja frazeologija*. Moskva: Vŷsšaja škola [Мокиенко Валерий Михайлович. 1989. *Славянская фразеология*. Москва: Высшая школа].
- Mokeyenko Valeryj Mychajlovuč. 1999. *Obrazŷ russkoj rečy*. Sankt-Peterburh: Yzdatel'stvo Sankt-Peterburhskoho hosudarstvennoho unyversyteta: Folyo-Press [Мокиенко Валерий Михайлович. 1999. *Образы русской речи*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета: Фолио-Пресс].
- Mokeyenko Valeryj Mychajlovuč. 2007. *Zahadky russkoj frazeologiji*. Sankt-Peterburh: Avalon, Azbuka-klassyka [Мокиенко Валерий Михайлович. 2007. *Загадки русской фразеологии*. Санкт-Петербург: Авалон, Азбука-классика].
- Molotkov Aleksandr Yvanovuč. 1969. *Ot frazeologizma k frazeologizmu*. «Russkij jazŷk za rubežom» № 3: 112-114 [Молотков Александр Иванович. 1969. *От фразеологизма к фразеологизму*. «Русский язык за рубежом» № 3: 112-114].
- Molotkov Aleksandr Yvanovuč. 1977. *Osnovŷ frazeologiji russkoho jazŷka*. Lenynhrad: Nauka [Молотков Александр Иванович. 1977. *Основы фразеологии русского языка*. Ленинград: Наука].
- Rossyja. *Bol'soj linyvostranovedčeskij slovar'* (Rossyja: BLS). 2009. Red. Prochorov Ju. E. Moskva: AST-PRESS KNYHA [*Россия. Большой лингвострановедческий словарь* (Россия: БЛС). 2009. Ред. Прохоров Ю.Е. Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА].
- Russkaja frazeologija. Ystoryko-etyმოლოžičeskij slovar'* (RF). 2007. Red. Mokeyenko V.M. Moskva: Astrel': AST: Chranitel' [*Русская фразеология. Историко-этимологический словарь* (РФ). 2007. Ред. Мокиенко В.М. Москва: Астрель: АСТ: Хранитель].
- Šanskyj Nikolaj Maksymovuč. 1985. *Frazeologija sovremennoho russkoho jazŷka*. Moskva: Vŷsšaja škola [Шанский Николай Максимович. 1985. *Фразеология современного русского языка*. Москва: Высшая школа].
- Slovar' russkych hovorov Nyzovoj Pečory* (SRHNP). V 2-ch t. 2003-2005. Red. Yvaško L.A. Sankt-Peterburh: Fyloložičeskij fakul'tet Sankt-Peterburhskoho unyversyteta [*Словарь русских говоров Низовой Печоры* (СРГНП). В 2-х т. 2003-2005. Ред. Ивашко Л.А. Санкт-Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского университета].
- Žukov Vlas Platonovuč, Žukov Anatolij Vlasovuč. 2006. *Russkaja frazeologija*. Moskva: Vŷsšaja škola [Жуков Влас Платонович, Жуков Анатолий Власович. 2006. *Русская фразеология*. Москва: Высшая школа].
- Žukov Vlas Platonovuč, Žukov Anatolij Vlasovuč. 2003. *Škol'nŷj frazeoložičeskij slovar' russkoho jazŷka* (ŠFSRJA). Moskva: Prosveščenie [Жуков Влас Платонович, Жуков Анатолий Власович. 2003. *Школьный фразеологический словарь русского языка* (ШФСРЯ). Москва: Просвещение].

Summary

PRESERVATION OF INITIAL VERSIONS OF SET PHRASES IN THE SYSTEM OF A DIALECT (ON THE EXAMPLE OF DIALECTS OF LOCAL PECHORA)

Dialect systems, especially island and resettlement, are more conservative and less dynamic in comparison with an actively developing literary language. The oral form of existence of a dialect predetermines a careful attitude to the language and cultural facts leading to the self-identification of an ethnoconfessional community. The preservation – in dialects of Local (Lower) Pechora of the Ust-Tsilemsky Region of the Komi Republic of the Russian Federation – of options of phraseological units which, having undergone lexical, structural or semantic transformation, have become steady turns of the literary language is discussed in this article.

Kontakt z Autorką:
isurman@rambler.ru

LITERATUROZNAWSTWO I PRZEKŁADOZNAWSTWO**Piotr Głuszkowski**DOI: <https://doi.org/10.31648/an.4359>

Uniwersytet Warszawski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6820-7302>**POLEMIKA MAKSYMA GORKIEGO
Z KADETAMI I BOLSZEWIKAMI
NA ŁAMACH GAZETY „NOWAJA ŻYŻŃ”****Key words:** Maxim Gorky, Revolution, “Novaya Zhizn”, Bolsheviks, K-D

Maksym Gorki to bez wątpienia jeden z najbardziej znanych rosyjskich pisarzy XX wieku, ikona rewolucyjnej walki z caratem, emigrant uciekający przed terrorem zarówno w czasach carskich, jak i sowieckich, „zwiastun burzy”, który mimo wielu poglądów różniących go od bolszewików postanowił osiedlić się w ZSRS i budować „komunistyczny raj”. W Związku Sowieckim był jednym z najczęściej drukowanych pisarzy. Jego dzieła wydawano w milionach egzemplarzy i w pewnym okresie kilkakrotnie przewyższały nakład utworów Aleksandra Puszkina. Po 1991 roku zainteresowanie Gorkim radykalnie się zmniejszyło i przez blisko 25 lat badacze z rzadka zajmowali się jego twórczością, wychodząc z założenia, że dzieła „sowieckiego klasyka” zostały już wielokrotnie poddane analizie. Od kilku lat można jednak zaobserwować odwrotną tendencję. Wielu historyków literatury zwróciło uwagę, że w czasach sowieckich należało zajmować się twórczością Maksyma Gorkiego zgodnie z ideologicznymi wytycznymi bez poruszania pewnych tematów, np. konflikt z Włodzimierzem Leninem, spór z bolszewikami, przyczyny emigracji w 1921 roku i śmierci w 1936 roku. Jedną z zakazanych przez sowietów kwestii była też jego działalność publicystyczno-redaktorska w latach 1917-1918 na łamach założonej przez siebie gazety „Nowaja Żyżń” [Gorki, 1957]¹.

¹ Okres rewolucji w biografiami i wyborach dzieł Gorkiego był w czasach sowieckich najczęściej pomijany lub zbywany ogólnikami. Dobrym przykładem jest *Wybór listów* w największym wyborze dzieł pisarza z luką za kluczowe lata 1917-1918, mimo iż Gorki prowadził wtedy ożywioną korespondencję z wieloma osobami.

W artykule skoncentruję się na ukazaniu polemiki Gorkiego z kadecką gazetą „Riecz” i bolszewicką „Prawdą”. Postaram się pokazać, iż redaktorzy obu gazet traktowali Gorkiego jako ideowego wroga, który zdecydował się stanąć po przeciwnej stronie barykady. Polemika „Nowej Żyzni” z kadetami i bolszewikami była tym ciekawsza, że redaktorzy „Rieczy” i „Prawdy” zdawali sobie sprawę z pozycji zajmowanej przez Gorkiego i jego autorytetu w społeczeństwie rosyjskim. Postaram się również pokazać, jak przewrót październikowy wpłynął na spór prowadzony między gazetami.

Do dziś gazeta „Nowaja Żyzn” nie doczekała się artykułu, a tym bardziej monografii w języku polskim, mimo iż od kilku lat jest przedmiotem uwagi rosyjskich historyków literatury i dziennikarstwa [Коростелев 2015, 30-52, 224-230]. Jej założycielem był Maksym Gorki, który przez cały okres I wojny światowej aktywnie komentował bieżące wydarzenia na łamach czasopisma „Lietopiś” [Дубинская-Джалилова 1984, 204-209]. Po jego likwidacji zaczął szukać miejsca dla swej aktywności publicystycznej i politycznej. Mimo współpracy z licznymi partiami nie zdecydował się, aby zostać członkiem którejkolwiek z nich. Utworzona przez niego gazeta reprezentowała poglądy socjaldemokratyczne co wyrażało się nawet w jej podtytule „Społeczno-Literacka Gazeta Socjaldemokratyczna”. W związku z tym, że znaczna część pracowników gazety należała do partii mienszewików-internacjonalistów, pojawiały się w kadeckiej i bolszewickiej prasie głosy, iż Gorki również jest członkiem partii założonej przez Rosyjską Socjaldemokratyczną Robotniczą Partię Internacjonalistów; jest to jednak twierdzenie dalekie od prawdy. W rzeczywistości gazeta zajmowała stanowisko umiarkowanych (poza frakcyjnych) socjaldemokratów znajdujących się pomiędzy bolszewikami i mienszewikami, co dość dobrze oddaje złożoną sytuację polityczną 1917 roku. Pojawiały się jednak również głosy samych pracowników gazety, iż „Nowaja Żyzn” jest „bezpartyjna”, dzięki czemu jej autorzy mogą wyrażać w sposób nieskrępowany swe poglądy.

Gazeta „Nowaja Żyzn” została założona za pieniądze Maksyma Gorkiego oraz kilku przedsiębiorców, bankowców i społeczników (m.in. Ernsta Grubego, Borisa Gordona, Aleksandra Konowałowa), reprezentujących podobne poglądy społeczno-polityczne [Суханов 1991, 91-92]. Maksym Gorki nie tylko zdobył pieniądze na wydanie gazety, ale również wszedł do grona redakcji wraz z dziennikarzami, których dobrze znał z pracy w czasopiśmie „Lietopiś”, m.in. Władimirem Bazarowem, Aleksandrem Tichonowem, Nikołajem Suchanowem i Wasilijem Desnickim. Dzięki popularności założyciela, doświadczonym redaktorom, zręcznie dobieranym współpracownikom-autorom i reprezentowanym poglądom gazeta szybko zdobyła wiernych czytelników. Jej nakład wahał się od 62 do 115 tys. egzemplarzy, co oznacza, że dziennik był chętniej czytany niż „Riecz” lub „Prawda”, które w 1917 roku nie potrafiły przekroczyć granicy 100 tys. egzemplarzy [Волоцкой 2016]. Gazetę drukowano na czterech szpaltach, te zaś dzielone na 7 kolumn. Jedną z najchętniej czytanych części gazety był cykl felietonów Gorkiego nazwany *Myśli nie na czasie*.

Po rewolucji 1905 roku jedną z największych i najbardziej wpływowych partii w Rosji była partia konstytucyjno-demokratyczna, tzw. Kadeci. Jej przedstawiciele zasiadali w każdym z parlamentów do 1917 roku, a po obaleniu cara zajęli większość stanowisk w Rządzie Tymczasowym, stając się tym samym oficjalną władzą w Rosji.

Choć poglądy Gorkiego i kadetów zawsze się różniły, to jednak w czasie I wojny światowej często występowali oni w jednym obozie, gdyż łączyła ich chęć obalenia caratu i wzniesienia rewolucji. W odróżnieniu od kadetów Gorki uważał jednak I wojnę światową za nieszczęście Rosji i całej Europy i nawoływał do jak najszybszego zakończenia przelewu krwi. Po abdykacji Mikołaja I drogi kadetów i pisarza radykalnie się rozeszły, gdyż ten krytykował poczynania Rządu Tymczasowego. Nic więc dziwnego, iż już 5 maja, czyli zaledwie po czterech dniach od założenia „Nowej Żyzni”, na jego ostrą krytykę zareagowała „Riecz” – organ partii konstytucyjno-demokratycznej. Według kadetów „Nowaja Żyzn” była gazetą reprezentującą interesy bolszewików, która dąży do obalenia władzy, a przynajmniej do jej osłabienia poprzez świadome przemilczanie „sukcesów” Rządu Tymczasowego [Печать 1917].

Gorki uważnie śledził artykuły ukazujące się w gazecie „Riecz”, czego najlepszym dowodem stała się jego reakcja na tekst byłego współpracownika „Lietopisi” Wiktora Glimkana, publikującego pod pseudonimem Irieckij. W „Rieczy” można było przeczytać, że Rosja powinna walczyć do końca w I wojnie światowej i w żadnym wypadku nie opuszczać szeregów ententy. Irieckij nie miał wątpliwości, że wojna szybko zakończyłaby się sukcesem, gdyby Rosjanie zamiast narzekać i próbować obalić Rząd Tymczasowy poświęcili się zwycięskiej rewolucji i umacnianiu pozycji Rosji na arenie międzynarodowej [Ирецкий 1917, 30 IV (13 V) 1917]. Swój artykuł zakończył zdaniem, iż rewolucja nie przetrwa bez romantyki. Ta konkluzja doczekała się reakcji ze strony Gorkiego. Autor *Matki* nie ograniczył się tylko do krytyki (kwestia udziału Rosji w wojnie), ale zgodził się z Irieckim, że rewolucja lutowa straciła romantyzm będący naturalnym paliwem każdej rewolucji (porównania do 1905 roku). Pisarz dodał, że należy słuchać osób, które wierzą w rewolucję, nawet jeśli są innej orientacji politycznej. Irieckij wzbudził w nim podziw jako osoba, która mówi wprost to, co czuje „I gdyby prasa socjalistyczna krytykowała nie tylko burżuazję, ale i «swoich», w dłuższej perspektywie dobrze by na tym wyszła. Trzeba być surowym i bezlitosnym nie tylko dla przeciwników, ale i dla wrogów” [Gorki 2016, 427-428, 6(19) V 1917].

Słowa Gorkiego wyrażające częściowe wsparcie dla poglądów Irieckiego nie spotkały się jednak z przychylną reakcją ze strony redakcji „Rieczy”. Anonimowy dziennikarz w artykule *Kontrrewolucja* podkreślał, że rewolucji nie są potrzebne słowa uznania ze strony socjaldemokratów, ale rzeczywiste poparcie i walka z wrogami rewolucji „Niech *Nowaja Żyzn* zrozumie wreszcie, skąd rewolucji grozi niebezpieczeństwo i niech walczy z nim zamiast głośić

radykalne hasła, które są wodą na młyn kontrrewolucyjnych sił” [*Контрреволюция* 1917, 7(20) V 1917].

Gorki na łamach gazety ubolewał nad antysemickimi pogromami, które przeszły przez Pokrowsk, Mińsk, Juriewsk i kilka innych miast [Коростелев 2015, 321]. Pisarz wyraził nadzieję, że nie dojdzie już do takich dramatów jak w czasach carskich. „Z anarchią zawsze wypada walczyć, ale czasem trzeba też umieć przewyciężyć swój własny strach przed ludem” [Gorki 2016, 461, 9(22) V 1917]. Według Gorkiego maj 1917 roku to nie czas na wznoszenie haseł typu „ojczyzna w niebezpieczeństwie”, wojna trwa przecież już od kilku lat. Należy jednak wreszcie zauważyć prawdziwy problem – problem utraty kultury i dlatego należy krzyknąć „Obywatele! Kultura w niebezpieczeństwie” [Gorki 2016, 461, 9(22) V 1917].

Jak trafnie zauważył Siergiej Korosteliew, artykuł Maksyma Gorkiego był spowodowany stworzeniem stałej rubryki w „Riecz” zatytułowanej „Anarchia” [Коростелев 2015, 321-322]. Autor *Matki* podkreślał, że kadeci dopiero po przejściu władzy zauważyli, iż rosyjski lud jest nieprzewidywalny, skłonny do anarchii i buntu. Według pisarza „Riecz” przez wiele miesięcy popełniała błąd, idealizując chłopstwo i lekceważąc znaczenie robotników i przemysłu. Jej czytelnicy nie dostrzegali, jak ważną rolę dla państwa stanowią fabryki, kojarząc je przede wszystkim z wyzyskiem obywateli: „przemysł, to chytry mechanizm, doskonale przystosowany do tego, żeby zdierać skórę z konsumenta”, całkowicie zapominając „o kulturowej, o twórczej roli przemysłu, o jego znaczeniu dla państwa” [Gorki 2016, 464, 18(31) V 1917]. Gorki wielokrotnie podkreślał, iż rewolucji nie można opierać na chłopach, a jedynie na wciąż nielicznej grupie świadomych politycznie robotników. Obawiał się zdżiczenia i zezwierzęcenia rosyjskiego ludu, szczególnie zaś chłopstwa, tak chętnie idealizowanego przez kadetów w czasach Cesarstwa Rosyjskiego. Nie miał żadnych wątpliwości, że chłopstwa biorącego udział w wydarzeniach z lutego 1917 roku nie interesuje naród i ojczyzna, a tym bardziej rewolucja. Ostrzegał Rosjan przed zniszczeniami, jakich mogą dokonać brutalni i sadystyczni chłopci upajający się władzą. Nie miał też wątpliwości, iż starej klasy robotniczej nie wystarczy do przejścia władzy i ta, wcześniej czy później, dostanie się w ręce mściwego ludu, który zacznie dokonywać rzezi i pogromów. Na łamach „Nowej Żyzni” zastanawiał się, kiedy to dziennikarze „Riecz” byli bardziej szczerzy: czy w 1915 roku, kiedy to krytykowali go za jego stosunek do ruskiego chłopca, czy w 1917 roku, krytykując jego własnymi słowami „ruski lud” [Gorki 2016, 463, 12(25) V 1917].

„Riecz” tydzień później odpowiedziała na artykuł Gorkiego, uważając, że jego opinia nie jest przekonująca, a słowa pisarza często są sprzeczne z linią pisma, które nawołuje do anarchii i obalenia Rządu Tymczasowego [Печать 1917 а, 19 V (1 VI) 1917]. Ten ostatni zarzut miał dużo wspólnego z rzeczywistością, gdyż wiele poglądów redaktorów i założycieli „Nowej Żyzni” nie zawsze było zbieżnych.

Aluzje i nawiązania „Rieczzi” do artykułów Gorkowskiej gazety i jego felietonów pojawiały się niemalże w każdym numerze, co pisarz odnotował w „Nowej Żyzni” [Горький 1917 a, 4(17) VIII 1917]². Także Gorki chętnie wypowiadał się na temat konkurencyjnego czasopisma. Nie sposób w tak krótkim artykule opisać i wyjaśnić wszystkie utarczki dziennikarzy [Коростелев 2015, 320-322], dlatego skoncentruję się na polemice Maksyma Gorkiego z Władimirem Pliczem Burcewem – działaczem rewolucyjnym, znanym historykiem, publicystą i wydawcą, który po okresie flirtu z eserami poparł kadetów.

7(20) lipca Burcew na łamach „Rieczzi” zamieścił artykuł *Albo my, albo Niemcy i Ci, którzy z nimi*, w którym publicznie potępił wszystkich Rosjan wznoszących hasła do rychłego zaprzestania wojny. Według niego byli to zdrajcy, którzy chcieli oddać Rosję Niemcom. Szczególnie ostro wypowiadał się o bolszewikach, w szeregi których zaliczył również Maksyma Gorkiego, wymieniając go jednym tchem z Władimirem Leninem, Lwem Trockim, Lwem Kamieniem, Grigorijem Zinowiewem, Aleksandrą Kofłontaj, Anatolijem Łunaczarskim [Бурцев 1919, 10, 7(20) VII]. Jego artykuł był reakcją na ujawnienie powiązań Lenina z Niemcami, które umożliwiły przywódcy bolszewików przedostanie się do Rosji. 5 lipca informacja ta została upubliczniona przez gazetę „Żywoje słowo”, a dwa dni później Rząd Tymczasowy wydał nakaz aresztowania Lenina i jego współpracowników [Pipes 2006, 454-459]. Rosyjska opinia publiczna zdecydowanie uznała bolszewików za zdrajców. Nawet ci Rosjanie, którzy chcieli zakończenia wojny nie potrafili pogodzić się ze współpracą z Niemcami i utratą znacznej części ziem przedwojennego imperium. Burcew ubolewał, że „Nowaja Żyzń” sprzyjała tym, którzy chcą zburzyć jego ojczyznę. Autora artykułu łączyła z Gorkim wspólna rewolucyjna przeszłość, więc tym bardziej nie mógł się pogodzić, iż osoby o zbliżonych poglądach są zdolne do porozumienia z wrogiem.

Dwa dni później także w innych gazetach będących organem kadetów, np. „Russkaja wolja”, Burcew opublikował list do redakcji *Nie brońcie Maksyma Gorkiego*, w którym wyjaśniał, że Gorki jest wybitnym pisarzem, ale on potępia go nie jako artystę, lecz publicystę i człowieka, który wspiera Lenina próbującego zniszczyć prawdziwą Rosję [Бурцев 1917, 9(22) VII 1917]. Oskarżał Gorkiego o pośrednią współpracę z Niemcami i korzystanie z niemieckich pieniędzy w celu antywojennej propagandy i wzniesienia nowej antyrządowej rewolucji.

Artykuły Burcewa wywołały falę dyskusji i Gorki musiał się do nich ustosunkować. Pisarz twierdził, że tekst Burcewa jest stekiem kłamstw i pomówień, lecz na wszelki wypadek jeszcze raz podkreślał, że zarówno on, jak i inni współpracownicy „Nowej Żyzni” mają wolność wyrażania swoich myśli i na pewno nikt nimi nie kieruje. „Nowaja Żyzń” służy interesom międzynarodowej

² Niestety, nie wszystkie artykuły z cyklu *Myśli nie na czasie* doczekały się tłumaczenia na język polski.

demokracji, socjalizmowi i kulturze. Ona zawsze ostro wypowiadała się przeciwko wszelkim próbom z prawa i lewa wzniesienia ciemnych instynktów mas. Ona uważa wojnę za międzynarodowe nieszczęście, katastrofę europejskiej kultury, katastrofę, która jest wywołana żądzą kapitalistycznych państw” [Горький 1917 b, 11(24) VII 1917].

Opinia publiczna podzieliła się w sporze Burcewa z Gorkim. Z jednej strony prasa wyrażająca interesy kadetów i burżuazji potępiała Gorkiego, a aktorzy Narodowego Domu w Moskwie odmówili gry w sztuce *Na dniu*, z drugiej zaś liczni robotnicy wyrażali protest przeciwko kalumnii rzuconym na ich ukochanego pisarza [Коропостелев 2015, 334-337]. Protestowali również działacze kultury, w tym Kliment Timiriazjew, Aleksandr Błok i Iwanow-Razumnik [Иванов-Разумник 1988, 723-724]. Walerij Briusow napisał nawet wiersz na cześć Maksyma Gorkiego, ironicznie porównując artykuł Władimira Plicza Burcewa i odmowę występów artystów moskiewskiego Narodowego Domu do żołnierzy dewastujących pomnik Aleksandra Puszkina w akcie protestu przeciwko niszczeniu kultury [Ильинский 1937, 656-666].

Po przejęciu władzy przez bolszewików jedną z pierwszych decyzji nowych władz (24 października) było zamknięcie gazety „Riecz”. Wobec tego faktu oburzenie wyraził Gorki: „Sądzę, że zatykać usta *Rieczy* i innym burżuazyjnym gazetom tylko dlatego, że są wrogie demokracji – to wstyd dla demokracji” [Gorki 2016, 491]. Pisarz wierzył jeszcze w październiku, iż bolszewicy nie będą chcieli przekreślać dorobku socjaldemokracji z 1917 roku i pozwolą na istnienie innych partii oraz ich organów prasowych.

Ostatnim akordem polemiki Gorkiego z Burcewem, był apel tego pierwszego do bolszewików o niepopelnianie błędów caratu, kiedy to do więzień i aresztów trafiało wielu krytyków Lenina. Dwukrotnie zwracał uwagę bolszewikom, iż trzymanie w areszcie starca-Burcewa walczącego przez wiele lat z samodzierżawiem jest nie tylko złą decyzją, lecz także powodem do wstydu i hańby [Gorki 2016, 491, 12(25) XI 1917]. Być może jego apele pozostały bez odpowiedzi w związku z tym, iż kilka dni wcześniej Gorki był przez Stalina postawiony w jednym szeregu z Burcewem jako „przestraszony inteligent-neurastenik dezercerujący z szeregów rewolucji” [B. Бурцев 1992, 111].

Przez długi czas „Prawda” i „Nowaja Żyźń” były sojusznikami, a kadeci i niektórzy politycy utożsamiali je ze sobą. Nie jest to jednak do końca zgodne z prawdą. Od pierwszych numerów widać istotne różnice: „Prawda” była organem bolszewików, a gazeta Gorkiego reprezentowała w znacznej mierze interesy mienszewików-internacjonalistów i wyrażała zdecydowanie bardziej socjaldemokratyczne poglądy niż gazeta wydawana przez współpracowników Lenina.

Różnice poglądów było widać zawsze (dobór tematów, lista zapraszanych współpracowników, światopogląd redaktorów), jednak w czasach dwuwładzy³ „Prawda” i „Nowaja Żyźń” nie polemizowały ze sobą. Ich ostrza były wymierzone przeciwko wojnie, wypaczeniom dwuwładzy i próbom wprowadzenia dyktatury w czasie niedanego puczu Ławra Kornilowa z 27 sierpnia 1917 roku, którego prawica traktowała jako potencjalnego „zbawcę Rosji”. Po zamknięciu „Prawdy” przez „dyktaturę” Aleksandra Kiereńskiego Maksym Gorki wielokrotnie pomagał bolszewikom próbującym wznowić gazetę pod innym tytułem. „Nowaja Żyźń” była też świetnym miejscem do głoszenia części z bolszewickich haseł. Sytuacja zmieniła się po przewrocie bolszewickim, kiedy to „Prawda” zaczęła reprezentować interesy władzy (przynajmniej w części kraju), a „Nowaja Żyźń” pozostała w opozycji, krytykując sam przewrót i związane z nim wydarzenia.

Już jednak 1 października Lenin atakował Gorkiego w artykule o teoretycznym tytule *Czy bolszewicy utrzymają władzę w państwie?* Przywódca bolszewików pisał, iż „Jeśli *Nowaja Żyźń* boi się dyktatury proletariatu i przestaje go wpierać, to jest to równoznaczne z tajnym powrotem na pozycje pogodzenia się z kapitalistami” [Ленин 1967, 292]. Z jego artykułu jasno wynikało, że bolszewicy nie ugną się pod naciskami niedawnych sprzymierzeńców, którzy okazali się „półbolszewikami” i „éwierćmarksistami”. Lenin posunął się nawet do stwierdzenia, że „*Nowaja Żyźń*” idealnie pasuje na adwokata bolszewików, dodając, iż gazeta podobnie jak inni „drobnoburżuazyjni demokraci” boi się sojuszu robotników z biednym chłopstwem [Ленин 1967, 320]. Artykuł okazał się proroczy, gdyż kilka tygodni później bolszewikom udało się samodzielnie dojść do władzy.

Gorki nie zareagował od razu na atak. Na sześć dni przed przewrotem opublikował artykuł pod wiele mówiącym tytułem *Nie mogę milczeć*, w którym bardzo ostro wypowiadał się na temat zakusów przejęcia władzy przez bolszewików. Uważał, że ich planowane zbrojne wystąpienie będzie równoznaczne ze zdradą rewolucji, a swym sposobem sprawowania władzy nawiążą oni do najgorszych okresów carskiej Rosji. Przeczuwał, że pod pretekstem „prawdziwej rewolucji” „skryci w tłumie awanturnicy, złodzieje, zawodowi zabójcy zaczną tworzyć historię rewolucji rosyjskiej” i dlatego pytał, czy bolszewicy „chcą przyspieszyć atak kontrrewolucji i w tym celu próbują dezorganizować z takim trudem zorganizowane siły” [Gorki 2016, 486-487, 18(31) X 1917].

O artykule Gorkiego wypowiadał się również Stalin, który 20 października (2 listopada; czyli dwa dni przed przewrotem październikowym) stwierdzał, iż siła rewolucji wyraża się w tym, że nie kapituluje ona przed autorytetami, „lecz bierze ich na służbę lub wyrzuca w niebyt, jeśli oni nie chcą się od niej uczyć”. Józef Stalin stawiał Maksyma Gorkiego w jednym szeregu z rewolucjonistami takimi jak Georgij Plechanow, Piotr Kropotkin, Wiera Zasulicz,

³ W wyniku rewolucji lutowej i obalenia cara Mikołaja II doszło do utworzenia Rządu Tymczasowego, który władzę sprawował wspólnie z Piotrogrodzką Radą Delegatów Robotniczych i Żołnierskich.

Jekaterina Breszko-Breszkowskaja, których zasług nie mógł podważać żaden z bolszewików. Jednocześnie wszystkie te osoby zostały według niego odsunięte na boczny tor przez główny nurt rewolucji, który wkrótce doprowadzi do przewrotu i przejścia władzy przez bolszewików. Stalin twierdził, iż Gorki swymi poglądami zaczął pracować na wymazanie swego imienia z kart historii [Коростелев 2015, 339-340].

Kolejna krytyka bolszewików, tym razem w artykule Gorkiego *W stronę demokracji*, znowu wzbudziła falę niezadowolenia w szeregach bolszewików [Gorki 2016, 487-488, 7(20) XI 1917]. Na odpowiedź nie trzeba było długo czekać. Po kilku dniach w „Prawdzie” ukazał się list mechanika Tkaczenki, w którym ten dziwił się wypowiedziom Gorkiego: krytyce bolszewików, wychwalaniu wolności prasy w czasach carskich, przedstawianiu narodu jako ciemnej masy i protestował przeciwko takim poglądom. Artykuł swój kończył stwierdzeniem, iż cieszy się, że Gorki zrzucił maskę, dzięki czemu wreszcie należycie zostanie oceniony przez naród [Коростелев 2015, 340].

Gorki nie przestraszył się jednak sporu z „Prawdą” i już po kilku dniach napisał, iż zarówno Lenin, jak Trocki bezczeszczą rewolucję i klasę robotniczą. Zarzucał im podjudzanie do pogromów i bezmyślnego rozlewu krwi: „Lenin, Trocki oraz ich otoczenie zatruli się już trupim jadem władzy, o czym świadczy ich podły stosunek do wolności słowa, jednostki i do wszystkich tych praw, o triumf których walczyła demokracja” [Gorki 2016, 487]. W kolejnych miesiącach będzie wypowiadał się jeszcze ostrzej na temat Lenina i Trockiego.

Według Siergieja Korostielewa „Prawda” po zdobyciu władzy przez bolszewików rzuciła się na Gorkiego i zaczęła oskarżać go o zdradę rewolucji i przejście do wrogiego obozu w decydującym momencie. Na temat pozycji pisarza powstało przynajmniej kilka tekstów, w których pojawiały się liczne oskarżenia i zarzuty, lecz żaden z autorów nie próbował zrozumieć argumentacji Gorkiego [Коростелев 2015, 340-358]. Na adres „Nowej Żyzni” przychodziły listy z pogróżkami od robotników gotowych zamknąć dziennik za kontynuację „polemiki z rządowym organem *Prawdą*” [Gorki 2016, 492-493, 22 XII 1917 (4 I 1918)]. Redakcja nie ugięła się pod falą krytyki i pogróżek. Gorki odpowiedział w jej imieniu: „będziemy kontynuować polemikę z rządem, który prowadzi do zguby klasę robotniczą; uważamy tę polemikę za nasz obowiązek – obowiązek uczciwych obywateli i niezależnych socjalistów” [Gorki 2016, 493, 22 XII 1917 (4 I 1918)].

Gorki na łamach „Nowej Żyzni” bronił się przed atakami „Prawdy”, pokazując, że nie zmienił swoich poglądów i nie stał się nagle wrogiem klasy robotniczej [Gorki 2016, 514-515 19 XI (2 XII) 1917]. Podkreślał, iż fantasty i marzyciele prowadzą klasę robotniczą do niechybnej zagłady, jaką muszą się skończyć rządy bolszewików i ich gwałtowne, nieprzemyślane decyzje. Jako przykład podawał niszczenie zabytków kultury, zniszczenie Teatru Małego,

rozgrabienie bogactw Pałacu Zimowego i innych miejsc rosyjskiego dziedzictwa narodowego. Odium za te wydarzenia spada na proletariat, który nie ma z tym nic wspólnego.

Z każdym numerem ton wypowiedzi stawał się coraz ostrzejszy. W 1918 roku w związku z rocznicą wybuchu rewolucji 1905 „Prawda” napisała, iż pierwsza rosyjska rewolucja była zorganizowana rękami burżuazji. Gorki, który sam brał udział w protestach przeciwko caratowi w 1905 roku, szybko zareagował na artykuł, twierdząc, iż „Prawda” kłamie, gdyż bolszewicy muszą pamiętać, ilu robotników zginęło na barykadach w walce z caratem [Горький 1918]. W marcu nie zawahał się napisać, iż „w *Prawdzie* rozmaite padalce szczują proletariat na inteligencję” [Gorki 2016, 501, 22 III (4 IV) 1918].

Nie tylko „Prawda” atakowała Gorkiego. Również na łamach „Krasnej Gaziety” – innego bolszewickiego organu prasowego – pojawiały się artykuły wymierzone w „Nową Żyzń”. Na jeden z nich, krytykujący stosunek Gorkiego do chłopów, zareagował pisarz. W odpowiedzi na tekst Michaiła Nadieżina podkreślał, że w ataku „Krasnej Gaziety” widzi, iż bolszewicy porzucają robotników na rzecz „biedoty wiejskiej”, chcąc zyskać tanim kosztem popularność mas. Stwierdzał, iż przejęcie władzy przez chłopów sprawiło, że ci „stali się oprawcą nie mniej bestialskim i okrutnym niż jego wcześniejsi oprawcy” [Gorki 2016, 525, 8(21) III 1918].

W związku z tym, że Gorki przez wiele lat dążył do rewolucji, a jednocześnie był jednym z rosyjskich moralnych autorytetów znanych na całym świecie, „Prawda” wielokrotnie musiała ustosunkowywać się do jego słów. Gorki zauważył, iż bolszewicy nie tylko wnikliwie śledzili jego wypowiedzi, lecz także za wszelką cenę próbowali wyłapywać wszystkie jego pozytywne słowa na temat nowej rzeczywistości, jednocześnie pytając, czy pisarz nie zmienił poglądów i nie chce przyłączyć się do rządzącego obozu. Gorki odpowiadał wprost, iż podtrzymuje swe zdanie o bolszewickim terrorze, sadyzmie nowych władz, braku podstawowej wiedzy o Rosji i niszczeniu klasy robotniczej [Gorki 2016, 532, 17(30) V 1918].

Pisarz słusznie zauważał, iż polemika gazetowa zaczęła od 1917 roku przypominać samosądy. „Widzimy ludzi jednakowo ślepych i wściekłych, a ich głównym celem i najwyższą rozkoszą jest jak najboleśniej i jak najokrutniej trzasnąć bliźniego «w pysk» albo w duszę” [Gorki 2016, 501-502, 22 III (4 IV) 1918].

Gorki był atakowany przez „Prawdę” aż do zamknięcia „Nowej Żyzni”. Jedynie jego pozycja jako pisarza rozpoznawanego na całym świecie i kojarzonego jako jednego z „ojców rewolucji” sprawiła, iż gazeta przetrwała aż do połowy 1918 roku. Lenin nie miał wątpliwości, iż nie można tolerować dyskusji w ramach proletariatu. Organ mienszewików-internacjonalistów i krytyk-Gorki nawołujący do ochrony dóbr kultury był mu niepotrzebny. Próby ocalenia gazety i list Gorkiego do Lenina nie przyniosły żadnego rezultatu. Przywódca bolszewików był przekonany, że nie rozstaje się z pisarzem na zawsze.

Wydawana w latach 1917-1918 „Nowaja Żyzn” była jedną z najpopularniejszych gazet w rewolucyjnej Rosji. Już od pierwszych numerów jej założyciel Maksym Gorki nawoływał do zakończenia wojny i protestował przeciwko dyktaturze Aleksandra Kiereńskiego. Cykl jego artykułów *Myśli nie na czasie* sprawił, iż w oczach kadetów „Nowaja Żyzn” wyrosła obok bolszewickiej „Prawdy” na jej głównego krytyka. Ataki ze strony „Rieczy” nie zmieniły jednak poglądów Gorkiego, który aż do października 1917 roku spierał się z kadetami, konsekwentnie krytykując większość posunięć Rządu Tymczasowego. Po przewrocie październikowym Gorki skoncentrował się na krytyce terroru wprowadzanego przez bolszewików. Wielokrotnie protestował przeciwko rozstrzeliwaniu i wtrącaniu do więzień opozycji, idealizowaniu biednego chłopstwa, a także braku szacunku do robotników. Mimo ostrzeżeń nie zaprzestał wyrażać swych poglądów nt. dalekiej od jego wyobrażenia sowieckiej Rosji, w rezultacie czego dziennik został zamknięty decyzją samego Lenina. Krytyka bolszewików na łamach „Nowej Żyzni” była skrzętnie ukrywana w czasach sowieckich.

Bibliografia

- Burcev V. 1917. *Ne zašiŕaejte M. Gor'kogo*. „Russkaâ volâ” № 161 [Бурцев В. 1917. *Не зашущаејте М. Горького*. „Русская воля” № 161].
- Burcev V. 1919. *Ili my, ili nemcy i te, kto snimi*. W: Idem. *V bor'be s bol'shevikami i Nemcami*. Paris, 49: Boulevard Saint-Michel [Бурцев В. 1919. *Или мы, или немцы и те, кто с ними*. W: Idem, *В борьбе с большевиками и Немцами*. Paris, 49: Boulevard Saint-Michel:10]
- Dubinskaâ-Dŕalilova T.I. 1984. „*Letopis*”. W: *Ruskaâ literatura i ŕurnalistsika naĉala XX veka. 1905-1917 gg. Bol'shevistskie i obšedemokratiĉeskie izdaniâ*. Red. Bâlik B.A. Moskva: Nauka: 205-209 [Дубинская-Джалилова Т.И. 1984. „*Летопись*”. W: *Русская литература и журналистика начала XX века. 1905-1917 гг. Большевистские и общедемократические издания*. Ред. Бялик Б.А. Москва: Наука: 205-209].
- Gorki Maksym. 1957. *Pisma*. T. 16. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Gorki Maksym. 2016. *Myśli nie na czasie*. W: Idem. *Rosja*. Тłум. М. Buchalik. Kraków: Universitas: 415-537.
- Gor'kij M. 1917 a. „*Novaâ ŕizn*” № 92 [Горький М. 1917 а. „*Новая жизнь*” № 92].
- Gor'kij M. 1917 b. *Burcevu*. „*Novaâ ŕizn*” № 72 [Горький М. 1917 b. *Бурцеву*. „*Новая жизнь*” № 72].
- Gor'kij M. 1918. *Nesvoevremennye mysli*. „*Novaâ ŕizn*” № 6 [Горький М. 1918 *Несвоевременные мысли*. „*Новая жизнь*” № 6].
- Iľinskij V. 1937. *Gor'kij i Brŕusov. Iz istorii liĉnyh otnošenij*. W: *Literaturnoe nasledstvo*. Red. Hrapĉenko M.B. Ŗerbina V.R. T. 27-28. Moskva: Iz. AN SSSR: 656-666 [Ильинский В. 1937. *Горький и Брюсов. Из истории личных отношений*. W: *Литературное наследство*. Ред. Храпченко М.Б. Щербина В.Р. Т. 27-28. Москва: Из. АН СССР: 656-666].
- Irieckij V. 1917. *Ne to*. „*Reĉ*” № 100 [В. Ирецкий. 1917. *Не то*. „*Речь*” № 100].
- Ivanov-Razumnik. 1988. *Pismo Gor'komi*. W: *Gor'kij i ruskaâ ŕurnalistsika naĉala XX veka* Moskva: Nauka: 723-724 [Иванов-Разумник 1988. *Письмо Горькому*. W: *Горький и русская журналистика начала XX века* Москва: Наука: 723-724].

- Kontrrevolúciâ*. 1917. „Reč” № 106. [*Контрреволюция*. 1917. „Речь” № 106].
- Korostelev S.G. 2015. *Žurnal „Letopis” (1915-1917) i gazeta „Novaâ žizn” (1917-1918) v istoriko-kul'turnom kontekste*. Sankt Peterburg: Dmitrij Bulanin [Коростелев С.Г. 2015. *Журнал „Летопись” (1915-1917) и газета „Новая жизнь” (1917-1918) в историко-культурном контексте*. Санкт Петербург: Дмитрий Буланин].
- Korostelev S.G. 2014. *Gazeta „Novaâ žizn” (1917-1918) i cenzurnoe usloviâ v Rossii posle fevral'skoj i oktâbr'skoj revolúcij*. „Vestnik Moskovskogo univversiteta. Žurnalistika” № 3: 103-118 [Коростелев С.Г. 2014. *Газета „Новая жизнь” (1917-1918) и цензурное условия в России после февральской и октябрьской революций*. „Вестник Московского университета. Журналистика” № 3: 103-118].
- Lenin V.I. 1967. *Uderžat li bol'sheviki gosudarstvennuii vlast'*. W: Idem. *Polnoe sobranie sočinenij*. T. 34. Moskva: Politizdat [Ленин В.И. 1967. *Удержат ли большевики государственную власть*. W: Idem. *Полное собрание сочинений*. Т. 34. Москва: Политиздат].
- Reč'at'. 1917 a. „Reč” № 116. [*Печать*. 1917 a. „Речь” № 116].
- Reč'at'. 1917. „Reč” № 93 [*Печать*. 1917. „Речь” № 93].
- Pipes R. 2006. *Rewolucja rosyjska*. Tłum. T. Szafar. Warszawa: Wydawnictwo Magnum.
- Suhanov N.N. 1991. *Zapiski o revolúcii v 3 t*. T. 2. Moskva: Izdatel'stvo političeskoj nauki [Суханов Н.Н. 1991. *Записки о революции в 3 т*. Т. 2. Москва: Издательство политической науки].
- V. Burcev i ego korrespondenty. 1992. Sost. Budnickij O.V. „Otečestvennâ istoriâ” № 6: 110-122 [В. Бурцев и его корреспонденты. 1992. Сост. Будницкий О.В. „Отечественная история” № 6: 110-122].
- Volockoj A.S. *Petrogradskaâ gazeta „Novaâ žizn” v 1917 g*. W: <https://dspace.spbu.ru/bitstream/11701/2887/1/st032898.docx> [Dostęp 10 VII 2018] [Волоцкой А.С. *Петроградская газета „Новая жизнь” в 1917 г*. W: <https://dspace.spbu.ru/bitstream/11701/2887/1/st032898.docx> [Доступ 10 VII 2018].

Summary

MAXIM GORKY'S POLEMICS WITH CADETS AND BOLSHEVIKS IN THE “NOVAYA ZHIZN” (NEW LIFE) NEWSPAPER

In the years 1917-1918 Maxim Gorky published a series of articles “Untimely thoughts” with a subtitle “Revolution and culture” in the “Novaya Zhizn” (New Life) newspaper, in which he appealed for finishing the war and strengthening the position of workers. He also protested against Kerensky's dictatorship and warned against the peasantry barbarity. The K-D newspaper “Rech” (Speech), defending the policy of the Russian Provisional Government, entered into polemics with Gorky. Since the October Revolution the main opponent of “Novaya Zhizn” had been the bolshevist “Pravda” (The Truth). Gorky accused Bolsheviks of betraying the revolution and criticised their policy of terror.

Kontakt z Autorem:
p.gluszkowski@uw.edu.pl

Чеслав Антонович ГорбачевскийDOI: <https://doi.org/10.31648/an.4360>

Кафедра русского языка и литературы

Южно-Уральский государственный университет в Челябинске

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9145-7721>

ПОЭТИЧЕСКИЙ И ОБРАЗНЫЙ СТРОЙ СТИХОТВОРЕНИЯ Е.Л. ВЛАДИМИРОВОЙ «Я ВСЕГО ЛИШЬ ТЮРЕМНЫЙ ПОЭТ...»

Key words: image, poem, forced labor camp

Поэзия Елены Львовны Владимировой (1902-1962) только сейчас возвращается к своему читателю. Так, на сайте Сахаровского центра опубликован литературный архив Елены Львовны, состоящий из четырёх сборников стихов: *Дневники*, *О людях и людям*, *Раздумья и зарисовки*, *Самым близким* и поэмы *Не всё равно*. Датировка поэтических текстов Елены Львовны уместается в диапазон со времени её первого ареста в 1937 году до возвращения в Ленинград¹ в 1961 году. Многие из текстов не имеют фиксированной даты создания, а значительная их часть написана в местах, вовсе не предназначенных для творческой, поэтической работы.

Стихотворение Елены Владимировой «Я всего лишь тюремный поэт...» представлено в нескольких вариантах – сокращённом и полном. Сокращённый, опубликованный в антологии узников ГУЛАГа, состоит из 40 строк, но в значительно более расширенном виде, включающем в себя 54 катрена, размещён на упомянутом сайте Сахаровского центра (в поэтическом цикле *О людях и людям* [см.: <http://www.sakharov-center.ru/museum/library/unpublished/287.html#y>]).

Стихотворение посвящено описанию впечатлений человека от пребывания в каторжной сталинской неволе 30-х – 40-х годов XX века. Лейтмотивная тема – тюремно-лагерный быт и существование в нём

¹ Всего Е.Л. Владимирова провела в заключении более восемнадцати лет.

бесправных, несправедливо осуждённых людей, содержащихся в нечеловеческих условиях. Названная тема подкреплена сквозной антитезой всей образной системы, разделённой на *сословие рабов* и *сословие надзора*.

Образный строй поэтического текста, написанного трёхстопным анапестом с усечением чётных строк, характеризуется лексикой, недвусмысленно представляющей реалии подневольного мира: *поэт* [тюремный], *неволя, черта, свет* [т. е. мир], *доли, тема, обстановка, место, тюрьма / тюрьмы, этап, лагерь* [выделенное полужирным шрифтом слово повторяется 4 раза], *штыки, затворы* [тюремные], *рабы, надзор, язык* (*В мой язык включены навсегда*), *слова, названья, годА и годА, сознание, вышка, вахта, параша, конвой, номера, бушлаты, пайка, бачок, бирка, это* [то есть всё то, что становится предметом внимания лирического героя стихотворения – 3 раза], *тайга, столица, картотеки, учёт, (три) доски, человек* [2 раза], *мера, счёт, жизнь (вчерашняя), грудь, тряпьё*.

В ритмико-интонационном строе нельзя не отметить явственно звучащий протестный мотив, отражающий уверенность лирического героя как в собственной правоте, так и его готовность отстаивать до конца свою точку зрения в споре с растоптавшим всяческие понятия о справедливости и человечности *сословьем надзора*. Номинативный строй, ассонанс на *а* и ключевые образы-символы пятого катрена позволяют читателю не только зримо ощутить изображаемую ужасающую картину быта каторжанина, но и услышать чеканный отголосок, аллюзию (*Вышка. Вахта. Параша. Конвой*) на ежедневное ритуальное действие, связанное с выкриком заключёнными ответов на одни и те же бесконечно повторяемые вопросы лагерной вохры: «Фамилия? Имя, отчество? Статья? Срок?»².

Мотивный комплекс стихотворения выражен глаголами и причастиями: *пишу* [2 раза], *разделяющий, ограничена, вижу* [2 раза], *включены, воспринЯло*³, *дышу, дышит, знаю, не ищи, не трудись, искалечен, жив* [всё-таки], *живёт, ничего не забыв* [связь с мотивом памяти], *запрещают, слышать, страдает*. С одной стороны, в перечисленных мотивах сосредоточено внимание на тяготах и страданиях подневольного человека, показана его «выброшенность» из пределов пространства привычного человеческого социума. С другой – в них выражено страстное стремление к правде и справедливости, в которых мерой счёта, т. е. наивысшей ценностью, является человек и его жизнь.

² В стихотворении 1950-го года колымчанина Юрия Стрижевского схожий номинативный ряд встроено в кольцевую композицию: «Забор, запретка, вахта, вышка, / Оскал собачий, автомат. / [...] // Тебе до гроба будут сниться / Запретка, вахта и забор» [Стрижевский 2005, 691].

³ Просторечный вариант ударения поддерживает заданный ритм, он же маркирует «точку зрения» рядового лагерника (как и в случае с другим ударением – *баландОй*).

Как известно, продолжительность жизни невольника в лагере во многом определялась волей случая. Этот жизненный отрезок часто умещался в период от нашивки номера на его бушлате до деревянной бирки с формальными, посмертными данными на большом пальце ноги. При другом сюжетном развитии возможен был и благополучный исход (*всё-таки жив*), однако удачное стечение обстоятельств вовсе не гарантировало бывшему невольнику последующего избавления от физических недугов, так или иначе связанных с лагерем. Последствия тяжёлого физического труда, всевозможных лишений, память о годах полного бесправия останутся с ним навсегда.

В поэтическом тексте Елены Владимировой конкретные и абстрактные маркеры хроноса относятся к разным периодам жизни человека, но все эти временные отрезки неминуемо связаны с неволей: *сегодня, навсегда, года и года, бирка со смертной датой; Искалечен, но всё-таки жив / человек, как и раньше, / он живёт ничего не забыв / в своей жизни вчерашней.*

Проекция взгляда лирического героя подвижна и перемещается с описания личных переживаний и собственного невольничьего опыта на описание схожих коллизий таких же, как он, лагерных изгоев, находящихся *за чертой запрета.*

Всё пространство (*свет*) лирического героя также разделено на две *неравные доли.* В первой, относящейся к сословью насильно превращаемых в рабов людей, виден собирательный образ сталинских исправительно-трудовых лагерей (на примере отдельно взятого конкретного замкнутого пространства с царящими в нём специфическими порядками, свойственными учреждениям подобного рода). К этой же пространственной категории относится и множество других невольничьих замкнутых пространств (тюрем, пересылок, лагерей), относительно «дискретных» друг к другу и характерных для всей территории страны, занимающей 1/6 часть земной суши. Как итог – пространство одного лагеря как бы сливается с пространствами других лагерей, расширяясь по горизонтальной оси до размеров всей страны (*лагеря, лагеря, лагеря / от тайги до столицы*). В этой системе координат *тайга и столица,* казалось бы, два противоположных полюса мира (каторжного и свободного), на самом деле не разделены непроходимой демаркационной линией, но «ментально» и «физически» расположены гораздо ближе друг к другу, чем это может показаться на первый взгляд.

Очевидно, что в пределах замкнутого пространства хозяевами становятся представители второго, квазисвободного мира, – многочисленное, вооружённое, сытое и хорошо одетое *сословье надзора.*

Не только всё возможное, «разрешённое» пространство для зэка замкнуто и соотносится с лагерным периметром (герметичность которого усиливается *тюремными затворами и двойным оцепленьем штыков*),

но и сам тюремно-лагерный хронос деформируется, «приспосабливая» невольника к новым условиям⁴.

На вертикальной оси «верх-низ» один из ключевых образов замкнутого пространства – смотровая вышка. Другой не менее значимый жизненный и символический образ – деревянная бирка на ноге каторжанина, становящаяся терминальным символом соприкосновения бесправного человека с тоталитарным государством⁵. Бирка – это и своеобразный знак перехода, последней «пересылки» невольника в мир мёртвых, его освобождение от безмерных страданий. Бирка и захоронения умерших (замученных, погибших и расстрелянных) зэка – это сухая цифра отчёта государства и его представителей из лагерной администрации, выразившаяся в очередной формальности, рутинной необходимости в избавлении от пришедшей в негодность рабсилы. Вместе с тем деревянная бирка – это и главный свидетель трудного, во всех смыслах, пути невольника под землю; это и тонкая связующая нить между миром мёртвых и живой памятью, материальным свидетельством о перешедших последнюю *черту запрета* мучениках.

Весь образно-поэтический строй стихотворения Елены Владимировой «Я всего лишь тюремный поэт...», с одной стороны, сконцентрирован в проекции взгляда на *сословье надзора* как предельно немилосердной силе, принудительно и несправедливо поделившей людей на своих и чужих; а с другой стороны, направлен на пересечение взглядов, чувств и переживаний лирического героя (*тюремного поэта*) и близких ему товарищей по несчастью, оказавшихся в положении отверженных не только в запроволочном рукотворном аду, но и после возвращения из него на так называемую волю (где *запрещают о нём говорить или слышать*). В финальных двух строфах подводятся итог и нивелируются границы между двумя мнимо далёкими друг от друга мирами⁶, связующим звеном между которыми становится память: лирический герой, оказавшийся на такой квазиволе, считает, что он не вправе забыть тех несправедливо осуждённых, *грудь* которых всё ещё *и страдает и дышит*.

⁴ О разнице в восприятии времени на воле и в заключении Елена Львовна писала в 1937 году в стихотворении «Уже ушло невидимое солнце...».

⁵ В границах лагерного пространства балансирование между жизнью и смертью превращается в константу лагерного существования, в ту лиминальную особенность, которая здесь более очевидна, чем на другом полюсе мира, т. е. за пределами каторжного лагеря.

⁶ Вполне рациональное обоснование теории слияния заключения и воли встречается у поэта, певца и пророка органов государственной безопасности Каценеленбогена из романа Василия Гроссмана *Жизнь и судьба*: «Если смело, последовательно развивать систему лагерей, освободив её от тормозов и недостатков, это развитие приведёт к стиранию граней. Лагерю предстоит стирание с запроволочной жизнью. В этом слиянии, в уничтожении противоположности между лагерем и запроволочной жизнью и есть зрелость, торжество великих принципов. При всех недостатках лагерной системы – в ней есть одно решающее преимущество. Только в лагере принципу личной свободы в абсолютно чистой форме противопоставлен высший принцип – разум. Этот принцип приведёт лагерь к той высоте, которая позволит ему самоупраздниться, слиться с жизнью деревни и города» [Гроссман 2005, 634].

Библиография

- Gasparov Mihail. 2001. *O russkoj poëzii: Analizy, interpretacii, karakteristiki*. Sankt Peterburg: Azbuka: 11-26 [Гаспаров Михаил. 2001. *О русской поэзии: Анализы, интерпретации, характеристики*. Санкт Петербург: Азбука: 11-26].
- Grossman Vasilij. 1990. *Žizn' i sud'ba*. Moskva: Sovetskijpisatel': 634 [Гроссман Василий. 1990. *Жизнь и судьба*. Москва: Советский писатель: 634].
- Striževskij Ūrij. 2005. *Zabor, zapretka, vahta, vyška*. V: *Poëziâ uznikov GULAGA: Antologîâ*. Cost. Vilenskij S. Moskva: MFD–Materik: 691 [Стрижевский Юрий. 2005. *Забор, запретка, вахта, вышка*. В: *Поэзия узников ГУЛага: Антология*. Сост. Виленский С. Москва: МФД–Материк: 691].
- Vladimirova Elena. 2005. *Â vsego liš' tûremnyj poët*. V: *Poëziâ uznikov GULAGA: Antologîâ*. Cost. Vilenskij S. Moskva: MFD–Materik: 333 [Владимирова Елена. 2005. *Я всего лишь тюремный поэт*. В: *Поэзия узников ГУЛага: Антология*. Сост. Виленский С. Москва: МФД–Материк: 333].

Summary

POETIC AND IMAGE STRUCTURES IN ELENA VLADIMIROVA'S POEM "I'M JUST A PRISON POET..."

This article analyzes one of the poems written by the Russian poetess Elena Vladimirova. The author protests against prisons and hard forced camps systems established by Joseph Stalin, in which Elena Vladimirova spent more than eighteen years. We focus on such features of the poem as a poetic and figurative system and images-symbols, time and space, and two main "points of view": "the supervisor's estate" and "the slave's estate". The conclusions of the analyzed poem may initially seem unexpected: the boundaries between freedom and imprisonment are very unstable and subtle in the totalitarian state.

Kontakt z Autorem:
cheslavgor@gmail.com

Rostysław KramarDOI: <https://doi.org/10.31648/an.4361>

Uniwersytet Warszawski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7650-1421>

PIOSENKA TRWAJĄCA WIECZNOŚĆ: SOWIECKI APARAT REPRESJI WOBEC UKRAIŃSKIEGO FOLKLORU POLITYCZNEGO

Key words: folklore, Ukraine, communism, repression, archives

Na Ukrainie sowieckiej – w realiach ideologicznie jednolitego przekazu informacji – folklor polityczny był potężnym kanałem nieoficjalnej komunikacji dla znacznej części mieszkańców kraju. Opowiadanie dowcipów i wykonanie piosenek wyśmiewających komunistyczne władze już w latach 20. XX wieku stało rozpowszechnionym sposobem wyrażania przez wielu Ukraińców biernego oporu totalitaryzmowi, ponieważ ówczesne media część wiadomości zniekształcały, a część ignorowały. Literaturoznawca Serhij Jefremow, jeden z pierwszych ukraińskich uczonych, który dostrzegł tę tendencję, uważał, iż rozmowy, słuchy, a nawet dowcipy były wówczas bardziej wiarygodnym źródłem informacji niż media [Єфремов 1997, 62, 66, 76-77]. Współcześni badacze traktują materiały folklorystyczne zebrane przez Jefremowa na przestrzeni lat 1921-1929 jako cenne wskazówki dotyczące analizy nastrojów społecznych na Ukrainie w okresie wczesnego stalinizmu. Według literaturoznawcy Wołodymyra Panczenki dowcipy zarejestrowane przez ukraińskiego intelektualistę w jego dziennikach „były reakcją masowej świadomości na absurdalną rzeczywistość” [Панченко 2011, 20]. Z kolei sam Jefremow utwory folklorystyczne pokazujące stosunek ludności ukraińskiej do sowieckich realiów rozpatrywał jako prawdziwy *vox populi* [Єфремов 1997, 62]. Poniekąd, mówiąc o jakimś zjawisku charakteryzującym system sowiecki, wtrącał on w swoją opowieść nawet kilka dowcipów, anegdot etc. na opisywany temat (np. o przetasowaniach kadrowych na najwyższych szczeblach władz sowieckich – tzw. walka z „trockizmem”).

Jak wynika z obserwacji Jefremowa, „nowy folklor” pojawił się jednocześnie z nową, czyli sowiecką, władzą – jako swoista reakcja społeczeństwa na absurdalność bolszewickiego systemu. Zdaniem uczonego absurdalność

ta tym bardziej razi, że poważnie nowego ustroju nie traktują nawet jego budowniczości. Potwierdzają to sytuacje opisane przez Jefremowa, kiedy to antysowieckie dowcipy opowiadają sowieccy funkcjonariusze. I tak 4 stycznia 1924 roku profesor, pisząc o skrajnym cynizmie komunistów, zanotował: „Dowcipy te krążą od dawna, ale charakterystyczne to, że tym razem opowiedział je komunista i to publicznie. Na trzeźwo to przemówienie agitacyjne, a po pijaku – otwarte nabijanie się z samych podstaw tego przemówienia” [Єфремов 1997, 49]. Mimo tak dwuznacznych sytuacji z lat 20., o których profesor Jefremow wspomina w *Dziennikach*, już wówczas wielu Ukraińców zdawało sobie sprawę z tego, jak dramatyczne mogą być skutki upowszechniania politycznego folkloru. O obawach związanych z treścią swojego diariusza literaturoznawca pisał niejednokrotnie. Przeczucia te sprawdziły się, co więcej *Dzienniki*, w których zanotowano około 200 przykładów „nowego folkloru”, były jednym z głównych „materiałów dowodowych” jego „kontrrewolucyjnej” działalności w specjalnie sfabrykowanym przez sowieckie służby procesie tzw. Związku Wyzwolenia Ukrainy (1930).

Za swoisty sygnał nadchodzącej kryminalizacji satyry politycznej wysłany przez władze sowieckie najwyższego szczebla uważać możemy specjalne postanowienie z 1926 roku dotyczące zakazu malowania karykatur działaczy partii komunistycznej, co *de facto* oznaczało zakaz wszelkiej twórczości satyrycznej skierowanej przeciwko czołowym komunistom. Znany jest przypadek pozbawienia wolności karykaturzysty, który namalował satyryczny portrecik Nikołaja Bucharina, członka biura politycznego partii bolszewickiej [Сорокин 2012, 65].

Niemniej jednak lata 20. i początek lat 30. były czasem, kiedy folklorysty ukraińscy zwracali uwagę na ustną twórczość ludową, która wyśmiewała zarówno komunistyczne państwo, jak i jego liderów. Świadczy o tym wciąż niewystarczająco dobrze opracowany największy zbiór antysowieckich utworów folklorystycznych zbieranych na Ukrainie w omawianym okresie. Chodzi o materiały z Etnograficznej Komisji Wszechukraińskiej Akademii Nauk, która istniała w Kijowie w latach 1921-1933. Prężnie działająca instytucja naukowa realizowała szeroko zakrojony program rejestrowania folkloru, w tym tzw. nowoczesnego albo – jak go wówczas nazywano – popaździernikowego (ukr. *пожовтневого*), czyli powstałego po rewolucji październikowej 1917 roku¹. Twórczość ludową zapisywano na terenie całej republiki przy wsparciu setek lokalnych pasjonatów folkloru, m. in. krajoznawców, nauczycieli, studentów i uczniów. Na początku 1929 roku z komisją współpracowało 1,2 tys. stałych korespondentów i około 11 tys. tych, którzy zebrane materiały wysyłali do Kijowa sporadycznie [Рубан 1999, 130]. Znaczenie powstającego wówczas folkloru dla zrozumienia procesów zachodzących na wsi podkreślał jeden z organizatorów komisji Wiktor Petrow. Uważał on, że ludowa piosenka może

¹ Współczesna folklorystyka definiuje ten folklor jako polityczny [Гарасим 2006, 3; Пащенко 2008, 3-12].

powiedzieć o życiu chłopów znacznie więcej niż protokoły i sprawozdania z posiedzeń rady wiejskiej [Петров 1925, 14]. Nie dziwi zatem fakt, iż wśród tysięcy tekstów folklorystycznych nadesłanych przez korespondentów komisji do Kijowa znalazło się niemało utworów krytycznie odnoszących się do kolektywizacji rolnictwa oraz szerzej do całego systemu komunistycznego. Jedynie niektóre grupy tematyczne takiej twórczości ludowej stały się wówczas przedmiotem solidnych opracowań naukowych. Przykładowo analizie poddano tzw. folklor cudów – legendy, opowiadania i piosenki powstające na Podolu w odpowiedzi na sowiecką politykę ateizacji społeczeństwa [Дмитрук 1925; 1929]. Natomiast utwory o tematyce antykolchozowej, wyraźnie antysowieckiej, które również znajdowały się w rękopisach wysyłanych do Kijowa do obiegu naukowego wówczas nie trafiły. Po pogromie komisji, którego władze komunistyczne dokonały w 1933 roku, materiały zgromadzone w jej archiwum znalazły się w zasobach Instytutu Folkloru Ukraińskiego Akademii Nauk USRR, po czym poddano je selekcji. Te, które uznano za antysowieckie, trafiły do zbioru specjalnego. Dostęp do niego został znacznie ograniczony. Dopiero w latach 90. „represjonowany” folklor powrócił do ogólnodostępnego archiwum Instytutu Folkloru, Sztuki i Etnografii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy [Пащенко 2008, 12].

W okresie wielkiego terroru stalinowskiego sowiecki aparat represji traktuje folklor polityczny jako rodzaj działalności antypaństwowej. Wówczas wobec osób opowiadających polityczne dowcipy czy śpiewających satyryczne przyspiewki „czastuszki” stosuje się artykuł 58-10 Kodeksu karnego USRR („agitacja kontrrewolucyjna”). Mimo iż zapis ten usunięto z sowieckiego prawa w 1961 roku, folklor polityczny był przedmiotem zainteresowania sowieckich służb specjalnych do ostatnich lat istnienia ZSRR. W latach 30.-50. XX wieku sowiecki aparat represji stosował wobec osób upowszechniających ludową satyrę polityczną karę pozbawienia wolności od 3 do 10 lat wraz z konfiskatą majątku. Część osób represjonowanych za wykonanie folkloru politycznego nigdy nie wróciła z GULAGu.

Przyczyny zainteresowania komunistycznego aparatu represji folklorem politycznym przeanalizowali rosyjscy badacze Aleksandra Archipowa i Siergiej Niekludow [Архипова, Неклюдов 2013, 50-53]. Ich zdaniem archiwa służb specjalnych są źródłem wartym uwagi tych uczonych, którzy zajmują się autentyczną ludową twórczością narodów ZSRR. Wobec funkcjonariuszy sowieckich zajmujących się folklorem politycznym Archipowa używa wymownego określenia „czekiści-folklorysty”. Badaczka podkreśla, że przykłady folkloru politycznego zdarzają się w materiałach na temat nastrojów ludności przygotowywanych już w latach 20. przez CzeKa. Wiadomo, że w ZSRR wszystkie regionalne oddziały organów bezpieczeństwa zobowiązane były do składania regularnych sprawozdań właśnie na ten temat [Боева 2008, 59]. Niejednokrotnie do tego typu dokumentów trafiały informacje ciekawe obecnie dla folklorystów – o sytuacjach folklorotwórczych, o dowcipach i piosenkach, które budziły podejrzenia władz, o nielojalność obywatela wobec reżimu

[Архипова 2010, 2]. Archipowa i Niekludow, bazując na materiałach z archiwów rosyjskich, twierdzą, że „zbieracze folkloru” z CzeKa, NKWD i MGB spisywali ustną twórczość ludową, ponieważ uważali ją za miarodajne źródło wiedzy o nastrojach ludności [Архипова 2013, 50]. Ustalenia te potwierdzono w procesie analizy podobnych materiałów archiwalnych na Ukrainie. Wiele dokumentów z okresu stalinowskich represji, które gromadzone były przez NKWD, MGB lub KGB, przechowywane są obecnie w Głównym Państwowym Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (ukr. ГДА СБУ). Przez prawie dwie dekady po rozpadzie ZSRR były one oznaczone jako „tajne”, co utrudniało pracę badaczy. Intensywny proces odtajniania tych materiałów trwał w latach 2008-2011. Przyjęcie ukraińskiej ustawy „O dostępie do archiwów organów represyjnych komunistycznego reżimu totalitarnego lat 1917-1991” (kwiecień 2015) doprowadziło do uproszczenia procedury wyszukiwania akt, w których są informacje o folklorze politycznym okresu stalinowskiego. Kwerendy przeprowadzone przez autora artykułu w Archiwum Państwowym SBU potwierdziły przypuszczenie, że takich informacji w dokumentach zachowanych na Ukrainie nie brakuje.

Teksty folklorystyczne cytowane w okresowych informacyjno-analitycznych sprawozdaniach aparatu represji i sprawach represjonowanych figurują jako dowód działań „kontrrewolucjonistów” przeciw reżimowi. Prokuratorzy kwalifikowali takie materiały jako antysowieckie lub kontrrewolucyjne (np. „kontrrewolucyjne dowcipy”, „kontrrewolucyjne czastuszki”). W tego typu dokumentach można znaleźć wiele opisów sytuacji i okoliczności, w których istniały i rozpowszechniały się dowcipy oraz piosenki polityczne. W większości przypadków przykłady folkloru politycznego, występujące w aktach spraw kryminalnych, stanowią satyrę ludową (dowcipy, czastuszki, przysłowia, monostrofy).

Folklor polityczny oraz informacja o jego funkcjonowaniu pojawia się w dokumentach dwóch typów: 1) w sprawozdaniach o nastrojach ludności, które regularnie były przygotowywane dla organów represji i partii komunistycznej; 2) w aktach represjonowanych zgodnie ze wspomnianym artykułem 58-10 Kodeksu karnego USRR (był identyczny z kk ZSRR). W regularnych sprawozdaniach na temat nastrojów ludności można znaleźć opinie przedstawicieli różnych warstw społecznych, rozmaitych grup wiekowych. Wzmianki o folklorze politycznym są w aktach zarówno osób dorosłych, jak i bardzo młodych, w tym nawet uczniów szkół.

Sprawy karne, w których folklor polityczny figuruje jako dowód antysowieckiej działalności mieszkańców USRR, w znacznym stopniu pochodzą z lat 30. i dotyczą procesów odbywających się na wsi w okresie tzw. kolektywizacji, czyli wywłaszczenia chłopów ukraińskich. Przymusowa kolektywizacja rolnictwa prowadzona przez władze sowieckie na przełomie lat 20. i 30. XX wieku napotkała duży opór ze strony chłopstwa. Właśnie na Ukrainie – spośród wszystkich republik ZSRR – zarejestrowano wówczas najwięcej powstań i buntów tej grupy ludności [Граціози 2008, 51]. W samym tylko 1930 roku na terytorium USRR w ponad 4,1 tys. wystąpień przeciwko władzom sowieckim

wzięło udział ponad 1,2 mln mieszkańców wsi [Cnpomus 2015, 18]. Nawet po stłumieniu buntów przez sowiecki aparat represji wieś ukraińska nie przestała sprzeciwiać się kolektywizacji. W latach 1932-1933 powszechną formą kontestacji stalinowskiej polityki agrarnej stał się bierny opór odgórnie narzuconemu systemowi gospodarki rolnej. Świeżo upieczeni kolchoźnicy ukraińscy masowo sabotowali prace na upaństwowionej ziemi. „Wieśniak, mimo że głodny, nie chce iść do pracy i całymi dniami wyleguje się na słoneczku. Niechęć swoją do pracy motywuje tym, że jakby dużo i chętnie nie pracował, i tak nic za swoją pracę nie dostanie” – w ten sposób polski wywiadowca informował swoich przełożonych we Lwowie o nastrojach na skolektywizowanej wsi ukraińskiej jesienią 1932 roku [Hołodomor 2008, 153]. Według raportów przedstawiciele lokalnych władz sowieckich na Ukrainie centralnej w latach 1932-1933 w pracy nie pojawiała się od 30 do 70 proc. kolchoźników, a ci, którzy pracowali, robili to nieregularnie albo w niewielkim wymiarze czasowym [ЦДАГОУ, 77, 88].

Różnorodny pod względem form bierny sprzeciw kolchoźników jest dobrą ilustracją tezy francuskiego sowietologa Nikola Verta o ewolucji społeczeństwa znajdującego się w kleszczach totalitaryzmu [Bepr 2010]. Istnienie w okresie stalinizmu rozmaitych form autonomii obywateli według Verta potwierdza tezę, że we wspólnocie ewoluującej pod presją totalitarnej ideologii nie sposób doszczętnie zniszczyć inercji, nonkonformizmu i sprzeciwu.

Jednym z zauważalnych elementów biernego sprzeciwu przeciwko totalitaryzmowi na Ukrainie w latach 20. i 30. był folklor polityczny. Podkreślają to współcześni badacze ukraińskiej kultury ludowej XX wieku oraz historycy zajmujący się sowiecką codziennością. Kanadyjski historyk Lynne Viola, badacz aktywnych i pasywnych form kontestacji polityki kolektywizacji i sowietyzacji, wymienia folklor wśród tych elementów sprzeciwu, które pomagają zrozumieć „kulturę oporu”, charakterystyczną dla „świata chłopów” [Виола 2010, 12]. Z kolei ukraiński folklorysta Roman Kyrzcziw twierdzi, że ustna twórczość ludowa lat 20. odzwierciedla „typowy charakter świadomości politycznej i nastrojów rozmaitych warstw społeczeństwa Ukrainy” [Кирчів 2010, 137].

Typowym przykładem postępowania karnego przeciwko chłopom opowiadającym polityczne dowcipy jest sprawa prowadzona w 1937 roku przeciwko Andrijowi Kyrylczenko (ur. 1873 r.) z miejscowości Wjitiwci w obwodzie kijowskim, którego oskarżono o działalność antysowiecką [ГДА СБУ, F. 6, spr. 36027]. Ciekawe, że ten kolchoźnik, oskarżony o agitację antysowiecką, był człowiekiem niezamożnym – tzw. biedniakiem, czyli obywatelem, który w sowieckiej hierarchii społecznej miałby być bliski władzy. W kolchozie pracował jako specjalista do spraw ewidencji. Podczas przesłuchań Kyrylczenko twierdził, że wykonując swoje obowiązki służbowe, czasami jedynie „dla żartu” opowiadał „antysowieckie” dowcipy. W protokołach przesłuchań aresztowanego oraz świadków są przykłady dowcipów, które miał rozpowszechniać ten człowiek. Wśród tekstów zapisanych przez śledczego są żarty, które były dość popularne w okresie komunizmu, co potwierdzają różne publikacje. Jest to np. dowcip

o świni, która ucieka z ZSRR, bo głodni obywatele sowieccy zjedli jej karmę, albo o deficycie smaru do osi wozów, zamiast której kolchoźnicy wykorzystują krowi gnój, mówiąc przy tym: „Jakie władze, takie mazie” (Яка власть – така масть) [ГДА СБУ, F. 6, spr. 36027, 21]. Inny dowcip z tejże sprawy – o tym jak Lenin przyjeżdża do Stalina na osie – również jest znany w kilku wariantach². W akcie oskarżenia Kyrylczenki opowiadanie dowcipów zakwalifikowano jako sposób wywoływania nienawiści do władz, a także narzędzie niszczenia kolchozu. „Opowiadał kolchoźnikom wszelakie dowcipy kontrrewolucyjne, starał się poprzez te dowcipy wywołać nienawiść do ustroju sowieckiego i wódzów partii” [ГДА СБУ, F. 6, spr. 36027, 38]. Kijowski sąd obwodowy skazał 63-letniego rolnika na 5 lat niewoli w łagrze o zaostrzonym rygorze i 3 lata pozbawienia praw. Zrehabilitowano go dopiero w 1992 roku, już po rozpadzie ZSRR. W uzasadnieniu rehabilitacji podkreślono, że Kyrylczenkę represjonowano m.in. za to, iż opowiadał dowcip, który „wyśmiewał poziom intelektualny otoczenia Stalina”. Sędzia uniewinniający Kyrylczenkę w swoim postanowieniu zaznaczył, że w roku 1992 nie było już komu wręczyć tego dokumentu – ani represjonowany, ani jego krewni już nie żyli [ГДА СБУ, F. 6, spr. 36027, 58].

Innym charakterystycznym przykładem oskarżania w „trockizmie”, który skierowany był na „dyskredytację wodza narodów”, jest sprawa szeregowych czerwonoarmistów Stepana Serbyna (ur. 1911) i Pawła Sofijenki (ur. 1918) z 1937 roku, czyli w szczytowej fazie dekady Wielkiego Terroru [ГДА СБУ, F. 6, spr. 55462]. Dwóch przyjaciół, żołnierzy pochodzących ze wsi na Kijowszczyźnie, oskarżono o rozpowszechnianie dowcipów „kontrrewolucyjnych” oraz „provokacyjnych” głosów o głodzie na Ukrainie. Według materiałów tej sprawy młodzi ludzie opowiadali innym żołnierzom swoje przeżycia z 1933 roku, np. o tym jak głodni ludzie zbierali kłosa w polu. Opowiadali także „bardzo często” dowcipy „kontrrewolucyjne”. W protokołach przesłuchań aresztowanych czerwonoarmistów są przykłady dwóch dowcipów. Pierwszy – o wartowniku, który ochrania Kreml i dba o to, żeby „żadna swolocz” stąd nie wyszła. Drugi – o wykładzie dla kolchoźników na temat komunizmu, który się nie powiódł. Zarówno jeden, jak drugi tekst są wariantami satyry politycznej, znanej z różnych publikacji³. Stalinowska „praworządność” jednoznacznie ocenia ludową twórczość: „Sofijenko wśród czerwonoarmistów opowiadał dowcipy kontrrewolucyjne, mając na celu dyskredytację istniejącego ustroju, i rozpowszechniał provokacyjne głosy o głodzie w naszym kraju” [ГДА СБУ, F. 6, spr. 55462, 107]. Obu czerwonoarmistów ukarano 6 latami więzienia i 3 latami pozbawienia praw. Jak wynika z materiałów późniejszego postępowania rehabilitacyjnego, los Stepana Serbyna jest nieznany, ponieważ ślad po nim zaginął podczas katongi w GULAG’u, natomiast Pawło Sofijenko po 3 latach w łagrze został inwalidą [ГДА СБУ, F. 6, spr. 55462, 134].

² Por. [Семченко 1992, 49]

³ Por. [Semenko 1992, 65, 68].

Równie dramatyczny był los innego chłopca – Grigorija Osadczygo (ur. 1911 r.) ze wsi Katiuzanka z obwodu kijowskiego, któremu zmarnowano życie z powodu publicznego wykonania jednej zwrotki satyrycznej piosenki. Według materiałów z jego sprawy incydent nastąpił w 1937 roku podczas uroczystości, które odbyły się na wiejskim boisku podczas komunistycznego święta Dnia Młodzieży. W trakcie przemówień miejscowych komunistycznych notabli Osadczy zaśpiewał satyryczną piosenkę „czastuszkę”, która rozprzestrzeniała się na Ukrainę podczas kolektywizacji i głodu: „Kiedy Lenin umierał Stalinowi rozkazywał, aby chleba nie dawał, słoniny nie pokazywał” („Коли Ленін помирав, Сталіну приказував, щоби хліба не давав, сала не показував”) [ГДА СБУ, F. 6, spr. 68164, 4]. Za tę piosenkę chłop zapłacił wysoką cenę. Został skazany na 4 lata pozbawienia wolności i 2 lata pozbawienia praw. Nie wiadomo, jaki był jego dalszy los. Kiedy w 1991 roku Osadczy został zrehabilitowany, sędziom nie udało się znaleźć jego samego ani jego krewnych, których można by było poinformować o tym, że represjonowanego po tylu latach jednak uniewinniono.

W zasobach Głównego Państwowego Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy wśród spraw karnych z lat 30.-50. XX wieku nie brakuje przykładów represjonowania wykonawców folkloru politycznego, którzy reprezentowali szerokie warstwy społeczeństwa ukraińskiego. O szerzenie „agitacji antysowieckiej” poprzez opowiadanie dowcipów bądź wykonanie satyrycznych piosenek oskarżano wówczas przedstawicieli inteligencji miejskiej, w tym urzędników i nauczycieli, a także „klasowo bliskich” bolszewikom robotników. Nie sposób nie zwrócić uwagi na to, jak dużo w dokumentach tego typu, jak również w sprawozdaniach o nastrojach społeczeństwa, jest informacji o tym, że folklor polityczny funkcjonuje wśród ukraińskiej młodzieży. Temu zagadnieniu poświęcone są liczne sprawozdania sowieckich służb tajnych, które obfitują w przykłady ówczesnej satyry folklorystycznej, jak np. obszerna relacja o nastrojach młodzieży szkolnej w 1935 roku [ГДА СБУ, F. 16, spr. 47]. Informacje zebrane przez funkcjonariuszy NKWD w rejonach i obwodach USSR posegregowane są według kryteriów geograficznych. Funkcjonariusze NKWD informowali swoich przełożonych o przejawach nastrojów antysowieckich, ilustrując swoje doniesienia dowcipami, piosenkami, wierszami, które były podsłuchane lub zapisane przez „czekistów-folklorystów” podczas przesłuchań podejrzanych o „działalność kontrrewolucyjną” lub świadków w ich sprawach. W takich sprawozdaniach znajdujemy całe „rubryki” folklorystyczne sporządzone przez sowiecki aparat bezpieczeństwa. W raporcie z 1935 roku teksty folklorystyczne zostały pogrupowane w serii „antyradzieckie czastuszki i wiersze” [ГДА СБУ, F. 16, spr. 47, 90]. W rubryce umieszczono przykłady satyry ludowej zarejestrowanej przez funkcjonariuszy NKWD w różnych regionach Ukrainy. Teksty folklorystyczne przedstawione w dokumencie są typowe dla tamtej epoki i znane są z wielu innych źródeł. Przykładowo w rejonie tiraspolskim aparatczycy sowieccy zarejestrowali jedną z najbardziej popularnych w latach 30. satyrycznych miniatur ludowych. „We wsi Parkany uczeń Stepanow 15 lat,

syn biednego chłopa w szkole wielokrotnie śpiewał antysowieckie piosenki: «На колхозі серп і молот, а в колхозі смерть і голод» (На колхозі серп і молот, а в колхозі смерть і голод) [ГДА СБУ, F. 16, spr. 47, 90].

Sowiecki aparat represji przypadki wykonania podobnych piosenek czy dowcipów rozpatrywał w kategoriach dywersji ideologicznej wymierzonej przeciwko ustrojowi sowieckiemu i wymierzał wykonawcom takiego folkloru surowe kary, zazwyczaj co najmniej 3 lata więzienia. Ponieważ na początku lat 90. XX wieku prokuratorzy niepodległego państwa ukraińskiego przeprowadzili szeroką akcję rehabilitacji niewinnie represjonowanych w okresie stalinowskim, łatwo jest na podstawie analizy postępowań uniewinniających dostrzec pewną tendencję dotyczącą losów skazanych za folklor polityczny. Wielu z nich otrzymawszy nawet względnie niewysokie jak na okres totalitaryzmu wyroki, nigdy jednak nie wróciło na wolność. Warto zaznaczyć, że pomimo usunięcia na początku lat 60. z sowieckiego kk artykułu 58-10, który kryminalizował folklor polityczny, znajdował się on pod łupą sowieckich służb specjalnych faktycznie do końca istnienia ZSRR. Charakterystyczna pod tym względem jest np. sprawa karna Wołodymyra Horowoja, ukraińskiego dysydenta ze Lwowa, który w tajnym laboratorium fotograficznym kopiował rozmaite teksty uznane przez ideologów komunistycznych za szkodliwe i antysowieckie [Державний архів, F. 239, op. 3, spr. № 197]. W 1977 roku skazano go na 6 lat więzienia. W materiałach dowodowych tej sprawy znajdują się teksty ukraińskich ludowych piosenek uznawanych w ZSRR za „nacjonalistyczne”.

Reasumując, należy podkreślić, że ustny folklor ukraiński z okresu totalitaryzmu daje pełniejszy obraz ówczesnej rzeczywistości oraz nastrojów szerokich kręgów społeczeństwa. Z kolei represje stosowane przez aparat bezpieczeństwa wobec osób upowszechniających satyrę folklorystyczną doskonale pokazują rzeczywisty stosunek władz komunistycznych do autentycznej kultury ludowej, która podobno była wysoko ceniona przez budowniczych ustroju sowieckiego. Penalizując wykonanie politycznego folkloru, komuniści jednocześnie uważnie mu się przyglądali, ponieważ traktowali tę warstwę ludowej kultury jako odzwierciedlenie rzeczywistych nastrojów obywateli. Sprawy karne Ukraińców skazanych w okresie stalinizmu na podstawie art. 58-10 kk USRR, przechowywane w archiwach byłych komunistycznych struktur siłowych, są prawdziwą kopalnią wiedzy na temat zakazanego i prześladowanego niegdyś folkloru. Większość tych do niedawna jeszcze niedostępnych dla badaczy dokumentów nie jest opracowana przez folklorystów.

Bibliografia

CDAGOU (Central'nij deržavnij arhiv gromads'kih ob'édnan' Ukraïni), F. 1, Op. 20, Spr. 5480, Ark. 77, 88 [ЦДАГОУ (Центральний державний архів громадських об'єднань України), Ф. 1, Оп. 20, Спр. 5480, Арк. 77, 88].

- Deržavnij Arhiv L'vivs'koï oblastì, F. 239, op. 3, spr. № 197 [Державний архів Львівської області, Ф. 239, оп. 3, спр. № 197].
- GDA SBU (Golovnij deržavnij arhiv Službi bezpeki Ukraïni), F. 6, spr. 5546 [ГДА СБУ (Головний державний архів Служби безпеки України, Ф. 6, спр. 5546)].
- GDA SBU, F. 6, spr. 36027 [ГДА СБУ, Ф. 6, спр. 36027].
- GDA SBU, F. 6, spr. 68164 [ГДА СБУ, Ф. 6, спр. 68164].
- GDA SBU, F. 6, spr. 47 [ГДА СБУ, Ф. 16, спр. 47].
- Arhipova Aleksandra. 2010. *Poslednij car'-zbavitel': sovetskaâ mifologiâ i fol'klor 20–30-h gg. XX v.* „Antropologičeskij forum-onlajn” № 12: 1-30. W: http://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/012online/12_online_arhipova.pdf [Dostup 20 VII 2018] [Архипова Александра. 2010. *Последний царь-избавитель: советская мифология и фольклор 20–30-х гг. XX в.* „Антропологический форум-онлайн” № 12: 1-30. W: http://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/012online/12_online_arhipova.pdf [Доступ 20 VII 2018].
- Arhipova Aleksandra, Nekludov Sergej. 2013. *Fol'klor i vlast' v „zakrytom obšestve”*. W: Pančenko Aleksandr. *Russkij političeskij fol'klor. Issledovaniâ i publikacii*, Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet : 39-86 [Архипова Александра, Неклюдов Сергей. 2013. *Фольклор и власть в „закрытом обществе”*. W: Панченко Александр. *Русский политический фольклор. Исследования и публикации*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет : 39-86].
- Boeva Lûbov'. 2008. *Učastie VČK-OGPU v „ozdorovlenii” râdov RKP (b) v načale 1920-h godov.* „Vestnik Moskovskogo gorodskogo pedagogičeskogo universiteta” № 1(22): 58-66 [Боева Любовь. 2008. *Участие ВЧК-ОГПУ в „оздоровлении” рядов РКП (б) в начале 1920-х годов.* „Вестник Московского городского педагогического университета” № 1(22): 58-66].
- Dmitruk Nikanor. 1925. *Pro čudesa na Ukraïni roku 1923-go.* „Etnografičnij višnik” kn. 1: 50-65 [Дмитрук Никанор. 1925. *Про чудеса на Україні року 1923-го.* „Етнографічний вісник” кн. 1: 50-65].
- Dmitruk Nikanor. 1929. *Čudesa na Poltavšini roku 1928-go.* „Etnografičnij višnik” kn. 8: 168-180 [Дмитрук Никанор. 1929. *Чудеса на Полтавщині року 1928-го.* „Етнографічний вісник” кн. 8: 168-180].
- Ėfremov Sergij. 1997. *Šodenniki. 1923-1929.* Kiïv: gazeta „Rada” [Сергій Єфремов. 1997. *Щоденники. 1923-1929.* Киïв: газета „Рада”].
- Garasim Āroslav. 2006. *Politični žanri fol'kloru (idejnij konstruktivizm melosu ta estetika narodnoï satiri).* „Višnik L'vivs'kogo univërsitetu. Seriâ filologična” Vip. 37: 124-129]. [Гарасим Ярослав. 2006. *Політичні жанри фольклору (ідейний конструктивізм мелосу та естетика народної сатири).* „Вісник Львівського університету. Серія філологічна” Вип. 37: 124-129].
- Graciozi Andrea. 2008. *Velikaâ krest'ânskaâ vojna v SSSR. Bol'sheviki i krest'âne 1917-1933,* Moskva: ROSSPĖN [Грациози Андреа. 2008. *Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне 1917-1933,* Москва: РОССПЭН].
- Hołodomor 1932-1933. *Wielki Glód na Ukraïnie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu.* 2008. Wyb. i oprac. Bruski J. Warszawa: PISM.
- Kirčiv Roman. 2010. *Dvadcâte stolittâ v ukraïnc'komu fol'klori.* L'viv: Ėnstitut narodoznavstva NAN Ukraïni [Кирчів Роман. 2010. *Двадцять століття в українському фольклорі.* Львів: Інститут народознавства НАН України].
- Rančenko Volodimir. 2011. *Žittâ bez ilūzij.* „Tižden” № 42: 20-22 [Панченко Володимир. 2011. *Життя без ілюзій.* „Тиждень” № 42: 20-22].
- Rašenko Ėvgen. 2008. *„Uže gai listom kriê” (usna narodna politična tvorčist').* W: *Ukraïns'kij političnij fol'klor.* Kiïv: Vidavec' Mikola DMITRENKO: 3-12 [Пашен-

- ко Євген. 2008. „Уже гаї листом криє” (усна народна політична творчість). W: *Український політичний фольклор*. Київ: Видавець Микола Дмитренко: 3-12].
- Petrov Viktor. 1925. *Misce fol'kloru v kraĕznavstvì*. „Etnografičnij višnik” kn. 1: 12-21 [Петров Віктор. 1925. *Місце фольклору в краєзнавстві*. „Етнографічний вісник” кн. 1: 12-21].
- Ruban Oksana. 1999. *Etnografična komisiâ Akademii Nauk Ukraïni*. „Narodna tvorčist' ta etnografiâ” № 4 [Рубан Оксана. 1999. *Етнографічна комісія Академії наук України*. „Народна творчість та етнографія” № 4: 126-132].
- Semenko Ūrij. 1992. *Narodne slovo. Zbìrnik sučasnoĕ ukraïns'kogo fol'kloru*. L'viv:Večìrnâ godina [Семенко Юрій. 1992. *Народне слово. Збірник сучасного українського фольклору*. Львів: Вечірня година]
- Solovej Eleonora. 1997. *Suspil'na j literaturna doba v šodennikah Sergiâ Êfremova*. W: Êfremov Sergij. *Šodenniki. 1923-1929*. Kiïv: Gazeta „Rada”: 21-30 [Соловей Елеонора. 1997. *Суспільна й літературна доба в щоденниках Сергія Єфремова*. W: Єфремов Сергій. *Щоденники. 1923-1929*. Київ: Газета „Рада”: 21-30].
- Sorokin Andrej. 2012. *Sam sebâ anatomiruet*. „Diletant” № 11: 62-67 [Сорокин Андрей. 2012. *Сам себя анатомирует*. „Дилетант” № 11: 62-67].
- Sprotiv genocidu. Kniga-katalog vistavki*. 2015. Red. Tilišak V. Kiïv-L'viv: Časopis [Спротив геноциду. Книга-каталог виставки. 2015. Ред. Тилишак В. Київ-Львів: Часопис].
- Vert Nikola. 2010. *Terror i besporâdok. Stalinizm kak sistema*. Moskva: ROSSPÈN [Верт Николай. 2010. *Террор и беспорядок. Сталинизм как система*. Москва: РОССПЭН].
- Viola Lynne. 2010. *Krest'ânskij bunt v èpohu Stalina: Kollektivizaciâ i kul'tura krest'ânskogo soprotivleniâ*. Moskva: ROSSPÈN [Виола Линн. 2010. *Крестьянский бунт в эпоху Сталина: Коллективизация и культура крестьянского сопротивления*. Москва: РОССПЭН].

Summary

THE NEVER ENDING SONG: THE SOVIET APPARATUS OF REPRESSION AGAINST UKRAINIAN POLITICAL FOLKLORE

In the Soviet Ukraine, political folklore was a powerful channel of unofficial communication for a large part of that country's population. Telling jokes and performing songs that ridiculed communist authorities as early as in the 1920s was a widespread way of expressing mass resistance against totalitarianism for many Ukrainians. In the 1930s-50s', the Soviet apparatus of repression applied punishments of imprisonment lasting 3 to 10 years to those disseminating folkloric political satire along with confiscation of their property. Some people who were repressed for carrying out political folklore never returned from the GULAG. This article is based on folklore materials gleaned from criminal cases found in former NKVD and KGB archives, which were made available to researchers in 2015 in the Ukraine.

Kontakt z Autorem:
rostyslav.kramar@uw.edu.pl

Barbara KozakDOI: <https://doi.org/10.31648/an.4363>

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8629-9426>

KIM JEST AMFINOGEN KRYŻANOWSKI – TAJEMNICZY MNICH Z SATYRY SYMEONA Z POŁOCKA

Key words: Symeon of Polotsk, baroque poetry, satire, mockery, wicked behaviour, nefarious ways

Poezja barokowa jak lustro odbija wielkie niepokoje nękające ludzi tamtego czasu: świadomość nietrwałości życia i przemijania, lęk przed śmiercią i poczucie marności świata. Odnajdujemy znane hasła: *memento mori* czy *vanitas vanitatum*. Jednak nie służyły one wyłącznie zastraszeniu czytelników, ale miały również pocieszać, oswajać, koić lęki i pokazywać właściwe wzorce. Pochwalane było wszystko, co prowadziło człowieka do Boga, do ładu moralnego. Nie dziwi więc, że większość wierszy znajdujących się w najwcześniejszym rękopisie Symeona z Połocka¹ można określić jako moralizatorskie. W niektórych z nich ta tematyka dominuje, ale są też utwory, które choć zasadniczo zajmują się innymi zagadnieniami, to pośrednio poruszają też problemy etyczne. Dzieje się tak np. w satyrach, w których wyraźnie widać, jakie postawy poeta aprobuje i popiera, a jakie poddaje ostrej, często zjadliwej krytyce.

Przykładem może być wiersz *Winszowanie imienin Preswieszczennomu Jeho Milosti Hospodinu Otcu Amfinohenu Kryżanowskiemu, Episkopu Korelskomu, Iwanohorodskomu, Finskomu, Liwonskomu, Ingomerlanskomu, Wschodniaho Pomoria, Weczerniaho i połunocznoho Okeana. Archimadryte*

¹ Jest to rękopis „+ <Pandecta seu COLLECTANEA albo> ZEBRAN[IE] SCRIPTOW ROZMAITYCH i NOTATIE”, odkryty przez Ryszarda Łuźnego, który jako pierwszy szczególnie zainteresował się najwcześniejszą poezją Symeona. Obecnie znajduje się on w Rosyjskim Państwowym Archiwum Akt Dawnych w Moskwie (RPAAD, F. 381, Kolekcja rękopisów Moskiewskiej Drukarni Synodalnej, nr 1800, 2^a, kart 149. Wiersze i notatki własnoręczne Symeona z Połocka). Niniejszy artykuł został przygotowany na podstawie tego właśnie rękopisu, ponieważ w pierwszej publikacji Charlampowicz zapisał wiersz literami alfabetu rosyjskiego.

Nazaretskomu Protosyngelowi Halileyskomu, Opatowi Rymskomu, Proboszczowi Gdanskomu i Krolewieckomu. Poświęcony on jest fascynacji świeckim życiem i nadmiernemu bogaceniu się, stanowi zatem przykład satyrycznego ujęcia zachowania duchowieństwa. Tekst ten został po raz pierwszy opublikowany przez K. Chałampowicza. Wydawca napisał, że satyra znajduje się w „сборнике составленном Симеоном Полоцким в большинстве из его собственных произведений” i dodał, że być może jej twórcą jest właśnie Symeon [Харлампович 1912, 163-176].

Złośliwa satyra rozbrzmiewa już w bardzo rozbudowanym tytule wiersza, w którym poeta wylicza liczne zmyślane godności, jakoby zdobyte przez Amfinogena w innych państwach i wyznaniach. Wyliczanka ta bardzo przypomina wielki tytuł carski, który zresztą znajduje się w tym samym rękopisie, zanotowany przez Symeona na karcie 141. W ten sposób autor już na wstępie stawia zaskakujący, ale komiczny akcent, w zestawieniu z którym szczególnie sarkastycznego charakteru nabiera wydzielony graficznie dystych końcowy, bowiem Symeon obnaża w nim prawdziwą naturę Amfinogena Kryżanowskiego jako wielbiciela trunków i tabaki:

Druh tvoj w piwie, w horełce, w tobace.
Jeśli tia wydám, nałay iak sobace.

W jednym utworze autor łączy patetyczne z pozoru życzenia imienninowe z ironią. Jeszcze raz przypomina niektóre godności wymienione w tytule i eksponuje fakt, że zostały one nadane Kryżanowskiemu przez inne narody, natomiast w swoim kraju nie pełni on żadnych funkcji, co dodatkowo poeta zaznaczył graficznie przez podkreślenie w tekście słowa „niczoho”.

Dowleiet reszczy wsiakii hrad i strana	Połna ti czudes pacze okeana.
Tiemże pocztesia premnohimi Sany:	W zemli Korelskoy Episkopom zwany,
Archimandryta reczen Nazarejski,	Y Protosyngiel poczten Halileyskii,
Na Gdansku Proboszcz, takož Krolewecki	Opat na Rymie, Apostol Nemiecki,
W Desnie Ihumen, a unas – <u>niczoho</u> ...	

Zwraca się do bohatera z wezwaniem, aby zdecydował, do czego dąży, gdyż nawet wysokie stanowiska nie są w stanie zapewnić łaski i zbawienia po śmierci. W zakończeniu podkreśla Symeon, że „w anhelskom czynie łuczszeshestwowati” i wyraża nadzieję, że Amfinogen podziękuje mu za dobrą radę. Uwagę odbiorcy przyciąga wywodząca swój rodowód z literatury hagiograficznej formuła, zawarta w graficznie wydzielonym 6-wierszu:

Pisał bych bolejš, da słow mi nie stajet.
Czudny zywot tvoj um moy prewyszajet.

W żywotach miała ona za zadanie podkreślenie małości pisarza, jego znikomości w zderzeniu z cudownością losów opisywanego świętego, natomiast w świetle faktów z życia Kryżanowskiego nabiera ona wyraźnie ironicznego brzmienia. Zestawienie bogatej osobowości wysoce wykształconego

Symeona z Połocka z niedouczonym egocentrykiem Kryżanowskim wrażenie to jeszcze bardziej uwypukla. Komiczny efekt wzmacnia również wezwanie do podziękowania za ten „uzieł” (węzeł), gdyż poeta żąda od Amfinogena miodu, a gdyby go nie kupił, to nie doczeka i roku, kiedy dostanie kijem po bokach, czyli zostanie pobity.

A szczo zhrabiłem, izwol to prostiti
 Y za uzeł sey medu nam Kupiti.
 Jeśli ne kupisz, Ne dozdesz i roku,
 Ba waruy pilno i ot Kiia Boku.

Postać tytułowego bohatera jest dosyć tajemnicza. Wątpliwości budzi już samo jego imię. Symeon z Połocka nazywa go Amfinohenem, w liście metropolity kijowskiego Józefa jego imię brzmi Anfinogen, zaś w artykule Konstantyna Charłampowicza – Afinogen [Харлампович 1912, 163-176]. Można przypuszczać, że poprawną formą tego imienia jest Amfinogen, zaś pozostałe wersje powstały w wyniku pomyłek kopistów.

Igor Jeriomin pisze, że Kryżanowski był ihumenem w połockim monasterze Zmartwychwstania Pańskiego [Еремин 1953, 231. Najwcześniejsze wzmianki na jego temat pojawiają się w złożonych osobiście przez niego zeznaniach, na granicy polsko-rosyjskiej w Putywlu 28 czerwca 1630 roku. Jednak, jak zauważa Charłampowicz, zeznania te nie są ściśle. Twierdzi on, że między momentem złożenia przez Amfinogena ślubów zakonnych a jego pojawieniem się na granicy nie minął nawet rok, gdy tymczasem sam Kryżanowski przeciąga ten okres na co najmniej półtora roku. Miał on być wówczas mnichem w monasterze Mozyrskim, potem przez rok w monasterze Przemienienia Pańskiego w Braginie, skąd został wydalony za „upadek moralny”. Przeszedł następnie na stronę unitów i przez pół roku pełnił funkcję arcybiskupa ziemi chorwackiej. Po tym czasie okazał skruchę z powodu swego odstępstwa i wyraził chęć powrotu na łono Cerkwi prawosławnej. Informacje na ten temat pojawiają się w fundamentalnej pracy metropolity Makarego o historii rosyjskiej Cerkwi. Opisując okres metropolity Filareta, wspomina „jednego z byłych unickich arcybiskupów [...] niejakiego Afinogena Kryżanowskiego”, który w 1630 roku pojawił się w Putywlu i przytacza jego opowieść:

пострижен он был в Мозырском Свято-Духовском монастыре и в 1628 г. рукоположен во иеромонаха Киевским митрополитом Иовом в Киево-Печерской лавре. Но как только возвратился в свой Мозырский монастырь, княгиня, жена Адама Вишневецкого, взяла его, Афиногена, в свой Брагин монастырь в архимандрита, а потом, едва прошел год, изгнала его. Он отправился к униатскому митрополиту Велямину Рутскому, который не только принял его в унию, но и поставил во Владимире Волынском вместе с двумя другими униатскими епископами архиепископом Хорватской земли и дал ему ставленую архиерейскую грамоту. Около полугода служил он архиепископом у митрополита Рутского, а теперь желает покаяться и вновь принять православие [Макарий 1994-1996, VI, 188].

Ślady tajemniczego mnicha znajdują się też w klasycznej, choć spornej historii Cerkwii prawosławnej w Rosji. Jej autor, A. Kartaszow pisze:

Так, благодаря острому оттолкновению Филарета от западной заразы, русская церковь не увлеклась массовым принятием родных соплеменников, строго вменяя им малейшую заразу в деле веры. Дезинфекция была строгая. В 1623-24 гг., например, было принято всего несколько десятков „белорусцев”. Среди них были и чисто православные монахи, иеромонахи, игумены. Обливательное крещение при этом не признавалось – все перекрещивались и затем, если нужно, перепосвящались. В 1630 г. был перекрещен даже архиепископ-униат, Афиноген Крыжановский. В начале он имел чисто православное поставление до архимандритского сана включительно. Соблазнился лишь на архиепископский сан у униатов. В Москве он, после перекрещивания, был перепоставлен и удостоен даже места келаря Николо-Угрешского монастыря, но вскоре оказалось, что его прошлое было криминально, и он передан был в руки гражданской судебной власти [Карташев 2009, 99].

Zdaniem niektórych badaczy zmiana wiary spowodowana być mogła chęcią podjęcia nauki w katolickich szkołach w Polsce i Europie Zachodniej [Сазонова 1995, 54]. Często przywoływanym przykładem jest metropolita Stefan Jaworski (1658-1722), który po ukończeniu Kolegium Kijowsko-Mohylańskiego przyjął katolicyzm, żeby uczyć się w szkołach jezuickich w Lublinie, Poznaniu i Wilnie, a później ponownie przeszedł na prawosławie [Jabłonowski 1899-1900, 191-192], czy też Teofan Prokopowicz (1681-1736), który był unitą, potem katolikiem, a po powrocie do Kijowa – znowu prawosławnym. Grek Arseniusz pisał: „Был де я во многих школах, сиречь училищах, во многих государствах; да только если не примеш того государства веры, и во училище не примут” [Белокуров 1894, 119]. Wszyscy oni po powrocie Rosji byli poddawani procedurze „naprawy wiary” i jeszcze raz chrzczeni, zgodnie z postanowieniem soboru moskiewskiego z 1620 roku. Podobna procedura obowiązywała zresztą również prawosławnych pochodzących z zachodniej części kraju (Białorusini i Ukraińcy). Musieli on odnawiać chrzest, jako ochrzczeni nie przez zanurzenie, a przez oblanie wodą święconą.

Należy jednak przywołać zdanie Aleksandra Panczenko, który uważał, że w czasach Symeona z Połocka i Amfinogena Kryżanowskiego takiej konieczności jeszcze nie było i jezuici chętnie przyjmowali do swoich szkół różnowierców. Zgodnie z instrukcją wydaną jeszcze pod koniec XVI wieku przez generała zakonu zezwalano nawet uczniom niekatolikom na opuszczanie mszy [Панченко 1998, 362-379]. Wydaje się jednak, że w przypadku Amfinogena Kryżanowskiego przyczyną zmiany wyznania nie była chęć nauki, ale raczej dążenie do osiągnięcia jak najwyższego stanowiska oraz możliwie dużych korzyści materialnych, co potwierdza też Kartaszow, pisząc, że Kryżanowskiego skusiło stanowisko arcybiskupa u unitów [Карташев 2009, 99]. Należy przypomnieć, że nie był on zbyt gruntownie wykształcony, o czym świadczy chociażby charakter jego pisma i niepoprawna ortografia.

Również konsekracja bohatera na stanowisko arcybiskupa chorwackiego wydaje się wątpliwa, gdyż nie ma żadnych dowodów na jej potwierdzenie, poza kopią wspomnianej laudacji Józefa Weliamina Rutskiego (1573-1636) nazwanego mylnie Weniaminem Łutckim. Po przejściu procedury „naprawy wiary” Amfinogen został wysłany do monasteru św. Mikołaja Ugrieżskiego na skraju Moskwy, gdzie pełnił funkcję szafarza, ale nadużył zaufania i dopuścił się kradzieży. Zgodnie z dokumentami zagarnął nie mniej niż 600 rubli [Харлампович 1914, 44].

Nie było to jednak jego najgorsze przewinienie. Za pośrednictwem księcia Iwana Alberta, który miał otrzymać 500 rubli, oraz greckich mnichów starał się zmusić patriarchę Carogrodu Cyryła do przywrócenia mu pełnionego ponoć w środowisku unitów stanowiska arcybiskupa,

через посредство какого-то князя далматского Ивана Альберта, находившегося в Москве, решил послать письмо да четыре сорока соболей турецкому паше, чтобы тот заставил Цареградского патриарха Кирилла Лукариса написать грамоту прощальную ему, Афиногену, и разрешил ему быть по-прежнему архиепископом, а другие четыре сорока соболей и несколько денег назначил послать самому Кириллу Лукарису [Макарий 1994-1996, VI, 188].

Nie cofał się przy tym Kryżanowski przed używaniem gróźb. Te oszustwa wyszły na jaw w czerwcu 1632 roku i patriarcha moskiewski Filaret zesłał Amfinogena do monasteru Pieczerskiego w Niżnim Nowogrodzie, gdzie miał być poddany surowemu nadzorowi i zakuty w łańcuchy. Początkowo wypierał się wszystkiego, ale szybko przyznał się do winy i wydał współników. Metropolita Makary twierdzi również, że zagrabione pieniądze zostały odzyskane i odesłane do Moskwy [Макарий 1994-1996, VI, 188].

Po powrocie do Moskwy w 1651 roku twierdził, że z monasteru Ugrieżskiego, gdzie zgodnie z jego słowami był ihumenem, wyjechał „na wschód dla modlitwy”. Z dokumentów wynika, iż faktycznie wyjechał on ze stolicy w 1635 roku, ale nie do Jerozolimy i na Świętą Górę, lecz do Ławry Kijowsko-Pieczerskiej.

12 kwietnia 1651 roku Amfinogen pojawił się w Moskwie jako ihumen monasteru Zmartwychwstania w Disnach koło Mohyłowa², reprezentując interesy dwóch sąsiadujących monasterów – Połockiego brackiego i Łukomskiego. Narzekał na prześladowania ze strony Polaków, które nasiliły się w związku z powstaniem Chmielnickiego. Białoruscy mnisi obawiali się, że jeżeli Polacy pokonają Kozaków, to ich również czeka zagłada. Prosił o carską opiekę nad prawosławnymi, twierdząc, że „король и вся Речь Посполитая приговорили всех белорусцев до одного человека и с новорожденными высечь

² Jednocześnie w opracowaniu dotyczącym Bogdana Chmielnickiego czytamy: „И хотя, как свидетельствовал в Посольском приказе 12 апреля 1651 года игумен полоцкого Воскресенского монастыря Афиноген Крыжановский, «к Киеву их, белорусцев, никого не пропускают для того, чтоб они с Хмельницким не свиделись и ни о чем с ним не мыслили», но все же «тайным обычаем они, белорусы, с Хмельницким ссылаются и о всяких вещах ведомо чинят» [Замлинский 1989, 61].

и церкви Божеские и монастыри все выпалить, только оставить одних римлян” [Тихомиров]. Kryżanowski dysponował informacjami dotyczącymi planów polskich i nastrojów panujących wśród społeczeństwa białoruskiego na terenach należących do Rzeczypospolitej Polskiej. Został za to wynagrodzony wysokim darem na budowę monasteru i 26 czerwca wyjechał z Moskwy.

W następnym roku pojawił się na zachodzie Rosji i ponownie popadł w kłopoty. Unicycy duchowni, obiecując mu wysokie stanowisko, skłonili Amfinogena do złożenia skargi na metropolitę kijowskiego Piotra Mohyłę, przez którego służbę jakoby został ograbiony. 30 marca, kiedy najprawdopodobniej nie otrzymał obiecanego stanowiska, złożył nowe oświadczenie. Wyznał w nim, że poprzednio nie powiedział prawdy. Tym razem podpisał się jako „arcybiskup korelski” i zamieszkał w Ławrze, gdzie archimandrytą był w tym czasie poprzednio oczerniany przez niego Piotr Mohyła [Харлампович 1914, 45].

Po kilku latach, 26 lutego 1667 roku, do mnichów monasteru Matki Boskiej Iwierskiej w okolicy jeziora Wałdaj w powiecie nowogrodzkim z prośbą o przydzielenie byłemu archimandrycie celi w monasterze zwrócił się kazański metropolita Laurenty. Nie jest jasne, co Kryżanowski robił w Kazaniu i jak się tam znalazł. Zgodnie z jego słowami został tam wysłany na polecenie cara i na prośbę szlachty połockiej z misją nawracania innowierców, co zakończyło się ogromnym powodzeniem. Ślady jego obecności znajdujemy również w pracach profesora Nikolskiego [Никольский 2007], który, powołując się na wykład profesora Charłampowicza³, pisze, że „Живший в Казани 4 1/2 г. (1663-1665) архимандрит Афиноген Крыжановский заявляет о себе, что он «всех новокрещенных в православную веру и к царю привел»” [Никольский 2007, 147]. Jednocześnie w następnym akapicie czytamy:

В документах XVII в. ни одного упоминания о постоянной работе среди инородцев кого-либо из духовенства (высшего и низшего) или русского народа. Вся христианско-просветительная работа в Среднем Поволжье носит отпечаток какой-то случайности, частичности [Никольский 2007, 148].

Jednak w oficjalnych pismach tego okresu nie ma żadnego śladu jego działalności. Można przypuszczać, że mnich-intrygant, niestroniący od „piwa, gorełki, tabaki”, tak się naraził okolicznej szlachcie, że na jej prośbę został wysłany do Kazania.

Więcej dokumentów dotyczących tajemniczego mnicha nie udało się odnaleźć. Trudno też z całą pewnością ustalić, które z wymienionych przez Symeona stanowisk piastował Amfinogen, gdyż materiałów źródłowych, jak widać, jest niewiele, a na wiadomościach pochodzących od Kryżanowskiego nie można się oprzeć z pełnym zaufaniem. Jak wynika z przytoczonych przykładów, w jego

³ W przerw. 15 możemy przeczytać: „Челобитные Афиногена Крыжановского царю Алексею Михайловичу в 8 мая 1716 (1668) года в архиве Министерства иностранных дел. (Доклад профессора К.В. Харламповича Казанскому) Обществу арх[еологии], ист[ории] и этнографии, сделанный им 27 октября 1911 г.)”.

informacjach są ewidentne nieścisłości, o wielu zaś fragmentach jego życia nie wiadomo zupełnie nic. Charłampowicz uważa jednak, że jeden z tytułów używanych przez bohatera jest prawdziwy. Chodzi mianowicie o tytuł ihumena monasteru Zmartwychwstania Pańskiego miasta Desny powiatu połockiego. 12 i 22 kwietnia Kryżanowski był przesłuchiwany w Izbie Poselskiej na temat nastrojów panujących na Białorusi w obliczu interwencji polskiej i powstania Bohdana Chmielnickiego. Dysponował również interesującymi informacjami na temat zamiarów Polaków, gdyż nawiązał kontakty ze służbą posłów polskich i litewskich. Zachowały się również dokumenty świadczące o tym, że Kryżanowski otrzymał glejt nakazujący przekazywanie do Moskwy wszelkich istotnych wiadomości [Харлампович 1912, 163-176].

Te wszystkie nader skąpe informacje o Kryżanowskim pozwalają jednak, przynajmniej częściowo, określić cechy jego charakteru. Był to prosty, słabo wykształcony mnich, łatwo zmieniający swoje przekonania religijne. Nie mając możliwości awansu w hierarchii cerkiewnej za sprawą swoich zasług i pracy, postanowił samowolnie przyznać sobie wysokie stanowisko i w ten sposób wyłudzić tytuły w Moskwie. Nie udało mu się to, ale zostawszy szafarzem bogatego monasteru ukazał swoje prawdziwe oblicze człowieka interesownego i chciwego.

W świetle powyżej przedstawionych faktów jasne staje się satyryczne potraktowanie tematu przez Symeona z Połocka. Ośmiesza on bohatera w złośliwy, ale jednocześnie dowcipny sposób, a w sposobie ujęcia tematu zbliżony wręcz do pastiszu. Choć zazwyczaj utwory satyryczne Symeona nie wychodziły poza ramy moralizatorskiego krytykowania wad ogólnoludzkich (np. *Kupiectwo*, *Mnich*), to omawiany wiersz jest wyrazem bardzo krytycznego stosunku autora do konkretnej postawy życiowej reprezentowanej przez Amfinogena Kryżanowskiego. Poeta nie przedstawia wzorca pozytywnego, nie podaje bezpośrednio ideału, jaki propaguje. Buduje za to taki obraz, w którym poszczególne elementy tracą swój naturalny wymiar i proporcje, zostają wytrącone ze stanu równowagi. Tak ostre osądzenie dążenia do wysokich stanowisk i wynikających z nich korzyści materialnych, które nie należało w czasach Kryżanowskiego do rzadkości, daje się wytłumaczyć osobistym stosunkiem autora do opisywanej postaci. Jak wiadomo, Symeon z Połocka, będąc absolwentem Kolegium Kijowsko-Mohylańskiego, był również uczniem Piotra Mohyły, w którego wymierzone zostały niektóre ataki Kryżanowskiego. Naturalne jest więc, że poeta kieruje utwór przeciwko wrogowi swojego nauczyciela.

Autorzy publikacji mińskiej klasyfikują wiersz jako „list satyryczno-napominający” i wywodzą jego genezę z satyrycznej poezji polskiej XVII wieku [Полоцкий 1990, 396]. Wydaje się, że to słuszna droga, ale geneza gatunku jest z całą pewnością głębsza. Jak wiadomo, satyra ukształtowała się już w starożytności, a najbujniej rozwijała się w literaturze rzymskiej. Najwybitniejszymi satyrykami byli Lucyliusz (II w. p.n.e.), Horacy (I w. p.n.e.) i Juwenalis (I w. n.e.). Symeon z Połocka najprawdopodobniej dobrze znał tych autorów,

gdyż podstawowym wzorcem dla literatury barokowej, obok Pisma Świętego, pozostawał antyk. Wiek XVII przyniósł znajomość dawnych pisarzy łacińskich ponownie tłumaczonych i przerabianych. Wyróżniano szczególnie przedstawicieli tzw. srebrnej łaciny. Oczywiście, poeci polscy w XVII stuleciu również często sięgali po taką formę wypowiedzi, gdyż stała się ona najbardziej odpowiednia dla wyrażania nabrzmiałej problematyki społecznej i politycznej i być może właśnie taką drogą została ona przejęta przez mnicha z Połocka.

W literaturze rosyjskiej XVII wieku powstają utwory satyryczne odzwierciedlające konflikt jednostki ze środowiskiem, skargi człowieka na swój los, na niesprawiedliwe stosunki społeczne. Autorzy utworów satyrycznych zwracają się do formy parodii, bajki, kalamburów, satyrycznych przysłów, porzekadeł, powiedzonek [Лихачев, Панченко, Поньрко 1984, 17]. Zdaniem uczonych petersburskich w średniowieczu

пародируется не индивидуальный авторский стиль или присущие данному автору мировоззрение, не содержание произведений, а только самые жанры деловой, церковной или литературной письменности: челобитные, послания, судопроизводственные документы, росписи о приданом, путники, лечебники, те или иные церковные службы, молитвы и т.д. и т.п. Пародируется сложившаяся, твердо установленная, упорядоченная форма, обладающая собственными, только ей присущими признаками [Лихачев, Панченко, Поньрко 1984, 16].

Właśnie w ten sposób pojawiały się karykaturalne gatunki satyryczne, można powiedzieć „antygatunki”, jak np. antymodlitwa, antypetycja, antyksiążki lekarskie czy, jak w przypadku analizowanego tekstu, antywinszowanie... Również szata graficzna wiersza wskazuje na jego parodystyczny charakter, gdyż Symeon z Połocka wyraźnie celowo narusza reguły ówczesnej wersyfikacji.

Omówiony tekst świadczy o tym, że Symeon interesował się bieżącą sytuacją społeczną oraz polityczną i starał się na nią reagować w swojej twórczości. Niewątpliwie *Winszowanie imienin Otcu Amfinogenu Kryżanowskiemu* jest wyrazem krytycznego stosunku autora do tytułowego bohatera, ale jednocześnie do prezentowanej przez niego postawy życiowej, która nie należała wówczas do rzadkości. Ta satyra, ukształtowana jako antywinszowanie, potępia nie tylko Amfinogena, lecz także jemu podobnych.

Bibliografia

- Belokurov Sergej Alekseevič. 1894. *Arsenij Suhanov*. Č. 2, vyp. 1. Moskva [Белокуров Сергей Алексеевич. 1894. *Арсений Суханов*. Ч. 2, вып. 1. Москва].
- Eremin Igor' Petrovič. 1953. *Simeon Polockij – poët i dramaturg*. V: *Simeon Polockij. Izbrannye sočineniâ*. Red. Eremin I.P. Moskva–Leningrad: Izdatel'stvo AN SSSR [Еремин Игорь Петрович. 1953. *Симеон Полоцкий – поэт и драматург*. В: *Симеон Полоцкий. Избранные сочинения*. Ред. Еремин И.П. Москва–Ленинград: Издательство АН СССР].

- Harlampovič Konstantin Vasil'evič. 1912. *Afinogen Kryžanovskij. (Iz istorii kul'turnago vliâniâ zapadnoj Rusi na vostočnuû v XVII v.)*. W: *Sbornik statej v čest' D.A. Korsakova*. Moskva [Харлампович Константин Васильевич. 1912. *Афиноген Крыжановский. (Из истории культурного влияния западной Руси на восточную в XVIIв.)*. W: *Сборник статей в честь Д.А. Корсакова*. Москва].
- Harlampovič Konstantin Vasil'evič. 1914. *Malorossijskoe vliânie na velikoruskuiû cerkovnuû žizn'*. Kazan' [Харлампович Константин Васильевич. 1914. *Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь*. Казань].
- Jabłonowski Aleksander. 1899-1900. *Akademia Kijowsko-Mohylańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacyi zachodniej na Rusi nakreślił, Aleksander Jabłonowski*. Lwów.
- Kartašev Anton Vladimirovič. 2009. *Očerki po istorii Russkoj Cerkvi. V 2-h t. T. 2*. Moskva: Izdatel'stvo Sretenskogo monastyrà [Карташев Антон Владимирович. 2009. *Очерки по истории Русской Церкви. В 2-х т. Т. 2*. Москва: Издательство Сретенского монастыря].
- Lihačev Dmitrij Sergeevič, Pańčenko Aleksandr Mihajlovič, Ponyrko Natal'â Vladimirovna. 1984. *Smeh v Drevnej Rusi*. Leningrad: Izdatel'stvo Nauka [Лихачев Дмитрий Сергеевич, Панченко Александр Михайлович, Поньрко Наталья Владимировна. 1984. *Смех в Древней Руси*. Ленинград: Издательство Наука].
- Makarij (Bulgakov). Mitropolit Moskovskij i Kolomenskij 1994-1996. *Istoriâ Russkoj Cerkvi. T. 6: Period samostoâtel'nosti Russkoj Cerkvi (1589-1881). Patriaršestvo v Rossii (1589-1720)*. Otdel pervyj: 1589-1654. Moskva: Izdatel'stvo Spaso-Preobraženskogo Valaamskogo monastyrà [Макарий (Булгаков). Митрополит Московский и Коломенский. 1994-1996. *История Русской Церкви. Т. 6: Период самостоятельности Русской Церкви (1589-1881). Патриаршество в России (1589-1720)*. Отдел первый: 1589-1654. Москва: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря].
- Nikol'skij Nikolaj Vasil'evič. 2007. *Sobranie sočinenij. T. II. Trudy po istorii hristianizacii i hristianskogo prosvetešeniâ čuvašej*. Čeboksary: Čuvašskoe knižnoe izdatel'stvo [Никольский Николай Васильевич. 2007. *Собрание сочинений. Т. II. Труды по истории христианизации и христианского просвещения чувашей*. Чебоксары: Чувашское книжное издательство].
- Pańčenko Aleksandr Mihajlovič. 1998. *Simeon Polockij. V: Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi*. Вып. 3 (XVII в.), č. 3: P-S. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Dmitrij Bulanin [Панченко Александр Михайлович. 1998. *Симеон Полоцкий. В: Словарь книжников и книжности Древней Руси*. Вып. 3 (XVII в.), ч. 3: П-С. Санкт-Петербург: Издательство Дмитрий Буланин].
- Polockij Simeon. 1990. *Virši. Sost., podg. tekstov, vstup. st. i komm*. Bylinina V.K., Zvonarevoj L.U. Minsk: Izdatel'stvo Mastackaâ litaratura [Полоцкий Симеон. 1990. *Вирши. Сост., подг. текстов, вступ. ст. и комм*. Былинина В.К., Звонаревой Л.У. Минск: Издательство Мастацкая літаратура].
- Prozorovskij Aleksandr Alekseevič. 1896. *Sil'vestr Medvedev: ego žizn' i deâtel'nost'*. Moskva [Прозоровский Александр Алексеевич. 1896. *Сильвестр Медведев: его жизнь и деятельность*. Москва].
- Sazonova Lidiâ Ivanovna. 1995. *Vostočnoslavânskie akademii XVI-XVIII vekov v kontekste evropejskoj akademičeskoj tradicii*. „Slavânovedenie” № 3: 45-61 [Сазонова Лидия Ивановна. 1995. *Восточнославянские академии XVI-XVIII веков в контексте европейской академической традиции*. „Славяноведение” № 3: 45-61].
- Tihomirov Aleksandr Valentinovič. *Meždunarodnoe položenie i diplomatiâ Reči Pospolitoj i Velikogo Knâžestva Litovskogo v 1569-1764 gg*. W: <http://portalus.ru> [Dostup 20 X 2017]

[Тихомиров Александр Валентинович. *Международное положение и дипломатия Речи Посполитой и Великого Княжества Литовского в 1569-1764 гг.* W: <http://portalus.ru> [Доступ 20 X 2017].

Zamlinskij Vladimir Aleksandrovič. 1989. *Bogdan Hmel'nic'kij*. Moskva: Izdatel'stvo Molodaâ gvardiâ [Замлинский Владимир Александрович. 1989. *Богдан Хмельницкий*. Москва: Издательство Молодая гвардия].

Summary

AMFINOGEN KRYŻANOWSKI – THE MYSTERIOUS MONK IN THE SATIRE BY SYMEON OF POLOTSK

Morality pieces belong to the mainstream of baroque poetry. This genre was frequently and aptly exploited by Symeon of Polotsk. In one of his works he turned his verse into a shrewd satire dressed up as birthday wishes to a mysterious clergyman. The monk, Amfinogen Kryżanowski was a real figure and, according to scarce historical sources, he made himself known mostly owing to the wicked ways in which he conducted himself. Symeon of Polotsk directed the sword of his satire at him, incensed by the fact that Kryżanowski smeared Peter Mogila, Symeon's beloved tutor and mentor at the Kiev Academy. In this paper, the author dissects the poem, traces the fortunes of the infamous monk and concludes that Symeon took an active interest in both the social and political upheavals of his time.

Kontakt z Autorką:
barbara.kozak@uwm.edu.pl

Aliaksandr RasapouDOI: <https://doi.org/10.31648/an.4364>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8988-5623>

**GRA Z GATUNKIEM JAKO SPOSÓB
PRZEZWYCIEŻENIA KRYZYSU TRADYCYJNYCH
FORM W LITERATURZE BIAŁORUSKIEJ
(NA PODSTAWIE DZIENNIKA FACEBOOKOWEGO
RADZIWA „PRUDOK” ANDRUSIA HORWATA)**

Key words: Horvat, diary, intermediality, Belarusian identity

W ostatnich latach zaistniał w kulturze i literaturze białoruskiej fenomen, jakim jest pisarstwo Andrusia Horwata, autora dziennika *Radio „Prudok”*. Droga ku twórczości pisarskiej prowadziła go przez różne doświadczenia życiowe i perypetie, m.in. od dziennikarza glamourowego czasopisma, poprzez próby bycia reżyserem krótkiej formy, komiwojażerem w Samarze, cieciami w najznakomitszym teatrze im. Janki Kupały, stróżem w żeńskim klasztorze, aby w końcu świadomie pozostawić za sobą stołeczne miasto Mińsk i osiąść w małej ojczyźnie – poleskiej wiosce Prudok, w rozpadającej się chałupie swojego dziadka. Jest to moment zwrotny w życiu Horwata, ponieważ od krótkich postów na Facebooku, w których autor opisuje swoje życie na wsi – opowieści o odbudowie dziadkowego domu, o życiu prostych ludzi, w którym zachowały się dawne zwyczaje, język, rytuały życia codziennego, o swoim kocie Romanie, o kozie Ciotce, o pierwszych wyhodowanych samodzielnie kabaczkach – czyli od przeciętnego użytkownika sieci społecznościowych stopniowo przechodzi do bardziej skomplikowanych form opisu rzeczywistości. Impulsem do poszukiwania coraz to nowszych form staje się informacja zwrotna płynąca od osób śledzących jego aktywność w Sieci, których liczba chwilami przekraczała 10 tys. Ta interaktywna komunikacja zrodziła formę facebookowego dziennika, który po wydaniu w wersji książkowej w 2017 roku natychmiast stał się bestsellerem, bezprecedensowym pod względem nakładu. O ważności zaistniałego zjawiska, jakim jest dziennik Horwata *Radio „Prudok”*, niech świadczą

przyznane nagrody literackie: premia „Debiut” im. Maksima Bahdanowicza (2017), nagroda „Złota Litera” (2016) przyznawana przez Adama Globusa, oraz fakt, iż książka ta weszła na short-listę nagrody im. Jerzego Giedroycia. We współczesnej literaturze białoruskiej jest to zjawisko dotychczas niespotkane, dlatego stało się przedmiotem naszych dociekań.

W literaturze krytycznej nie znajdujemy zbyt wielu wypowiedzi na temat zjawiska literackiego o nazwie Radio „Prudok”. Warte odnotowania są opinie Aksany Biazlepkiny, Cihana Czarniakiewicza oraz Wolhi Dziesiukiewicz.

Krytyk Biazlepkina postrzega Horwata jako pseudowieśniaka, który „stworzył dla przyszłych czytelników jego książki iluzję uczestnictwa w procesie jej powstawania”¹ [Бязлепкіна 2017, 390], co naszym zdaniem nie jest uwagą trafną. Zdumiewa to, iż w tej samej wypowiedzi autorka zaprzecza sobie i mówi, że Horwat „instrumentalnie przewyciężył główny problem literatury białoruskiej – zapasć komunikacyjną” [Бязлепкіна 2017, 390]. Autorka dochodzi do słusznych wniosków przy błędnych założeniach. Znany krytyk literacki, dziennikarz Radia Swoboda Cihan Czarniakiewicz, traktując o utworze Horwata, wprowadza pojęcie „auto-archeologii”, rozumianej jako nieskończony proces dokopywania się do własnej tożsamości poprzez przywoływanie najodleglejszych wspomnień oraz wsłuchiwanie się i utrwalanie autentycznego języka Polesia [Чарнякевіч 2017, online]. Jedyna dotycząca debiutu prozatorskiego Horwata publikacja naukowa to praca Wolhi Dziesiukiewicz *Канцэптуалізацыя дома маладымі беларусамі*. Przywołany artykuł poświęcony jest konceptowi *Dom* w obrazie świata Andrusia Horwata w perspektywie lingwistyki antropologicznej. Analiza tego konceptu pozwala autorce wnioskować, że kategoria domu zajmuje centralne miejsce w mikrokosmosie prozaika. Pozwala mu przewyciężyć poczucie niepewności oraz nieprzystawalności do wyobrażeń o obowiązku wobec przodków, a przez to czyni możliwym odzyskanie człowieczej godności [Дзясюкевіч 2017, 302].

Radio „Prudok” to formuła estetyczna wynaleziona przez Andrusia Horwata. Dokonuje ona przewrotu w kulturze i strukturze postrzegania białoruskiej rzeczywistości zarówno wiejskiej, jak i miejskiej, zmieniającej relacje interpersonalne, nakierowanej na odzyskiwanie ściśle pojętej białoruskości, będącej integralną częścią osobowości autora. „Jestem miniaturą narodu białoruskiego (...) i w żaden sposób nie mogę się ukształtować”² [Горват 2018, 114] – pisze o sobie w dzienniku Horwat. Towarzyszący od początku utworu paralelizm pozwala odnieść te słowa również do samej konstrukcji dzieła, które cechuje gatunkowa niedookreśloność.

Kryzys tradycyjnych gatunków, form literackich i paraliterackich wywołany w pewnej mierze przez ekspansję nowych mediów i technologii nie ominął również współczesnej literatury białoruskiej. Do opisu nowej rzeczywistości,

¹ Tu i dalej przekład z języka białoruskiego autorski – A.R.

² W oryginale: „Я – гэта маленькая мадэль беларускай нацыі (...) і няк не магу сфарміравацца”.

w której najnowsze technologie odgrywają coraz ważniejszą rolę, potrzebne są formy bardziej pojemne niż dotychczasowe – struktury dynamiczne, ewoluujące, a więc niegotowe, formujące się, otwarte i wciąż modyfikowane, eksponujące kreatywną działalność podmiotu [Por. Bogołębska 2001, 187]. Postmodernistyczna intertekstualna gra z gatunkiem jest wpisana w strategię twórczą Horwata, który w omawianym dzienniku żongluje różnymi konwencjami z pogranicza literatury (eseistyki, prozy) i paraliteratury (reportaż, rozprawka filozoficzna, świadectwo etno- i antropologiczne). Klasycznie pojmowaną fabułę, którą tworzą wyraziste wydarzenia i różnorodne perypetie, zastępuje płynny dyskurs.

Tekst dziennika facebookowego zbudowany jest z rozmaitych tworzyw i angażuje różne media – literaturę, teatr, muzykę, film, a często i „życie samo” [Balcerzan 1999, 8]. Życie samo wyznacza tytuły kolejnych rozdziałów: „Pamiętnik ciecica”, „Rzuć tu kij a on popełnie”, „Jestem darmozjadem”, „Dziady”, „W Polsce jest wszystko oprócz chaty dziadka”, „Mam dość waszego wsiowego życia” itd.³

Radio „Prudok” to współczesna historia bohatera, który nosi imię autora – Andrusia Horwata, jest w tym samym wieku oraz ma bardzo podobne doświadczenia życiowe. Opowieść zamyka się w przedziale lat 2013-2016, miejsce się zmienia – z centrum na peryferia. W tym momencie zaczyna się fascynująca podróż w stronę zrujnowanego domu dziadka, której prawdziwym celem jest odnalezienie siebie, własnej tożsamości. Przekornie nie jest to opowieść jak odbudować rozpadający się dom, uprawiać ziemię i nie zapić się, mieszkając na białoruskiej wsi, lecz o tym, w jaki sposób bohater odbudowuje siebie, swą rozpadającą się osobowość, kulturę i żywy język poprzez próbę powrotu do źródeł: „Bez owacji, bez kwiatów i podziękowań, w ciszy, lekko, niezauważalnie przelewam się do innego naczynia. Z główną nabytą umiejętnością – nie wstydzić się robienia prostych rzeczy”⁴ [Горват 2018, 27].

I nagle człowiek, inteligent z wielkiego miasta, rozczytujący się w Aleksiejewicz⁵ i Nieklajewie⁶, słuchający Lawona Wolskiego⁷, prenumerujący gazetę

³ Woryginalne: „Мемуары дворніка”, „Тут палку кінь – і тая папаўзе”, „Я – дармаед”, „Дзяды”, „У Польшчы ёсць усё, акрамя дзедавай хагы”, „Надакучыла мне гэтае вашае вясковае жыццё”.

⁴ Woryginalne: „Без авацый, без кветак і падзякаў, ціха, лёгка, незаўважна перацякаю ў новую ёмістасць. З галоўным набытым уменнем – не саромецца рабіць простых рэчы”.

⁵ Swiatłana Aleksijewicz (1948) – białoruska pisarka, laureatka Nagrody Nobla w dziedzinie literatury (2015), która została nagrodzona „za polifoniczny pomnik cierpienia i odwagi w naszych czasach”.

⁶ Уладзімір Ніаклаіеў (1946) – białoruski poeta, prozaik i działacz społeczno-polityczny. Najwybitniejszy przedstawiciel tradycyjnego nurtu poezji białoruskiego Odrodzenia. Jego osoba stała się symbolem demokratycznego oporu przeciwko reżimowi, a Amnesty International uznała go za więźnia sumienia. Twórczość poety wywołała szeroki oddźwięk, a wyrazem najwyższego uznania było dwukrotne nominowanie go do Literackiej Nagrody Nobla.

⁷ Lawon Wolski (1965) – kultowy białoruski muzyk. Wokalista i gitarzysta zespołów Mroja (1982), N.R.M. (1994) i in. Poeta, prozaik, dziennikarz.

„Narodnaja wola”⁸, sprawnie posługujący się najnowocześniejszymi zdobyczami cywilizacji, na własne życzenie staje się mieszkańcem poleskiej wsi Prudok, w której czas się zatrzymał na krawędzi poleskich bagien. Na początku Obcy, nie bez trudu wnika w zamkniętą społeczność, która niezwykła przyjmować do „swoich” kogoś z zewnątrz. Przekornie robienie rzeczy prostych i życie wśród prostych ludzi staje się zadaniem najtrudniejszym. Wniknięcie do głębi białoruskiej duszy jest rzeczą prawie niewykonalną. Na nic gorliwe poszukiwania praprzodków, na nic entuzjastyczne rozpytywanie o tajemnice obyczajów i tradycje wzrastające przez tysiąclecia, na nic próby docierania do ukrytych znaczeń prudokowego języka. Jak się przekonał, kluczem do tego świata nie jest etnograficzna ankieta, lecz pokora i dystans do siebie: „Naszym sportem narodowym nazwałbym nie hokej, tylko zabawę w chowanego. Zwycięza ten, który schował, a sam nie wie co, gdzie i po co”⁹ [Горбат 2018, 153].

Rzeczy z trudem odnajdywane stają się treścią postów facebookowych, które przyjmują formę audycji radiowych tytułowego *Radia „Prudok”*. Oto przykładowe audycje tego radia: *Audycja o motylach*, nocne wydanie programu *Dla tych, którzy nie śpią* lub też program naukowy o zbiorce złomu itd. Horwat celowo wybiera radio jako jedyne oswojone przez mieszkańców medium, a nazwa „Prudok” daje im poczucie więzi z cywilizacją. Przykładowo w jednej z audycji dowiadujemy się o niezwykłym sposobie zapobiegania niechcianej ciąży. Niegdyś wierzone, że aby nie mieć dzieci, wystarczyło wrzucić do studni zamkniętą kłódkę. Podczas czyszczenia dziadkowej studni znaleziono starą zamkniętą kłódkę, która stała się inspiracją do kolejnej audycji rozważającej, czy to była kłódka – kłódka, czy kłódka antykoncepcyjna.

W innej audycji nocnej autor opowiada o Toju, który mieszka na Polesiu i wie wszystko o wszystkim i o wszystkich. Przekładając na polski: tym białoruskim Tojem, byłby Wszechwiedzący, wyrażony zaimkiem – Tamten. Supozycja prowadzącego audycję jest taka, iż dawno należałoby wydać kieszonkowy wielotomowy słownik aforyzmów Toja, który miałby świadczyć o autentyczności pochodzenia tychże powiedzeń. Pozwoliłoby to uniknąć oszustw dokonywanych w imieniu Toja przez sprytnych Poleszuków. Na przykład, aby uczynić swoje słowa wiarygodnymi, powołują się na Toja i wygląda to tak: „Jak Toj powiada...”, „Jak Toj rzekł...” itp. I trudno rozeznaczyć – które są słowa Toja, a które miejscowych spryciarzy. Koniec audycji.

Obecność w miniaturze facebookowej – współczesnym gatunku komunikacji internetowej – aktywnego zewnętrznego adresata i oczekiwanie od niego informacji zwrotnej, które w tradycyjnym dyskursie literackim nie było możliwe, wskazuje na sieciową transformację gatunku, dokonującą się pod wpływem zjawiska interaktywności prozy internetowej.

⁸ „Narodnaja wola” – opozycyjna wobec mediów rządowych gazeta społeczno-polityczna wydawana od 1995 r.

⁹ W oryginale: „Нашай нацыянальнай гульні я б вызначыў не хакей, а хованкі. Перамагае той, хто схаваў і сам не ведае, дзе і навошта”.

Andrus Horwat odkrywa potencjał twórczy Internetu, sieci społecznościowych i wykorzystuje je do konfrontowania dwóch równoległych rzeczywistości:

Jestem przekonany, że Facebook – to jeden świat, a rzeczywistość – zupełnie inny. I że te światy przecinają się na moje życzenie. (...) Przyjechała pewna baba i przewiozła mi od krewniaków słoik miodu, mówiąc:

– Ty nie pisz tylko o tym na Facebooku, że przyjechała jakaś baba i dała ci miód od krewniaków. Odrzekłem, dobrze, nie powiem¹⁰ [Горват 2018, 85].

Na co baba odpowiada, że po tym kiedy zaczęła czytać jego Facebook, przestała chodzić do tego lasku. Wyjaśniamy: lasek, ten opisany na Facebooku, znany jest całej społeczności wiejskiej jako miejsce służące do załatwiania potrzeb fizjologicznych. Z przytoczonej komicznej sytuacji możemy wyczytać dwie istotne rzeczy: po pierwsze, jedną z najważniejszych metod twórczych Horwata jest nieustanne zderzanie świata wirtualnego ze światem rzeczywistym; po drugie, dzięki temu zabiegowi możliwe jest unaocznienie idei wzajemnego oddziaływania, przenikania się i transformacji każdego z przedstawionych światów.

Andrus Horwat tworzy więzi między odmiennymi gatunkami systemów komunikacyjnych: między piśmiennictwem elektronicznym (liternetem – połączenie słów literatura i Internet) [Jarosz 2006, online], publicystyką radiową oraz zbeletryzowanym dziennikiem, z łatwością przechodząc od form literackich ku paraliterackim i z powrotem. W ten sposób powstała oryginalna autorska forma artystyczna, która tworzy odmienną, niezwykle inspirującą perspektywę widzenia rzeczywistości. To, co dzieje się między składającymi się na tę formę gatunkami, świadczy o jej potencjale intermedialnym. O wysokim stopniu intermedialności omawianego utworu niech świadczy również to, iż w bardzo krótkim czasie od wydania książki na podstawie niektórych wątków powstały przedstawienie teatralne i etiuda filmowa.

Obie realizacje są autorstwa Ramana Padalaki, reżysera i aktora teatru im. Janki Kupały w Mińsku. Prawie natychmiast po ukończeniu książki rozpoczęła się praca nad jej inscenizacją. 16 maja 2018 roku odbyła się premiera spektaklu *Radio „Prudok”* opartego na wybranych motywach książki Andrusia Horwata. Do tej pory spektakl jest grany przy pełnej widowni, a zdobycie biletu stało się nie lada wyczynem. Reżyser wraz ze scenografem i kostiumologiem odważnie potraktowali historię opowiedzianą przez Horwata, wydobywając z niej najistotniejszą ich zdaniem metaforę drogi życiowej – wyprawa do rodzinnego Prudoka za sprawą twórców spektaklu to lot w kosmos odkrywający zawieszoną w gwiezdnych pyłach nową planetę... [Por. Кустова 2018, online].

¹⁰ W oryginale: „Я ж упэўнены, што фэйсбук – гэта адзін свет, а рэальнасць – зусім іншы. І што гэтыя светы перасякаюцца толькі па маім хацэнні. (...) Прыехала нейкая цётка, перадала мёд ад сваякоў. Папрасіла: – Толькі ж не пішы ў фэйсбуку, што прыехала нейкая цётка, перадала мёд ад сваякоў. Добра, не буду”.

Prawie w tym samym czasie co premiera przedstawienia teatralnego powstał krótkometrażowy film zatytułowany *Jahor*. Ten obraz narodził się z myślą o festiwalu mobilnego kina Smartfilm, na którym zdobył nagrodę publiczności. Horwat przyznał, że obejrzał tę etiudę około 70 razy:

To fantastyczna praca, z początku po prostu nie mogłem uwierzyć, dopiero później przyjrzałem się lepiej... Jestem niezwykle zachwycony tym, że kupałowcy wydobyli to, czego ja do końca nawet nie rozumiałem. W gruncie rzeczy stworzyłem szkicownik, a oni wchodząc głębiej, pokazali to, czego ja w swym tekście nie dostrzegłem... [Кацяловіч 2018, online].

Jest to jeden z niewielu tak inspirujących współczesnych tekstów białoruskich. Naszym zdaniem przeanalizowane formy funkcjonowania omówionego tekstu w kulturze nie wyczerpują jego potencjału twórczego.

Należałoby na koniec dodać, że autor, jako postać niezwykle kreatywna i konsekwentna, przenosi przekonania swojego bohatera do konkretnej rzeczywistości – pragnie ratować białoruską kulturę. Wykorzystuje w tym celu tłokę, nieco zapomnianą formę działania społecznego. Tłoka to jedna z najstarszych form funkcjonowania wspólnoty wiejskiej, obejmująca wzajemną pomoc oraz wspólne świętowanie najważniejszych wydarzeń w życiu wspólnoty. Tę działalność Horwata umożliwiają nowoczesne technologie komunikacyjne, a funkcję współczesnej tłoki przejmuje platforma crowdfundingowa, dzięki której odbiorcy jego przekazu mobilizują się do wspólnego działania. Mamy na myśli inicjatywę Horwata związaną ze stworzeniem przestrzeni kultury, nazwaną „Doliną Aniołów”, w niedalekim Mozyrze, mieście zdominowanym przez przemysł naftowy. Chodzi o powstanie miejsca przyjaznego ludziom twórczym, gdzie mogliby zaprezentować efekty swej pracy poprzez warsztaty, wystawy, koncerty, sprzedaż rękodzieła itd. W chwili oddania artykułu do druku inicjatywa uzyskała ponad 44 proc. środków niezbędnych do jej realizacji. Wszystko więc wskazuje na to, że kolejne dzieło Horwata zostanie uwieńczone sukcesem.

Bibliografia

- Balcerzan Edward. 1999. *W stronę genologii multimedialnej*. „Teksty Drugie” nr 6: 7-24.
- Bogolebska Barbara. 2001. *Współczesne poszukiwania „form bardziej pojemnych”*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” nr 4: 187-195.
- Bázlepkina Aksana. 2017. *Horvat pra lúboŭ: rěcenzii na knihu A. Horvata „Radziva «Prudok»”* W: *Žurnalistyka-2017: stan, prablemy i perspektyvy. Materyaly 19-j Mižnarodnaj navukova-praktyčnaj kanferencyi*. Rėd. Dubovik S.V. vup. 19. Minsk: Belaruskі dzaržaŭny űniversitėt: 389-391 [Бязлепкіна Аксана. 2017. *Горват пра любоў: рэцэнзіі на кнігу А. Горвата „Радзіва «Прудок»”* W: *Журналістыка-2017: стан, праблемы і перспектывы. Матэрыялы 19-й Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі*. Рэд. Дубовік С.В. вып. 19. Мінск: Беларuskі дзяржаўны ўніверсітэт: 389-391].

- Čarnákevič Cihan. 2017. *Horvat: arhealėgià ú maskkhalace*. (online) <http://budzma.by/news/horvat-arkhyealyohiya-w-maskkhalacye.html> [Dostup 21 V 2018] [Чарнякевіч Ціхан. 2017. *Горват: археалэгія ў маскхалаце*. (online) <http://budzma.by/news/horvat-arkhyealyohiya-w-maskkhalacye.html> [Доступ 21 V 2018].
- Dzesúkevič Vol'ga. 2017. *Kancèptualizacyà doma maladyñi belarusami*. „Białorutenistyka Białostocka” nr 9: 293-303 [Дзесюкевіч Вольга. 2017. *Канцэптуалізацыя дома маладымі беларусамі*. „Białorutenistyka Białostocka” nr 9: 293-303].
- Horvat Andrus'. 2018. *Radziwa „Prudok”. Dzënnik*. Minsk: Medysont [Горват Андрус'. 2018. *Радзіва „Прудок”. Дзëнник*. Мінск: Медысонт].
- Jarosz Bożena. 2006. *Liternet – sztuka, moda czy konieczność? Polskie powieści hipertekstowe w Sieci*. W: <http://www.up.krakow.pl/ktime/ref2006/Jarosz.pdf> [Dostę 22 VII 2018].
- Kacálovíč Īrena. 2018. *Ákoj budze pastanoŭka pa knìze Andrusà Gorvata „Radziwa «Prudok»”*. W: <http://radiobielarus.by/pl/node/37923> [Dostup 26 IV 2018] [Ірэна Кацяловіч. 2018. *Якой будзе пастаноўка па кнізе Андруся Горвата „Радзіва «Прудок»”*. W: <http://radiobielarus.by/pl/node/37923> [Доступ 26 IV 2018].
- Kustava Valàryna. 2018. *Belaruskì kosmas sučasnaga Palessà*. W: <https://belsat.eu/news/belaruski-kosmas-suchasnaga-palessya/> [Dostup 30 VII 2018] [Кустава Валярына. 2018. *Беларускі космас сучаснага Палесся*. W: <https://belsat.eu/news/belaruski-kosmas-suchasnaga-palessya/> [Доступ 30 VII 2018].

Summary

GENRE PLAY AS A MEANS TO OVERCOME THE CRISIS OF TRADITIONAL FORMS IN BELARUSIAN LITERATURE (BASED ON ANDRUS HORVAT'S FACEBOOK DIARY *RADZIWA 'PRUDOK'*)

In this article, I analyze the problem of the interaction between literary and paraliterary genres in the work of the Belarusian writer Andrus Horvat, winner of the Maxim Bahdanovich “Debut” Award in 2017. The intermedial potential, especially genealogical features of his work *Radziwa 'Prudok'* [*Prudok' Radio Station*] will be discussed, as well as how it operates within the context of literature and various forms of visual art, which are subsumed under the main theme of this work, i.e. the search for the lost identity by the young generation of Belarusians.

Kontakt z Autorem:
aleksander.raspopov@gmail.com

Grzegorz OjcewiczDOI: <https://doi.org/10.31648/an.4365>

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5909-270X>

ПЛЕМЯ ЗНАКОМОЕ И НЕЗНАКОМОЕ, ИЛИ ЗИНАИДА ГИППИУС О РУССКИХ И СОВЕТСКИХ ПИСАТЕЛЯХ С ПЕРСПЕКТИВЫ 1924 ГОДА

Key words: Zinaida Gippius, Proletarian literature, the October Revolution, the notion of beauty

Вступление

В 1924 году, после семи лет, которые прошли от октябрьского переворота, в среде русских эмигрантов, принадлежащих к первой волне беженцев, стало ясно, что фактический конец гражданской войны и повсеместная победа советской власти в России может обозначать только одно: нет (пока, во всяком случае) безопасного возврата на родину. Там утвердился новый строй, с новым менталитетом и новыми ценностями как в области искусства, так и в других сферах человеческого бытия. Да, в 1924 году умер Ленин, но и Сталин не предусматривал реставрации российской империи. Именно поэтому не странно, что с 1924 года в эмигрантских журналах, издаваемых в европейских центрах русской диаспоры, прежде всего в Праге и Париже, стали всё чаще публиковаться мемуарные очерки, авторы которых открыто, не опасаясь ни цензуры, ни вмешательства спецорганов, выражали свою оценку по отношению к культурным изменениям не только в эмигрантской среде, но также в Советском Союзе.

Семь трудных для эмигрантов лет пребывания в диаспоре позволило им с достаточной точностью разобраться за этот срок во многих крупных политических событиях и процессах, произошедших на родине. Это позволило также подвести хотя бы некоторые итоги в определённых сферах советской и эмигрантской жизни. Критические голоса, которые стали

звучать в центрах рассеяния, свидетельствовали о живой заинтересованности беженцев в делах, совершаемых в их бывшей стране. Они говорили о том, что белые эмигранты не стали равнодушными к людям и проблемам, которые занимали умы русских и советских литераторов, оставшихся в России и продолжавших писать или начинавших заниматься творческой работой. И хотя гражданская война фактически закончилась, но на самом деле она ещё не завершилась, потому что перешла в другую военную сферу – сферу идеологии. Поэтому не только в Париже тех лет, где жила и интенсивно работала Зинаида Гиппиус, но и в других центрах диаспоры, не признавалась новая русская литература, издаваемая в Советском Союзе, а «духовные лидеры эмиграции в запальчивости заявляли, что в плоть и кровь оставшейся на родине интеллигенции вошла чуть ли не врождённая ‘привычка к рабству’» [Шустов 2001, 713].

Таким небезразличным эмигрантом несомненно была жившая в Париже Зинаида Гиппиус (1869-1945), которая неоднократно смело писала о разных сторонах советской жизни, подчёркивая роковое значение большевизма и самого Ленина в русской истории. В апрельском номере [1924, № 19], издаваемых в Париже «Современных записок», она опубликовала под псевдонимом Антон Крайний статью «Литературная запись. О молодых и средних», которая взбудоражила парижскую среду русских эмигрантов [Крайний 1924b]. Критик не побоялся назвать литераторами-изменщиками таких, например, писателей как Валерий Брюсов (1873-1924), Михаил Зощенко (1894-1958)¹ или Михаил Слонимский (1897-1972)². Автор статьи был убеждён, что все вышеназванные писатели, из-за перехода в лагерь большевиков одновременно утратили чувство прекрасного.

Об атмосфере, вызванной этой статьёй, вспоминал Марк Вишняк – русский политик, юрист и публицист, а также известный культурный деятель русского зарубежья, занимавший в редакции «Современных записок» важную позицию. Он писал по этому поводу:

Бывали недоразумения, которые вынесены были в печать и подверглись публичному обсуждению. Повод к этому дала, по явному недосмотру редакции, Гиппиус своей «Литературной записью», напечатанной за подписью Антон Крайний. А. Крайний критически отозвался почти о всех писателях, находившихся в эмиграции (...) На Антона Крайнего и редакцию „Современных записок” посыпались упреки и нападки со всех сторон. Они не были лишены оснований [Вишняк 1993, 100].

Да, «немногие в эмиграции были способны вести спор с ‘декадентской мадонной’, – так высок был её авторитет» [Шустов 2001, 714-715] и влияние

¹ Михаил Зощенко в 1922 г. издал первую свою книгу *Рассказы Назара Ильича господина Синебрюхова*. Потом вышли три сборника рассказов: *Разнотык* (1923), *Аристократка* (1924) и *Весёлая жизнь* (1924).

² Михаил Слонимский с 1919 г. работал в издательстве «Всемирная литература». Его первой книгой был, опубликованный в 1922 г., сборник рассказов *Шестой стрелковый*.

на ход эмигрантской культурной жизни. Но когда встречаются две незаурядные личности, две сильные индивидуальности, как Зинаида Гиппиус и Елизавета Скобцова (1891-1945), в будущем Мать Мария, и никто из них не хочет уступить место другому, надо ожидать спора, в котором объективные аргументы могут порой сменяться субъективными нападками. Елизавета Скобцова, за подписью Юрий Данилов, быстро среагировала на слова Крайнего и в эссе «Последние римляне», вышедшем в пражской «Воле России», с явным недоумением отнеслась к его критической позиции, смело вступая с автором в полемику [Данилов 1924]. Надо учесть, что в Праге предусматривали по всей вероятности, отрицательную реакцию некоторых читателей, и поэтому снабдили текст Данилова следующим примечанием: «Давая место настоящей статье, редакция „Воли России“ должна отметить, что не разделяет некоторых оценок, высказанных автором» [Кузьмина-Караваева 2001, 720].

Основной целью данной статьи не является, однако, приближение очень интересного и увлекательного спора между Крайним и Даниловым. На этот раз я сосредоточу своё внимание на двух ключевых содержательных планах, присутствующих в тексте Гиппиус, т.е., с одной стороны, на аспектах многогранной проблематики, и с другой – на вопросах личностных, касающихся характеристики отдельных писателей, о которых идёт речь в статье «Литературная запись. О молодых и средних».

Дискуссия

Статья Антона Крайнего состоит из пяти частей, отделённых друг от друга римскими цифрами. В каждой из этих частей другая мысль становится фактором, организующим авторское высказывание, но все они укладываются, однако, в общую антибольшевистскую идейную линию, связывающую весь текст: это убеждение в невозможности творить пролетарскими писателями прекрасное из-за потери ими чувства Красоты. Слова, открывающие эссе Крайнего о том, что «Наши деды не так уж были глупы, когда при всяком удобном (и даже неудобном) случае пили за „Истину, Добро, и Красоту“» [Крайний 1924b, 234], вводят читателя в мир этики, эстетики и философии.

Данная абсолютная триада играет в рассуждениях Гиппиус важную роль, особенно третий её элемент, так как без Красоты, без эстетического фактора, непредставимы художественное слово и настоящая литература. Нельзя притом воспользоваться одним из трёх названных выше понятий и, изучив их, не прийти к двум остальным. Не существует ведь Истина безобразная и ложная, нет уродливого, лживого Добра и нет злобной и фальшивой Красоты. Эти предпосылки становятся отправной точкой

для размышлений Крайнего о наличии и отсутствии прекрасного в послереволюционной советской литературе. Автор убеждён, что если будет писать о Добре, тем самым станет говорить и об Истине, и о Красоте. Если же начнёт с Красоты – в поле зрения и так невольно появится Красота истинная, т.е. добрая:

Нет областей, по которым не пролегли бы эти три пути, и это даёт мне свободу, «которую уже никто не отнимет у меня», а также и свободу выбора. Если я сейчас выбираю «угол» Красоты, то даже не потому, что говорю об искусстве. Или, во всяком случае, не только потому. Но слишком помрачены в сознании человеческом Истина и Добро, – Красота, как будто, меньше. Может быть, я ошибаюсь, но мне кажется, что прекрасное – понятнее; или думают, что оно понятнее, – но и это важно [Крайний 1924b, 235].

Во второй части статьи Антон Крайний раскрывает причины, по которым он занялся настоящей темой. Пишет о том, что некоторые читатели ставили ему в упрёк, якобы в предыдущем очерке³ он «говорил только о корифеях нашей литературы. И только об эмиграции» [Крайний 1924b, 235]. Конечно, автор не побоялся подойти к сложной проблеме, касающейся оценки состояния советской литературы, и решил расшифровать мучительный вопрос, сформулированный следующим образом: «каково поступательное движение и развитие нашей русской литературы за годы революции, *если оно есть?*» [Крайний 1924b, 235].

Стоит обратить внимание на импликацию, выделенную в данном предложении курсивом: «*если оно есть*». В ней и сохраняется центр тяжести спора. Можно предполагать, что таким образом автор статьи хотел подчеркнуть вероятность отсутствия данного поступательного движения в советской литературе. Стоит также заметить два компонента в формулировке вопроса Крайним: раз – это поступательное движение, и два – процесс литературного развития. Поступательное движение и процесс литературного развития – это не функциональные синонимы, а две разные стороны одного литературного явления, заявившего о себе в послереволюционный период в России.

На указанный выше подтекст, закреплённый в словах «*если оно есть*», обратила внимание Елизавета Скобцова в эссе «Последние римляне» [Данилов 1924b], правильно интерпретируя их как сигнал о неуверенности Крайнего в существовании поступательного движения в области русской литературы. Да и сама Гишпиус не скрывала перед читателем, что за положительным и отрицательным ответами, за обоими утверждениями «лежит длинная психологическая цепь других, соответственных утверждений» [Крайний 1924b, 235-236]. Но она их не касается, не анализирует, считая, что «всякий утверждающий, говорит ли он „да” или „нет” – не прав: как раз утверждать тут нельзя ничего» [Крайний 1924b, 236].

³ Речь идёт об эссе [Крайний 1924a].

Нельзя, однако, оставить этот вопрос без ответа, поэтому Крайний, ничего всё-таки, не утверждая, предполагает, что развития русской литературы нет, что её течение за последние годы приостановилось, и это своё «нет» автор опять выделяет в тексте курсивом для усиления личной критической позиции. Конечно, мнение Гиппиус есть её индивидуальное мнение, право на которое имеет каждый, кто обладает таким богатым литературным и критическим опытом, как «декадантская мадонна». Она не в силах убедить абсолютно всех в своей точке зрения, но объясняет, почему именно так думает.

В следующей, третьей, части эссе Крайний пишет о себе – писателе, принадлежащем к среднему поколению русских литераторов. В 1924 году Гиппиус исполнилось 55 лет. В таком возрасте ей действительно удалось не только близко видеть обширный фрагмент истории русской литературы и наблюдать в ней многие и быстрые смены течений, но также очень активно участвовать в литературной жизни страны, завоевать огромную популярность в читательских кругах Петербурга и Москвы. В своих выводах Крайний опирается на определённый закон, общий для всех литератур всех времен, и пишет, что «период более или менее реалистический – сменяется периодом романтизма; и этот, в свою очередь, новым, опять реалистическим» [Крайний 1924b, 236]:

Наша литература (и наше искусство), при всей своей молодости, имела те же смены, вначале трудно уследимые. Гораздо ярче смена 90-х годов. Наивный реализм изжил себя, довёл литературу до упадка и кончился, уступив место победоносному шествию неоромантизма (Напоминаю, что говорю об общей линии; и не об отдельных писателях, но о плеядах) [Крайний 1924b, 236].

Гиппиус совершенно права, когда утверждает, что «русская литература никогда не шла вне жизни; а чем дальше – тем всё больше испытывала она на себе влияние общих условий» [Крайний 1924b, 236]. С этим мнением не полемизирует Юрий Данилов, а значит, невольно с ним соглашается. И он не протестует, когда Крайний указывает на взаимосвязь между движением литературы и событиями, которые имели место в родной стране. Период романтики не успел нормально завершиться – замечает Гиппиус – как уже в литературный процесс влилось реалистическое течение. Впоследствии, от их смешения получилось нечто довольно чудовищное: гиперболический и утопический реализм, в котором, по мнению Крайнего, «были уже [отображены – Г. О.] все элементы большевизма» [Крайний 1924b, 236]. По мнению автора статьи:

Из доброй сотни молодёжи, от 14 до 26 лет, посещавших частное общество «П. и П.» (поэтов и прозаиков) две трети, по крайней мере, уже были захвачены потоком этого «утопического реализма», или клонили к нему. Талантливые и бездарные, разделялись они не по признаку таланта, а как раз по тяготению или отталкиванию от «нового», – и тогда уродливо-смешанного течения [Крайний 1924b, 236-237].

Таким образом, синтетически рассмотревши развитие русской литературы XIX века, автор «Литературной записи. О молодых и средних» подошёл вплотную к новейшему этапу отечественной словесности. Он подчёркивает, что в определённый исторический момент, т.е. перед самой первой мировой войной и в её годы имел возможность особенно близко следить за молодой советской литературой, и что свои наблюдения он вёл в охваченном войной и революцией Петрограде. Я хочу этим подчеркнуть, что у Гишпиус был непосредственный опыт, связанный с периодом 1914-1919 гг., похожим на опыт, например, Валерия Брюсова или Александра Блока (1880-1921), пребывающих в то время в столице.

Далее Гишпиус пишет о природе таланта, который называет «современным божком» [Крайний 1924b, 237]. Не исключено, что она ставит вопрос о нём с целью связать Красоту/прекрасное именно с дарованием. Она иронизирует, когда пишет, что за талант всё прощается. И продолжает с сарказмом:

«Прекрасное» редко, а талантов... гораздо больше, чем мы думаем. Таланты на каждом шагу. Талант – некое имение; получить его по воле нельзя, но, получив, разорить, опозорить, во зло обратить – сколько угодно. Это чаще всего и происходит. Прекрасное же редко потому, что не талантом оно создаётся, и не человеком, а какой-то их таинственной сцепкой, да ещё качеством воли человека, талант имеющего. Когда, не понимая процесса творчества, обособляют и обожествляют «талант», – право, хочется встать на защиту искусства от бесчеловечия. [Крайний 1924b, 237].

Итак, Крайний сделал уже два вступительных шага: во-первых, он написал об утопическом реализме, в котором отразились черты большевизма, во-вторых, отделил талант от прекрасного. Судя по дальнейшим его словам, такой приём был нужен для близкого подхода к «пребольшевистской литературной молодёжи» [Крайний 1924b, 237], погружённой по политическому принуждению в новую культурную обстановку, резко отличающейся от прежней, типичной для прошлой, дореволюционной эры. Гишпиус как всегда смело атакует уродство и вероломство нового строя, т.е. настоящий большевизм, ибо видит в нём то, что со своим беспощадным приходом наделся на литературную молодёжь, как перчатка на руку: плотно и крепко, следовательно – возможность свободных движений пальцев оказалась почти нулевой, а выход из большевистских ежовых рукавиц обозначал реальную опасность.

В новой политической обстановке советская власть стала пользоваться талантом в определённых идеологических целях: схватывать и передавать лишь внешнее, видимое. Оттуда Крайний считает, что в послереволюционной русской литературе появились в изобилии сверхкошмар и сверхбезобразия. «Это „сверх“ обыкновенно не удаётся, и мы получаем только цепь бесполезно-уродливых описаний. Например, описывать физические отправления стало считаться самым щегольским „реализмом“» – продолжает

со злобой автор статьи [Крайний 1924b, 237]. Да, если сравнивать послеоктябрьскую литературу с достижениями Пушкина, Гоголя, Достоевского или Толстого, то Гиппиус абсолютно права: произведения пролетарских писателей ни в коем случае не могут конкурировать с *Евгением Онегиным*, *Ревизором*, *Идиотом* или *Войной и миром*.

Первым, с кем Гиппиус вступает в неравный бой за талант, является Сергей Есенин (1895-1925) – у него ведь нет возможности защищаться. Тогда, после октябрьского переворота, Есенин казался Гиппиус сосудом, готовым «к приятию росы большевизма» [Крайний 1924b, 237]. Крайний, знавший Есенина ещё до революции 1917 года⁴, и теперь считает автора «Исповеди хулигана» талантливым поэтом, но сомневается в ценности созданной им поэзии. Он не пишет о творчестве поэта в целом, а только о последнем периоде, и не видит настоящей глубины политического подтекста в его стихотворениях и поэмах, вышедших после 1922 года, как хотя бы «Страна негодяев» (1922-1923). Гиппиус обращает внимание на характерные с её точки зрения строчки в поэзии автора «Чёрного человека» и не подходит объективно к художественной эволюции, которую прошёл Есенин после 1919 года. Для Зинаиды Николаевны он остался дерзким мальчишкой, который в позе хулигана «Стоит на подоконнике / И... на луну»⁵.

Крайний, не мотивируя своего выбора, сразу после намёка на Есенина и Блока проходит к иному поэту молодого поколения, 28-летнему (в 1924 г.) Александру Кусикову (1896-1977)⁶. Напишет о нём, что «он тоже талантлив, но менее» [Крайний 1924b, 238], не указывая, однако, по сравнению с кем он менее талантлив – с Есениным? С Александром Блоком? Таким же образом, без внутренней мотивировки, скачком, автор статьи называет имена двух следующих русских прозаиков, одногодок, Михаила Зощенко и Бориса Пильняка (1894-1938)⁷, обращая особое внимание на последнего. Он с сарказмом пишет, что Пильняк «недавно был исключительно обласкан

⁴ Точную характеристику первой встречи с Сергеем Есениным даёт Зинаида Гиппиус в своих воспоминаниях, помещённых в томе *Русское зарубежье о Сергее Есенине*. В мемуарах, писанных под влиянием трагической гибели поэта в Ленинграде, Есенин представлен выдающимися представителями эмиграции по-разному: от восторга к полному отрицанию самородка. См. З. Гиппиус. 2007. *Судьба Есениных*. В: *Русское зарубежье о Сергее Есенине. Воспоминания. Эссе. Очерки. Рецензии. Статьи*. Состав., вступ. ст., коммент., указ. имен Шубниковой-Гусевой Н. Москва: ТЕРРА – Книжный клуб: 79-84.

⁵ Неточная цитата из *Исповеди хулигана* Сергея Есенина. В поэме находятся следующие строки: «Мне сегодня хочется очень / Из окошка луну обоссать». С. Есенин. *Исповедь хулигана*. В: <http://teksti-pesenok.ru/17/Sergunya/tekst-pesni-Mne-segodnya-hochetsya-ochen-iz-okoshka-lunu-obossat> [Доступ 8 II 2019].

⁶ Александр Кусиков эмигрировал на Запад в 1922 г. В Берлине печатался в «Литературном приложении» к газете «Накануне». В 1922 г. выпустил три сборника стихов: *Аль-Баррак*, *В никуда*, *Птица безымянная*.

⁷ Борис Пильняк широкую известность в России получил после выхода в 1922 г. его романа *Голодный год*.

советскими вельможами» и он «изопрятывает свой талант, описывая лежание героя на грязном полу вокзала или путешествие „В теплушке” с таким... уж не реализмом, а натурализмом, что я опять предпочитаю воздержаться от цитат» [Крайний 1924b, 238]. И чтобы окончательно осрамить Пильняка, лишённого возможности защиты наподобие Есенина, Гиппиус добавит: «Самое интересное, что эти описания ни для чего не нужны. Ничем не связаны. Описание для описания. „Искусство для искусства”» [Крайний 1924b, 238].

Затем – очередной скачок, но на этот раз значительно выше: удар по Владимиру Маяковскому (1897-1930) и уже хорошо знакомый иронический вопрос: «Может быть, Маяковский не «талантлив»? [Крайний 1924b, 238]. Вопрос странный, ибо автор поэмы *Про это* (1923), заслуженно в то время пользовался уже всеобщей славой и о его якобы бездарности нельзя было ни думать, ни говорить: произведения Маяковского с каждым следующим годом доказывали, что имеем дело с выдающимся и исключительным по способу восприятия мира настоящим художником. Эту одобрительную оценку творчества и новаторства Маяковского подтвердила сама история, несмотря на фактическое влияние коммунизма на поэта в определённый период его жизни.

Гиппиус атакует Маяковского сильнее, чем Есенина, видит в этом «немолодом ныне пребольшевике» того, кто «с быстротой молнии съел в своё время Игоря Северянина, за которым ещё влачил романтический шлейф» [Крайний 1924b, 238], и уточняет направление своего критического удара, когда не без иронии пишет:

«Поэзами» нежного коммивояжера, тоже талантливого, сильно заувлеклась, было, средняя петербургская барышня. Но слишком он оказался нежен. «Ноздря» Маяковского (по комвыражению) давно учуяла, что не тут ракам зимовать. Надо «хватить», а для этого надо издумать всякий раз «погаже». Когда стремление к «погаже» не стало внешних препон (фактически единственная русская «свобода») – легко представить, что получилось у Маяковского и у всех плывущих по этому течению [Крайний 1924b, 238].

Но на этом потенциальном «представлении» и всё кончилось. В дальнейшем Антон Крайний обращается к тем художникам, которых относит к средне молодой группе литераторов, т.е. таким, которые по своему возрасту моложе всех похожих на Маяковского, следовательно – всех рождённых после 1893 года, но, одновременно, старших по отношению к самым юным писателям, «впервые открывшим глаза в России года 18-го, – которым по натуре, должно быть, несвойственно это: „хватить погаже”» [Крайний 1924b, 238]. Положительным примером должен послужить здесь, по выбору Гиппиус, один из представителей «Серрапионовых братьев», Михаил Слонимский, на самом деле моложе Маяковского всего лишь на четыре года. Поставим вопрос: вряд ли такая небольшая возрастная разница между

Маяковским и Слонимским может порождать существенные различия в способе восприятия мира и в его изображении в художественном тексте?

По мнению Гиппиус, Слонимский в начале своего литературного пути обладал талантом. Она пишет эти слова с убеждением, ибо сама присутствовала «при его первых, ещё „комнатных“, литературных шагах в 19 году» [Крайний 1924b, 238]. Не случайно Крайний называет это имя: Слонимский – представитель посредственного звена, так как он начал писать в 19-20 годы и благодаря своему образованию, а также тому, что он успел прожить определённое время в нормальной культурной обстановке, в 1919 году Зинаида Николаевна не обнаружила в его произведениях ни маяковщины, ни пильняковщины. И, можно предполагать, что если бы дух творчества Слонимского в последующие годы не изменился, на этом оценка Крайнего бы закончилась. Но он провоцирует, когда спрашивает «Ну, а теперь?» и сам сразу отвечает: «Теперь он в той же победной колеснице всеобщего, жизне-литературного, „утопического реализма“; только „натура“ мешает ему сравняться в славе с другими, менее его талантливыми, и он в этой колеснице лишь малая спица» [Крайний 1924b, 239].

Подытоживая данный фрагмент своей статьи, в котором Крайний коротко рассмотрел роль советских писателей похожих на Слонимского, т.е. принадлежащих к группе средне молодых литераторов, критик не без злобной горечи напишет, что их:

(...) общая нота (...) выходит (...) послабее. Но ни в одной строке русских писателей, так называемых «новых», – quasi-молодых, молодых и юных, – я до сих пор иной, действительно новой, ноты не уловил. Сильный, слабый, талантливый, бездарный, – но всё тот же «реализм»... физических отправлениях, скажу я, не боясь грубого слова. [Крайний 1924b, 239].

Завершая третий отрывок эссе, Крайний выражает своё эмоциональное отношение к зарисованному образу, в котором нашлось место для quasi-молодых, молодых и совершенно юных, для сильных и слабых, для талантливых и бездарных. Не исключено, что, действительно, он написал о них с ужасом и одновременно с болью, ожидая с надеждой, что кто-нибудь оспорит его мнение. И усомнилась в нём между прочим Елизавета Скобцова в статье «Последние римляне», выдвигая иную точку зрения на литературную обстановку молодых советских писателей. Но почва для представления главной мысли в эссе Гиппиус была уже подготовлена. Теперь можно было заявить о причинах отсутствия нового у «новых» литераторов, и о том, почему его ещё быть не может, а также оценить с эстетической точки зрения всё то, что происходило в культурной жизни России после 1917 года.

Новые писатели, вписанные в концепцию Крайнего, – это прежде всего юные литераторы. Он сам указывает на то, что кратко исследовал «воду в литературной реке» [Крайний 1924b, 239], но несмотря на такую

оговорку, он пытается покопать глубоко, обращаясь к руслу литературной реки и к её берегам. Начиная расправу с «юными», Гишпиус приводит две отягчающие пролетарских литераторов цитаты из газеты «Дни». В первой из них написано, между прочим, что:

Группа пролетарских писателей во главе с Машировым-Самобытником⁸ и Садофьевым⁹ опубликовала наряду с другими комячейками, «клятву» беречь, как зеницу ока, великое наследство Ленина и «неуклонно идти вперёд по его верным и победным путям» [Крайний 1924b, 239].

А во второй:

К этой Аннибаловой клятве присоединились члены объединения ленинградских писателей: Ал. Толстой¹⁰, Всев. Иванов¹¹ и все Серапионовы братья: Зощенко, Слонимский и т. д. [Крайний 1924b, 240].

Крайний прав: в обоих цитатах дана эстетическая оценка и этот факт критик намеревается использовать в своих целях, так как он хочет самостоятельно посмотреть на действия, названных выше писателей, с точки зрения смешного и безобразия, выступающих в художественной функции. Гишпиус согласна с теми, которые считают, что «нет ничего ужаснее для писателя, как утратить чувство смешного», и добавляет собственное мнение: «Безобразие самое несомненное – мелкое безобразие. Оно-то всегда – и смешно, и ужасно» [Крайний 1924b, 240]. О Зощенко и Слонимском, Крайний пишет во множественном числе, как Зощенки и Слонимские, несмотря на то, что фамилия «Зощенко» в русском языке не склоняется по падежам. Это не только неправильно с грамматической точки зрения, но и одновременно отображает авторскую ироническую позицию по отношению к обоим не так уж плохим писателям, которых Гишпиус называет «ленинградскими» беллетристами. Следовательно, она наносит словесный удар не только по Зощенко и Слонимскому, но во всем похожим на них, которые подписали клятву верности, и, как предполагает автор эссе, не чувствовали ни ужасного, ни смешного безобразия в ходе «этого своего писанья» [Крайний 1924b, 240]. Она ставит вопрос: «Если чувство красоты и безобразия у них утеряно, не должно ли это обстоятельство мешать им творить прекрасное?», на который пока не даёт непосредственного ответа, но приближается к нему неуклонно.

⁸ Алексей Маширов (псевдоним Самобытник) – один из организаторов Пролеткульта. Автор трёх сборников стихов: *Под красным знаменем* (1918), *На перевале* (1921), *Первое мая!* (1923).

⁹ Илья Садофьев первый сборник своих стихов *Динамо – стихи* опубликовал в 1918 г.

¹⁰ Красный граф Алексей Толстой (1882-1945) выпустил в 1922 г. первую часть романа *Хождения по мукам* и *Сёстры*, в 1923 – *Аэлиту* и *Под старыми липами*, в 1924 – *Похождения Невзорова, или Ибикус*.

¹¹ Всеволод Иванов (1895-1963) в 1923 г. издал сборник *Сопки: Партизанские повести*. В данном сборнике он поместил повесть *Бронепоезд 14-69* (1922). Потом на её основе написал в 1927 г. широко известную пьесу того же названия.

Антон Крайний упоминает и о русском литераторе, Валерии Брюсове. Он приводит стыдливый факт из его творческой биографии, указывая на то, что поэт писал оды на смерть Ленина и выпускал их во время «всеобщей пляски язычников вокруг гроба умершего шамана» [Крайний 1924b, 240]¹². И несмотря на то, что Гиппиус не знает стихов Брюсова последнего периода, она убеждена в том, что его «„оды” немногим вышпен „художественных” произведений распоследнего комсомольца из коммолгазеты» [Крайний 1924b, 240]. Конечно, нельзя отказывать Гиппиус в знании приёмов публицистического ремесла, но не всегда она пользуется ими правильно. На ранее поставленный вопрос, она даёт такой ответ: «Как седовласый Брюсов, так и средне молодой Слонимский, оба одинаково неспособны на „прекрасное”: они оба утратили чувство прекрасного» [Крайний 1924b, 240].

Дальше идёт речь о «племени незнакомом»¹³, о юных, для которых Мирошина и Садофьевы являются отправной «литературной» точкой. Следовательно, должны функционировать среди пролетарских писателей некий Мирошин и некий Садофьев, и которые моложе Слонимского. Здесь сразу возникает несколько вопросов. Во-первых, кто такой Мирошин? Ведь им не мог быть пролетарский, в будущем, поэт Леонид Мирошин, которому в 1924 году исполнилось только шесть лет. Во-вторых, Илья Садофьев (1889-1965) был старше Слонимского на восемь лет, так почему же Гиппиус называет Садофьева юным писателем?

Что касается Мирошина, загадка может казаться решенной, если мы предположим допущение наборщиком случайной ошибки: вместо «Машировь» он написал «Мирошинь». Такое объяснение находит оправдание, например, в изданной в России книге Зинаиды Гиппиус *Мечты и кошмар (1920-1925)* [Гиппиус 2002, 330], где вместо «Мирошинь» вставлено «Машировь». Но если так, то как объяснить факт авторской корректуры? Разве Крайний не проверял свой текст перед его публикацией? Если бы проверял, несомненно обнаружил бы промах наборщика. Если же такую версию оставил, не исключено, что имел ввиду конкретного пролетарского писателя; вопрос, всё-таки, открыт.

Так или иначе, неизвестному пока Мирошину, и мало известному в истории русской литературы Садофьеву, Крайний даёт субъективную очень отрицательную характеристику, когда пишет, что они «едва знали азбуку, когда прекратились все книги, а в школе (если были в ней) выучились одному: что есть коммунизм, Ленин его пророк, остальное – гиль?» [Крайний 1924b, 240]. И сразу, без ответного отклика, связывает с этими

¹² На самом деле, в однодневной газете «Ленин» (январь 1924) Валерий Брюсов напечатал стихотворение *Эра*, которое написал 25 января 1924 г., т.е. четыре дня после смерти вождя революции, и печатавшееся затем под названием «Ленин».

¹³ Антон Крайний приводит неточную цитату из стихотворения Александра Пушкина *Вновь я посетил...* (1835), в котором читаем, м.пр.: Здравствуй, племя / Младое, незнакомое! В: https://rvb.ru/pushkin/01text/01versus/0423_36/1835/0605.htm [[Доступ 5 II 2019].

именами суть своей концепции, в которой прекрасное и большевизм, хотя они и вечные антиподы, но на этот раз неразрывно соединены. Все похожие на Мирошина и Садофьева знали жизнь только лишь под властью большевиков, следовательно, ни с чем иным, т.е. с дореволюционным периодом, они её сравнивать не могли. Гиппиус утверждает, что Мирошиным и Садофьевым знакомо лишь безобразие, но они «не знают, что это безобразие, потому что не видели красивого» [Крайний 1924b, 240].

Таким образом, прошлое, т.е. дореволюционный этап русской культуры, ассоциируется у Крайнего с возможностью обладания писателями прекрасным, следовательно – чувство красоты не было им чуждым. Как пишет Крайний, «Чувства красоты они не могли утратить – они его не имели. Имели, конечно, в зародыше, по наследственности; но ведь это нежное семя требует ухода и поливки. А его только и заливают, что грязью, да кровью» [Крайний 1924b, 240]. Данный тезис является важнейшим утверждением в «Литературной записи. О молодых и средних». Вокруг него будут организовываться все остальные абзацы анализируемой статьи.

Учитывая вековой опыт русской литературы и предчувствуя её неясное будущее, Гиппиус напишет, что никого ей так не жалко, как юных пролетарских писателей. Они ведь будут строить фундаменты новой послереволюционной словесности и в них – по закону – должна сосредоточиться вся художественная надежда. Традиция – это сохранение цепи, а та, в оценке Крайнего, кажется прервалась. Автор статьи задумчиво комментирует:

Невинные, как замёрзшие и подобранные в день похорон Ленина дети, не будут ли, – как они, забыты и наши «новые» русские писатели? Но не хочу преувеличивать. Я ни минуты не сомневаюсь, что Россия не погибла, не погибла и русская литература. Прерыв – вероятен. Мы опять вступим, может быть, в полосу, когда «литературь» как будто нет, есть отдельные «самородки». Самородки выдержат всё. Долежат в земле до своего времени [Крайний 1924b, 241].

Но пока, дело не в самородках – даёт нам понять Крайний, а в отсутствии настоящих новых литературных голосов. Те, которые слышатся в советскую эпоху, лишены, по его мнению, красоты и изображают только злобу дня, они не знают смешного и ужасного. Нельзя, однако, забывать о тех писателях среднего и старшего поколения, которые остались на родине, и, несмотря на советский кошмар, не утратили чувства прекрасного. Ярким примером служит здесь в первую очередь Фёдор Сологуб (1863-1927), который, не выезжая из Петрограда, сумел опубликовать интересные стихи в берлинской «Беседе»¹⁴. К той же группе писателей, которые не утратили чувства красоты, Крайний причисляет Сергея Сергеева-Ценского

¹⁴ Зинаида Гиппиус имеет ввиду горьковский журнал «Беседа», издаваемый в Берлине в 1923-1925 гг. В третьем номере «Беседы» за 1923 г. Были напечатаны четыре стихотворения Фёдора Сологуба: *Душа, судьбы необычайной...*, *Под лёгкою мглою тумана...*, *Мой ангел будущее знает...*, *На пастушьей дудке...*

(1875-1958), Анну Ахматову (1889-1966)¹⁵, Евгения Замятина (1884-1937) и Михаила Пришвина (1873-1954). О Замятине скажет, например, что это талантливый беллетрист, которому «с особым усердием начали подражать всякие молодые Слонимские; но далее беспомощно-внешнего подражания дело не пошло» [Крайний 1924b, 242]. И тепло выскажется о Пришвине, видя в нём не первоклассного, но чуткого, «земляного» художника, который, несмотря на послеоктябрьские политико-культурные условия «не стал подражать Пильнякам, не описывает его „вокзалов“, не потерял чувства красоты, какое имел ранее» [Крайний 1924b, 242].

В последней, пятой, части своего эссе Крайний сначала ещё раз подчёркивает, что такие писатели, как Брюсовы, Машировы-Самобытники и Слонимские утратили способность творить прекрасное и они не чувствуют уже различия между безобразным и прекрасным. Затем переходит к более тонким литературным явлениям, в которых проявляется русский дух, как в «Памве смиренном» у Николая Лескова (1831-1895)¹⁶. С этой целью Гиппиус вводит понятие мазохизма и иллюстрирует три его разновидности. У Максимилиана Волошина (1877-1932) она замечает героический мазохизм, продемонстрированный в его последней в то время книге *Стихи*¹⁷, не до конца, однако, одобренной критиком:

Возьмите книжку Волошина. Читайте внимательно, одно за другим, его искусные, разнообразно-построенные, стихотворения. Меняется ритм, но не звук голоса. Напряжение и жертва, – на каждой странице совершаемая и никогда не довершенная, – начинают раздражать. Мало-помалу с порыва, переведенного в длень, совлекаются красивые одежды. И соблазн кончен. В голой самодовлеющей жертве, в человеке, самоупоенно кидаемом в «пасть», в отказе его от борьбы, т.е. жизни, мы уже ясно видим ложь. И делается странно, что нас могла влечь поверхностная красивость этих ритмичных воплений. [Крайний 1924b, 244].

Вторую разновидность мазохизма, на этот раз нежного, жертвенно-женственного, или короче – женственного, находит Крайний в последней книге Бориса Зайцева (1881-1972) под названием *Улица Св. Николая. Рассказы 1918-1922*¹⁸. Об авторе этого произведения критик скажет, что жертвенность Зайцева устремлена внутрь, иначе, чем у Волошина. Однако оба они поклонились Неизбежности, причём «Волошин обязательно лезет на ближайший рожон, – Зайцев жмётся по стенке» [Крайний 1924b, 244]. Гиппиус отождествляет женственный мазохизм с безвольным, безбольным умиранием.

¹⁵ В 1921 и 1922 гг. вышли два сборника стихов Анны Ахматовой: *Подорожник* и *Анпо Domini*.

¹⁶ Зинаида Гиппиус указывает на героя повести Николая Лескова – «Памву смиренного», «безгневного старца», изображённого в книге *Запечатлённый ангел* (1873).

¹⁷ Книга Максимилиана Волошина *Стихи* была опубликована в Москве в 1922 г. Год спустя, в Берлине вышли его *Стихи о терроре*.

¹⁸ Книга Бориса Зайцева была издана в Берлине в 1923 г.

Третью же разновидность мазохизма относит Крайний к содержанию двух книг Ропшина, т.е. Бориса Савинкова (1879-1925): одна – это *Конь Блед*, вторая – *Конь вороной*¹⁹. В центре повести *Конь Блед* нашлась одна из глубочайших моральных проблем человечества, касающаяся права человека на убийство. А в романе *Конь вороной* нет, по мнению критика, психологических и моральных проблем. Ропшин пародирует свою повесть-дневник и «доводит обрывочность стиля до прямой антихудожественности» [Крайний 1924b, 247]. Мазохизм Жоржа, главного героя *Коня вороного* далек от мазохизма Волошина и Зайцева, ибо это вид мазохизма отрицательного: вынужденного и вырожденного «в растерянное метанье, в беспорядочную кучу злобных вопросов без ожидания ответов» [Крайний 1924b, 247].

В заключение Антон Крайний пишет о страдании как элементе структуры художественного произведения. Задумывается: «Есть-ли страданье в тех, старых, молодых и юных русских писателях, что потеряли чувство Прекрасного (Истинного и Доброго) или не успели его приобрести?» и верит, что если страдание в них сохранилось, то они остались в живых как художники. Этот вопрос остаётся открытым по сей день.

Итоги и заключение

В данной статье я проанализировал эссе Зинаиды Гишпиус, в котором автор охарактеризовала творчество советских писателей с перспективы 1924 года. Она поделила их на тех, кто сохранил в своём творчестве чувство прекрасного в новых послереволюционных условиях и на тех, кто этого чувства безвозвратно лишился. В произведениях молодых и совершенно юных литераторов Антон Крайний экспонирует образы повседневного кошмара, в которых нет, по его мнению, словесной художественности. Критик смело обвиняет большевизм в глубоких и отрицательных последствиях в русской культуре после 1917 года.

В поле зрения автора «Литературной записи. О молодых и средних» нашлись русские и советские литераторы. Двадцать два писателя – от мастера слова, старого Сологуба, к неизвестному миру юному Мирошину – были включены Крайним в идейный бой за необходимость прекрасного в литературе. У критика есть свои симпатии и антипатии по отношению к названным им творцам. Одним он посвящает лишь строчку, как, например Блоку, упомянутому как последний романтик, другим – несколько страниц, чему яркий пример – Ропшин.

¹⁹ Повесть-дневник *Конь Вороной* Бориса Савинкова была выпущена в Париже в 1923 г. под псевдонимом В. Ропшин. Главным героем данного произведения является полковник Юрий Николаевич (Жоржа). Роман *Конь Блед* вышел в Петербурге в 1909 г. Также под псевдонимом В. Ропшин. Этот псевдоним «подарила» Савинкову Зинаида Гишпиус.

Оценки Гиппиус насыщены эмоциональностью и субъективизмом. Она смело называет некоторых писателей пребольшевиками, гиперболизируя их пролетарское вовлечение. Нередко вводит также не всегда обоснованные обобщения в виде отрицательных названий определённых явлений, как маяковщина или пильнаковщина. Автор охотно пользуется иронией и сарказмом для усиления изображения своей критической позиции. Она искренне верит, что каждый художник отдаёт своему творению живое сердце и живую кровь, поэтому считает, что «какова кровь, каково сердце – таково будет и творение» [Крайний 1924b, 242]. И, кажется, в этом своём убеждении она совершенно права.

Текст Антона Крайнего хотя и взбудоражил парижскую эмигрантскую среду, не изменил, однако, процесса развития советской литературы. Сегодня мы воспринимаем это эссе как личное свидетельство субъективного восприятия Зинаидой Гиппиус части культурной жизни советской страны. Это подлинный знак безразличия чуткой эмигрантки к России, к тому, что всегда было близко и дорого её душе и уму.

Библиография

- Danilov Ū. 1924a. *Ravnina russkaâ (Hronika naših dnei)*. «Sovremennye zapiski» № 19: 79-133 [Данилов Ю. 1924a. *Равнина русская (Хроника наших дней)*. «Современные записки» № 19: 79-133].
- Danilov Ū. 1924b. *Poslednie rimlâne. «Volâ Rossii»* № 18/19: 103-124 [Данилов Ю. 1924b. *Последние римляне. «Воля России»* № 18/19: 103-124].
- Danilov Ū. 1925. «Dni» № 826, 14 okt. [arhiv redakcii GARF. F 5878. Op. 1. № 1113] [Данилов Ю. 1925. «Дни» № 826, 14 окт. (архив редакции ГАРФ. Ф 5878. Оп. 1. № 1113)].
- Eřifanov P. 2006. *Iz řizni odnoj duři. Vzglâd na liĉnost' i tvorĉstvo Zinaidy Gippius*. Al'manah «Kryl'â golubinye» № 1: 40-64 [Епифанов П. 2006. *Из жизни одной души. Взгляд на личность и творчество Зинаиды Гиппиус*. Альманах «Крылья голубины» № 1: 40-64].
- Gippius Z.N. 2002. *Literaturnaâ zapis'. O molodyh i srednih*. V: Idem. *Meĉty i kořmar (1920-1925)*. Sost., vstup. stat'â, komment. Nikulikina A.N. Sankt-Peterburg: OOO Izdatel'stvo «Rostok» [Гиппиус З.Н. 2002. *Литературная запись. О молодых и средних*. В: Idem. *Мечты и кошмар (1920-1925)*. Сост., вступ. статья, коммент. Никуликина А.Н. Санкт-Петербург: ООО Издательство «Росток»].
- Got'e Ū. 1993. *Moi zametki*. «Voprosy istorii» № 4 [Готье Ю. 1993. *Мои заметки*. «Вопросы истории» № 4].
- Korol'eva N.V. 2002. *Zinaida Gippius. Novye materialy. Issledovaniâ*. Moskva: IMLI RAN [Королёва Н.В. 2002. *Зинаида Гиппиус. Новые материалы. Исследования*. Москва: ИМЛИ РАН].
- Krajnij A. 1924a. *Literaturnaâ zapis'. Polet v Evropu*. «Sovremennye zapiski». № 18: 123-138 [Крайний А. 1924a. *Литературная запись. Полет в Европу*. «Современные записки». № 18: 123-138].

- Krajnij A. 1924b. *Literaturnaâ zapis'. O molodyh i srednih*. «Sovremennye zapiski» № 19: 234-249 [Крайний А. 1924b. *Литературная записка. О молодых и средних*. «Современные записки» № 19: 234-249].
- Kuz'mina-Karavaeva E., Mat' Mariâ (Skobcova). 2001. *Ravnina russkaâ. Stihotvoreniâ i poëmy. P'esy-misterii. Hudožestvennaâ i avtobiografičeskaâ proza. Pis'ma*. Sost. i avtor vstupitel'noj stat'i Šustov A. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo SPB [Кузьмина-Караваева Е., Мать Мария (Скобцова). 2001. *Равнина русская. Стихотворения и поэмы. Пьесы-мистерии. Художественная и автобиографическая проза. Письма*. Сост. и автор вступительной статьи Шустов А. Санкт-Петербург: Издательство СПб].
- Neugasim ogon' duši. *Predislovie k publikacii statej Z.N. Gippius 1916-1924*. 1992. «Novyj mir» № 8 [Неугасим огонь души. *Предисловие к публикации статей З.Н. Гиппиус 1916-1924*. 1992. «Новый мир» № 8].
- Passmus T. 1971. *Zinaida Hippus: An Intellectual Profile*. Illinois: Southern Illinois University Press.
- Šlecer B. 1924. «Okno». *Literaturnyj Sbornik', kn. 3. (Izd. M. i M. Cetlin, Pariž, 1924 g.)*. «Sovremennye zapiski» № 20: 432-434 [Шлецер Б. 1924. «Окно». *Литературный Сборник, кн. 3. (Изд. М. и М. Цетлин, Париж, 1924 г.)*. «Современные записки» № 20: 432-434].
- Šustov A. 2001. *Hudožestvennaâ i avtobiografičeskaâ proza*. V: Kuz'mina-Karavaeva E., Mat' Mariâ (Skobcova). 2001. *Ravnina russkaâ. Stihotvoreniâ i poëmy. P'esy-misterii. Hudožestvennaâ i avtobiografičeskaâ proza. Pis'ma*. Sost. i avtor vstupitel'noj stat'i Šustova. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo SPB: 708-743 [Шустов А. 2001. *Художественная и автобиографическая проза*. В: Кузьмина-Караваева Е., Мать Мария (Скобцова). 2001. *Равнина русская. Стихотворения и поэмы. Пьесы-мистерии. Художественная и автобиографическая проза. Письма*. Сост. и автор вступительной статьи Шустов А. Санкт-Петербург: Издательство СПб: 708-743].
- Višnâk M. 1993. «Sovremennye zapiski»: *Vospominaniâ redaktora*. Sankt-Peterburg: Logos [Вишняк М. 1993. «Современные записки»: *Воспоминания редактора*. Санкт-Петербург: Logos].

Summary

A KNOWN AND UNKNOWN TRIBE – ZINAIDA GIPPIUS ON RUSSIAN AND SOVIET WRITERS FROM THE PERSPECTIVE OF THE YEAR 1924

This article is an analysis of an essay written by Zinaida Gippius and published in the spring of 1924 in issue No. 19 of an influential emigration periodical *Sovremennye zapiski*. Her statement came to light in the historic moment when the white émigrés were firmly convinced that their safe return to Russia was impossible. In her essay, the author characterizes the works of Soviet writers from the perspective of the year 1924 and categorizes them into those who were able to preserve the notion of beauty in the new post-Revolution reality and those who irrevocably lost said concept. In the works of the latter the author notices nothing but the images of the nightmare of the daily life, entirely devoid of any artistic value. Gippius blames Bolshevism for the profound negative consequences of the changes which occurred in Russian culture after 1917.

Kontakt z Autorem:
grzegorz.ojcewicz@uwm.edu.pl

RECENZJE

Anna JaroszevskaDOI: <https://doi.org/10.31648/an.4367>

Uniwersytet Warszawski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2788-593X>

MARIOŁA JAWORSKA
*NAUCZANIE I UCZENIE SIĘ JĘZYKÓW OBCYCH
MŁODZIEŻY Z DYSLEKSJĄ*
OFICYNA WYDAWNICZA „IMPULS”
KRAKÓW 2018, 406 SS.

W połowie 2018 roku na księgarskie półki trafiła długo wyczekiwana książka Marioli Jaworskiej pt. *Nauczanie i uczenie się języków obcych młodzieży z dysleksją*. Jest to monografia naukowa w randze rozprawy habilitacyjnej z zakresu glottodydaktyki specjalistycznej. Publikację sygnuje Oficyna Wydawnicza „Impuls” z Krakowa przy finansowym wsparciu Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Wraz ze streszczeniami w językach angielskim i niemieckim książka liczy 406 stron. Otwiera ją rzeczowy *Wstęp*, wypełniają cztery bogate w treść rozdziały (3 teoretyczne i 1 empiryczny), wieńczą zaś trafne *Zakończenie*, obszerny *Aneks*, użyteczna *Bibliografia*, ze spisem źródeł internetowych licząca łącznie ponad 400 pozycji, oraz *Wykaz skrótów*. Proporcje poszczególnych części są wyważone, układ treści jest przemyślany, logiczny i spójny. Także od strony wizualnej jakość wydania jest wysoce zadowalająca. Przesadzają o tym poręczny format B5, klejona, lecz mimo to trwała oprawa, dobra jakość papieru i druku, zastosowane w składzie ergonomiczne rozwiązania typograficzne, w tym bardzo czytelne i pomocne tabele zawarte w aneksie.

Monografia kierowana jest do szerokiego grona odbiorców: teoretyków i badaczy zajmujących się problematyką kształcenia neofilologicznego młodzieży z dysleksją, w szczególności w szkołach ogólnodostępnych, nauczycieli i przyszłych nauczycieli (nie tylko) języków obcych, przedstawicieli polityki kształcenia i władz oświatowych, w pewnym zakresie również do rodziców i prawnych opiekunów tej grupy uczniów. Co istotne, jest to przekaz uniwersalny pod względem merytorycznym, nieograniczony wyłącznie do rozważań o nauczaniu i uczeniu się języka niemieckiego, w czym Autorka od lat się

specjalizuje. Pozycja ta staje się ciekawa i użyteczna dla różnych grup czytelników również przez to, że ma charakter interdyscyplinarny. Nie jest to więc li tylko wąskospecjalistyczny traktat językoznawczy skazany na zapomnienie w bibliotecznym magazynie, lecz *sensu stricto* traktat glottodydaktyczny, w którym z jednej strony został wyraźnie zaakcentowany trzon językoznawczy, z uwzględnieniem czystej teorii, nauki stosowanej oraz aplikacji glottodydaktycznych, z drugiej równie umiejętnie wyeksponowano naukowy fundament pedagogiki czy choćby psychologii rozwojowej i psychologii uczenia się – to w dużym uproszczeniu. Takie podejście czyni zeń dzieło nie tylko o charakterze eksploracyjnym, opisowym i wyjaśniającym, lecz także – a może przede wszystkim – o charakterze praktycznie użytecznym. Trzeba dopowiedzieć, że jest to tendencja coraz bardziej dominująca we współczesnej nauce, niezależnie od panującego w niej dyscyplinarnego podziału. Jak sygnalizuje Autorka we wstępie (s. 11–12), głównym celem omawianej pracy jest naukowa diagnoza przejawiająca się w szacowaniu warunków i perspektyw nauczania i uczenia się języków obcych młodzieży z dysleksją, ze szczególnym uwzględnieniem zasad dydaktyki autonomizującej. Trzeba powiedzieć wprost, że cel ten został osiągnięty z nawiązką.

W rozdziale pierwszym *Młodzież z dysleksją w procesie nauczania i uczenia się języków obcych* (s. 15–67) dokonana zostaje wieloperspektywiczna analiza stanu badań nad zagadnieniem dysleksji rozwojowej w edukacji obcojęzycznej – zarówno krajowych, jak i międzynarodowych. Wprowadzeniem do tematu jest gruntowne wyjaśnienie terminu *dysleksja rozwojowa*, który, jak się okazuje, w dalszym ciągu bywa definiowany na różne sposoby, co rodzi istotne, często negatywne konsekwencje dla działań opiekuńczych, terapeutycznych i dydaktycznych podejmowanych wobec dyslektyków w szkole oraz poza jej murami; także w aspekcie nauczania języków obcych. W dalszej kolejności czytelnik uzyskuje wgląd w skrupulatnie nakreśloną charakterystykę ucznia w okresie dorastania (etap edukacji gimnazjalnej i licealnej). Na tle wskaźników rozwoju normatywnego tej grupy wiekowej omówione zostają trudności młodzieży z dysleksją w sferach poznawczej i językowej oraz emocjonalnej i społecznej. Za szczególnie wartościowy, gdyż przełamujący dotychczasowy schemat myślenia o dyslektykach, należy uznać kolejny punkt rozdziału poświęcony analizie mocnych stron i zdolności takich uczniów. Ich trafne i szybkie rozpoznanie, a następnie uwzględnienie w szeroko rozumianym programie kształcąco-wychowawczym, również na lekcji języka obcego, jest wręcz warunkiem koniecznym do osiągnięcia zamierzonych celów kształcenia i wychowania, z których najważniejszym, niezależnie od etapu kształcenia – zbyt często się o tym zapomina – pozostaje harmonijny rozwój ucznia prowadzący do jego dobrostanu psychofizycznego, powszechnie nazywanego samorealizacją bądź po prostu szczęściem. Ów dobrostan, osiągnięty w przyjaznym środowisku kształcenia, na skutek samopoznania, w poczuciu własnej wartości i skuteczności, znajduje przełożenie na efektywność rozwijania kolejnych kompetencji

ucznia, w tym komunikacyjnych w języku obcym. Z tego powodu za jakże ważki należy uznać postulat Autorki, by kompleksowo analizować indywidualne profile uczniów z dysleksją, by z wiedzy tej możliwie często korzystać, by jej nie bagatelizować. Jest ona bowiem niezbędna w procesie indywidualizacji kształcenia, zwłaszcza w szkole ogólnodostępnej, gdzie heteronomia grup uczniowskich jest tak duża.

Pomimo uwypuklenia tej problematyki w prawodawstwie polskim, a także unijnym, rzeczywistość szkolna polskich szkół zdaje się rzeczywistością alternatywną, pozostaje nieczuła na skalę problemów uczniów z dysleksją. Pod tym względem często cechuje ją organizacyjny chaos. Niejednokrotnie jego przyczyną jest brak merytorycznego przygotowania zarządzającej i wykonawczej kadry szkolnej. Nie jest to oczywiście przyczyna jedyna. Kwestie te szczegółowo omawia Autorka w drugim rozdziale monografii *Indywidualizacja nauczania języków obcych młodzieży z dysleksją* (s. 69–122). Czym są i jak rozpoznać specjalne potrzeby edukacyjne młodzieży dyslektycznej w kontekście różnic indywidualnych występujących w klasie szkolnej, jak jest i jak powinna być rozumiana i realizowana w szkołach ogólnodostępnych w Polsce indywidualizacja nauczania? – to dwa kluczowe pytania/problemy, które gruntownie naświetla czytelnikowi, by finalnie dopełnić je wnikliwą analizą dydaktycznych aspektów indywidualizacji nauczania uczniów z dysleksją rozwojową na lekcji języka obcego. Część ta w pełni ujawnia wyjątkową znajomość omawianej problematyki, którą Autorka wykazuje, umiejętnie wiążąc wątki definicyjne z wiedzą na temat norm i systemów oświatowych, zarządzania szkołą, z wiedzą psychopedagogiczną, w końcu z dydaktyką specjalistyczną.

W rozdziale trzecim z kolei *Autonomizacja uczenia się młodzieży z dysleksją* (s. 123–165) mamy do czynienia z jakże słusznym przerzuceniem środka ciężkości w zakresie budowania przyjaznego środowiska kształcenia z instytucji szkoły i osoby nauczyciela na ucznia, który, zwłaszcza w wieku młodzieńczym, posiada szczególne predyspozycje do tego, by przejąć część odpowiedzialności za własną naukę i własny rozwój, niezależnie od tego, czy jest to rozwój normatywny, czy naznaczony dysleksją. Definiując autonomię, półautonomię, w końcu autonomizację, Autorka podkreśla niebagatelne znaczenie samopoznania przez ucznia własnych potrzeb oraz możliwości, uświadomienia przezeń nie tylko słabych, ale przede wszystkim swoich mocnych stron tak w sferze uczenia się, jak i w innych sferach życiowej aktywności, zwraca też uwagę na wartość samokontroli, a także stopniowego rozszerzania katalogu strategii uczenia się, omawia przymioty otwartych form uczenia się, by ostatecznie zaproponować w dużej mierze autorski program rozwijania autonomii młodzieży z dysleksją na lekcji języka obcego.

W tym kontekście rozdział czwarty *Indywidualne profile uczenia się języków obcych młodzieży z dysleksją – badania własne* (s. 167–226) ma zatem wartość nieprzecenioną. Za sprawą badań własnych Autorki przynosi

bowiem odpowiedzi na szereg pytań głównych i szczegółowych, które pozwalają urealnić postulaty i koncepcje zaprezentowane przez Nią w trzech pierwszych częściach monografii. Inaczej mówiąc, rozdział ten dostarcza precyzyjnych wskazówek i narzędzi do tego, by nauczanie i uczenie się języków obcych młodzieży z dysleksją uczynić dla tej grupy uczniów przyjaznym i efektywnym, co z kolei nie może przecież pozostać bez wpływu na komfort i wydajność pracy ich nauczyciela. Jak czytamy w części poświęconej metodologii badań własnych (s. 171–172), ich głównym celem było sporządzenie indywidualnych profili uczenia się języków obcych młodzieży z dysleksją w celu postawienia diagnozy przydatnej do organizacji procesu nauczania i uczenia się języków obcych; przede wszystkim umożliwiającej ich optymalny rozwój językowy. Tym samym drugim, równie ważnym celem, było stworzenie procedury i narzędzi diagnostycznych oraz prognostycznych przydatnych – zarówno dla nauczyciela, jak i ucznia – w indywidualizacji kształcenia językowego młodzieży z dysleksją. Za cele wtórne przedstawionych badań należy za Autorką uznać weryfikację tez, analiz, wniosków czy metod zaprezentowanych w teoretyczno-analitycznej części monografii (trzy pierwsze rozdziały), jak również zwiększenie świadomości uczestniczących w badaniu uczniów na temat ich szeroko pojętej autonomii uczenia się. Wśród pytań szczegółowych Autorka wyróżniła natomiast następujące pytania: „1) Jakie są mocne i słabe strony funkcjonowania badanych osób z dysleksją w sferach poznawczej, językowej i społeczno-emocjonalnej w kontekście procesu nauczania i uczenia się języków obcych? 2) Jakie są postawy młodych ludzi z dysleksją wobec nauki języków obcych? 3) Jak zachowują się oni podczas lekcji języka obcego? 4) Jak specyficzne trudności w uczeniu się czytania i pisania przejawiają się w umiejętnościach językowych uczniów i jaki mają wpływ na ich osiągnięcia szkolne w nauce języków obcych? 5) Jaki jest stopień samodzielności młodzieży z dysleksją rozwojową w uczeniu się języków obcych? 6) Jakie są preferencje młodych ludzi z dysleksją w zakresie uczenia się języków obcych? 7) Do jakiego typu uczących się można ich przyporządkować i jakie strategie uczenia się wykorzystują? 8) Jaka jest zależność pomiędzy specyfiką funkcjonowania młodego człowieka z dysleksją, jego preferencjami w uczeniu się języków obcych a strategiami uczenia się stosowanymi w procesie uczenia się języków obcych?”.

Wypada mi powtórzyć, że cele powyższe zostały w pełni przez Badaczkę osiągnięte. Swoją pracę dopełniła wzorcowo zaprojektowanymi badaniami jakościowymi, na które złożyły się 24 wyczerpujące studia przypadków – uczniów w wieku od 14 do 19 lat jednego z zespołów szkół w województwie warmińsko-mazurskim (siedem z nich, zdaniem Autorki najbardziej wartościowych, zaprezentowano na kartach monografii w pełnej, opisowej postaci, pozostałe w formie tabelarycznej, w postaci tzw. profili uczenia się). Zastosowana na potrzeby badań strategia triangulacji technik badawczych, obejmująca analizę dokumentów instytucjonalnych i wytworów uczniów, obserwację i ankietowanie (z wykorzystaniem własnych oraz naukowo ugruntowanych

już arkuszy zapożyczonych) oraz wywiad nieskategoryzowany, jak również współpraca na etapie badań z gronem pedagogicznym, w tym ze szkolnym pedagogiem oraz psychologiem, przesądza o wiarygodności uzyskanych wyników, a jednocześnie świadczą o biegłości Autorki w zakresie projektowania i organizacji badań naukowych. Godna uwagi jest też Jej troska o dobro uczniów, która uwidacznia się nie tylko w skrupulatnie zaprojektowanej i podlegającej wszelkim normom etycznym procedurze badawczej, lecz także wyraźnie wybrzmiewa z poprzedzającego część badawczą wywodu. Podmiotowy wymiar stawianej przez Nią diagnozy jest jej niewątpliwym atutem. Zgromadzony w wyniku badań materiał badawczy został co prawda pozyskany na ograniczonej próbie badawczej i z powodu zastosowanej metodologii nie daje podstaw do generalizowania, czego zresztą Badaczka jest w pełni świadoma, niemniej dostarcza tak bogatej wiedzy i tak licznych wskazówek dotyczących kwestii sygnalizowanych w pytaniach badawczych, że jego wartość poznawcza jest niezaprzeczalna. Nie dość, że utwierdza w przekonaniu co do trafności poczynionych wcześniej ustaleń i postawionych postulatów, diametralnie rozszerza perspektywę oglądu omawianej problematyki, ukazuje jej istotę i głębię zarazem, dostarcza narzędzi do jej dalszej eksploracji, w końcu kieruje też uwagę na nowe, niezbadane dotychczas obszary badawcze, które Autorka monografii wyraźnie akcentuje w zakończeniu swojej pracy, co pozwala sądzić, że w przedmiotowym zakresie nie powiedziała jeszcze ostatniego słowa.

Sięgając po monografię autorstwa Marioli Jaworskiej, czytelnik, nawet niebędący specjalistą, spotyka się z klarownym, logicznym wywodem, który, pomimo złożoności zagadnień, jakie analizuje Autorka, dzięki terminologicznej i językowej precyzji, za sprawą zabiegu cyklicznych, przypadających na każdy rozdział wprowadzeń, ale też poprzez konsekwencję i trafność podejmowanych kroków badawczych, wzbogaca go poznawczo, jednocześnie pozwalając mu dostrzec ścisłą zależność między wstępnymi założeniami i celem pracy a jej finalnym wynikiem.

SYLWETKI NAUKOWE

Irena Rudziewicz
Olsztyn

DOI: <https://doi.org/10.31648/an.4368>

ГОСПОЖА ПРОФЕССОР РОЗА АЛИМПИЕВА В ОЛЬШТЫНСКИХ ПУБЛИКАЦИЯХ

Key words: Roza Alimpijeva, Immanuel Kant Baltic Federal University, Institute of Slavic Studies, organizational and scientific activity, scientific cooperation with Olsztyn, international Slavic conferences, scientific periodicals

Роза Васильевна Алимпијева – профессор Балтийского федерального университета им. Иммануила Канта была известна в Ольштыне в начале наших взаимных контактов уже в конце 70-х годов XX века как славист, ученый, занимающийся сравнительным языкознанием и семантикой славянских языков, автор многих научных публикаций, в том числе исследований, монографий, книг и различных статей.

Начиная с 1985 года, с нашей I Международной научной конференции *Польско-восточнославянские литературные, культурные и языковые связи*, Р. Алимпијева многократно посещала наш город, принимая активное участие в очередных научных конференциях, организуемых один раз в два года, выступая с докладами; проводила семинары и читала лекции для наших студентов; публиковала доклады и рефераты в «Acta Polono-Ruthenica», а также статьи в современных научных изданиях работ ольштынских и калининградских исследователей. Первая из них появилась в 1990 году в сборнике *Z badań nad językiem i współczesną literaturą rosyjską*. В ней на примерах из древнерусских памятников книжно-славянской письменности и церковно-канонических произведений Автор исследовала лексико-семантическую группу слов, которая организована прилагательными-антонимами «добрый – злой», придя к выводу «о структурной незамкнутости рассматриваемой ... лексико-семантической группы и исторически обусловленной возможности ее обогащения новыми членами за счет других лексико-семантических групп» [Алимпијева 1990, 148].

О смысловых и эстетических просчетах в русских переводах поэзии Т. Г. Шевченко – это следующая работа Р. Алимпијевой в ольштынских

книжных изданиях. Она находится в сборнике статей, посвященном украинской литературе и польско-украинским связям. В ольштынском журнале «Acta Neophilologica» была напечатана статья, в которой Р. Алимпиева рассматривает обозначения цвета и их эмоционально-образное значение на примерах поэтических текстов А.С. Пушкина. Автора статьи интересовали цветовые лексемы, которые «реализуются в качестве средств передачи различных оттенков синего тона» [Алимпиева 2000, 6], что очень помогает в познании нашего земного цветового мира.

В 2005 году была напечатана статья в томе, посвященном творчеству Л.Н. Толстого под редакцией профессора Базыли Бялокозовича, в которой на основе содержания романа *Анна Каренина* Р. Алимпиева проанализировала языковые средства выражения концептов «семья, любовь, долг» в структуре произведения, где они «формируют единую концептуальную парадигму, составляющую ядро концептосферы Толстого», где каждый из названных концептов «отражает не индивидуальную мировоззренческую позицию того или иного персонажа, а незыблемые онтологические основы Всебытия» [Алимпиева 2005b, 96].

Через год в соавторстве со Светланой Бабулевич Р. Алимпиева принимает участие в сборнике работ, посвященном Альберту Бартошевичу в пятую годовщину его смерти, начиная цикл статей, анализирующих с разных точек зрения цветообозначения. В этой работе авторы из всего огромного есенинского многоцветия выбрали и подробно рассмотрели три цвета: синий, красный и желтый, сопоставляя их и сравнивая с переводами на польский язык. На основе проведенного анализа авторы констатировали, что лексемы со значением синего, красного и желтого цвета, «выступая в качестве ключевых компонентов национальной концептосферы, в поэтической системе Есенина становятся эффективным средством выражения непреходящих аксиологических ценностей, камертоном которых являются нравственные ориентиры...» [Алимпиева 2006a, 74].

Начиная с 1998 года, Р. Алимпиева регулярно и постоянно печатает свои научные работы в ольштынском научном журнале «Acta Polono-Ruthenica», в большинстве своем посвященные исследованию русских и польских поэтических текстов. В статье этого года на основе анализа цветowych прилагательных в стихотворных произведениях А. Пушкина автор доказывает, что русский поэт «навсегда активно останется в русской культуре, а его язык будет продолжать служить живым источником и образцом художественного слова для многих поколений русских писателей» [Алимпиева 1998, 125].

Продолжая свои исследования семантического цветового пространства Р. Алимпиева на страницах ольштынского периодика печатает свои следующие работы. В 2001 году на основе художественных текстов А. Мицкевича она рассматривает семантическое цветовое пространство как один из компонентов картины мира поэта и доказывает, что «особо значимым

представляется семантический отрезок соотношений с концептом «синий» [Алимбиева 2001, 455]; в 2003 году — цветовые комбинации красного тона в языковой картине мира А. Мицкевича, чтобы через год вернуться к цветообозначениям синего оттенка в разных текстах польской литературы в переводе на русский язык; в 2005 году на основе избранных поэтических произведений А. Мицкевича и их русских переводов были рассмотрены цветообразы, «построенные на эстетическом осмыслении синего цвета ... как средства выражения антропоцентричности» [Алимбиева 2005, 132].

В статье 2006 года объектом исследования Р. Алимбиевой «является оценочная лексика положительной эмотивной направленности» [Алимбиева 2006b, 258] в романе Генриха Сенкевича *Quo vadis* и его переводе на русский язык. Писатель, считает автор, при помощи используемых им средств языковой художественной выразительности стремился показать и «обозначить истинные жизненные ценности, отраженные в представлении о прекрасном в его противопоставленности безобразному» [Алимбиева 2006b, 265].

В работе в соавторстве с Светланой Бабулевич на материале цветописы Сергея Есенина в переводе на польский язык была представлена значимость «цвета как одной из культурологических категорий, тесно соотнесенной с психологическим состоянием человека и эстетическим потенциалом» с обращением прежде всего внимания на «языковые репрезентанты красного цвета как приоритетного не только для русской, но и для мировой культуры в целом» [Алимбиева 2007, 178].

Через год Р. Алимбиева рассмотрела на основе поэзии А. Мицкевича «Пан Тадеуш» аксиологический фрагмент мира, представленный «цветовыми лексемами, которые, являясь номинаторами многоцветного окружающего мира, естественно, становятся носителями колоссального эмотивно-образного потенциала...» [Алимбиева 2008, 380].

В 2009 году Роза Алимбиева и Лада Овчинникова представили к печати статью, в которой были проанализированы различные языковые средства, прежде всего, цветовые лексемы, выражающие морально-оценочные значения и смыслы в авторской картине мира Юрия Куранова; в 2010 году со Светланой Таран на примерах различных поэтических текстов Максимилиана Волошина было рассмотрено использование минералогической лексики, которая служит поэту «прежде всего средством воплощения таких важнейших культурологических категорий как свет и цвет» [Алимбиева 2009, 330], а в 2011 году с С. Бабулевич проводят анализ и рассматривают средства выражения модальности в художественной системе Сергея Есенина, выбирая для изучения концепт «любовь»; который, по мнению авторов статьи, наиболее ярко отражает «сложные жизненные перипетии поэта, его постоянный поиск смысла жизни» [Алимбиева 2011a, 298].

Представленные научные работы (хочется верить, что все) свидетельствуют о значении Розы Алимбиевой как ученого, исследователя, автора

многих научных трудов, статей, анализов, докладов. В нашем городе профессор Алимбиева известна еще и как замечательный поэт, изумительный переводчик польских стихотворений (в Польше изданы переводы К.И. Галчинского *Ольштынская хроника* и Г. Якубца *Поиски света*), любитель и прекрасный знаток нашей поэзии, культуры, языка. На протяжении многих лет Р. Алимбиева переводила стихи Адама Мицкевича, Юлиуша Словацкого, Болеслава Лесьмяна, Марии Павликовской-Ясножевской, Юлиана Тувима, Чеслава Милоша, Виславы Шимборской и многих других современных польских поэтов. В ольштынском периодике «Slawista» многократно появлялись ее переводы польской поэзии. После юбилейного года Ю. Словацкого (1999) были напечатаны художественные тексты поэта в переводе на русский язык. Находили свое место и переводы Р. Алимбиевой ольштыньских поэтов, например, Дарьюша Шатравского из его книжки стихов *Tak cicho śpiewa północ*:

Как нежно поет полночь,
 Как тихо плачет к полям приникшая тьма,
 Холодный ветер шелестит ворохом неутомленных желаний,
 И манит к себе тайна безграничных пространств.

[«Slawista» 1999, 31]

Неоднократно печатались и оригинальные стихи Алимбиевой, в которых много сказано о Человеке, любви, правде и жизни, выражены глубокие философские взгляды и размышления о мире и смерти, рефлексии о современной окружающей нас действительности:

Сильна как смерть. О! Нет – сильнее смерти.
 Сильнее смерти вечная любовь,
 Она способна одарить бессмертием.
 Она звучит, как страстный жизни зов.

[«Slawista» » 1998, 28]

В стихотворениях Алимбиевой удивительная оптимистическая картина и система мышления поэтессы, постоянная вера в добро и правду, любовь к жизни и другому человеку, восхищение красотой и разнообразием природного мира.

Печатались в Ольштыне и стихи-посвящения, связанные с радостными и печальными моментами в наших совместных продолжительных контактах и взаимодействиях, полных взаимопонимания, дружеских, теплых отношений и взаимоуважения.

В знаменательный день нашего общего торжества, – сопровождает профессор Р. Алимбиева вступительным словом свои стихи-поздравления по поводу присуждения степени почетного доктора Калининградского университета, – прекрасному человеку и замечательному ученому Пану профессору Альберту Баргошевичу, посвящая

О Пане профессоже, милый Пан!
Какую честь вы оказали нам!
Вы стали частью университета:
Дай бог, мы будем вместе многи лета.
Прекрасен наш союз – ах, плагиат!
Там будем жить, творить, не требуя наград.
Награда – в мире вечных форм полет.
Ну что ж, вперед –
В науку мысль зовет!

27.08.1997

Через несколько лет Р. Алимбиева посвящает А. Бартошевичу и прощальное стихотворение, вспоминая в день его смерти прекрасные моменты встреч, научных споров и различных планов совместных действий:

Дарили столько света и добра,
От Бога истинным лингвистом были,
Вас почитали, Вас боготворили.
И вот все кончено?..
Нет, с нами Вы всегда.

06.09.2001

Светлой памяти Альберта Бартошевича, профессора, доктора филологических наук, директора Института Восточного Славяноведения Варминско-Мазурского университета в Ольштыне, посвящаю.

В очередную годовщину смерти А. Бартошевича Р. Алимбиева пишет еще одно стихотворение-воспоминание, посвящая его прежде всего памяти профессора-ученого и прекрасного доброго человека:

Язык, концепт, концептосфера.
Научный поиск, клятва, вера.
И, властвуя в системе этой,
Вы ей служили безответно,
Созвездие идей дарили,
Любовь, как талисман, хранили.
Душою в дружбе растворялись.
Вы светом в памяти остались.

В юбилейный год 70-летия со дня рождения профессора Базыли Бялокозовича на страницах ольштынского издания появились, кроме разных поздравлений, и стихи Розы Алимбиевой.

Прекрасному рыцарю науки и чести, доктору филологических наук, профессору Базылию Бялокозовичу, посвящаю

Могучий ум, славянский взгляд,
И сердце полно благородства.
О! Как отстаивать непросто
Свой мир, где принципы царят.
И исполняется прозренья,
Земля становится мудрей,

Когда такие люди с ней...
Творят во благо и спасенье.

Среди радостных событий в наших многолетних дружеских контактах отмечает Р. Алимбиева в своих стихотворениях еще один момент присуждения звания доктора Калининградского университета:

Многоуважаемому Валенты Пилату, – пишет поэтесса, – замечательному польскому ученому и поэту, доктору филологических наук, профессору Варминско-Мазурского университета, Почетному доктору РГУ им. Канта и просто прекрасному человеку посвящаю

В Вас интеллект, и доброта,
И столько ясного тепла,
Что мир вот-вот от сна воспрянет
И чище, праведнее станет.

А мысли рвутся на страницы,
Как мудрые, благие птицы...
Почетный доктор РГУ,
Больших свершений Вам в миру!
Да будет вечно с Вами свет –
Знак новых творческих побед!

25.02.2008

Роза Алимбиева

В этом номере можно найти и переводы Р. Алимбиевой стихов В. Пилата, о которых Алексей Дмитриевский говорит, что «это легкие акварели, мгновенные снимки психологического состояния лирического героя».

Через год на страницах «Slawisty» были напечатаны переводы стихов Яна Твардовского, творчество которого издавна интересовало русскую поэтессу и к стихотворениям которого она многократно обращалась, создавая изумительные переводы и собственные тексты по мотивам польского поэта:

Спешите
Спешите любить своих близких: они так внезапно уходят.
Пустая, немая квартира,
Оглох на стене телефон.
Вчера еще нужные вещи
Сегодня глядят сиротливо,
И кажется, мир погрузился
В тревожный, бессмысленный сон.

В Ольштыне печатались не только научные работы, анализы, статьи, переводы и статьи Р. Алимбиевой, но также появлялись заметки, обзоры, материалы о Ней, рецензии книг и томиков стихов. После выпуска сборника переводов произведений Адама Мицкевича на русский язык, о котором в Ольштыне была помещена информационная заметка, на страницах «Slawisty» была напечатана вступительная статья В. Пилата

к этому сборнику и три избранные стихотворения (*К Неману, Аккерманские степи, Аюдаг*).

Через год на страницах «Acta Polono-Ruthenica» была напечатана рецензия этого томика переводов, в которой подчеркивалось, что поэзию А. Мицкевича на русский язык переводили многократно, но для Р. Алимпиевой было важно «przybliżenie czytelnikowi rosyjskiemu Mickiewiczowskiego świata, obrazowości jego poezji, przeżywania przez poetę duchowych rozterek, uczucia tęsknoty za ojczyzną, czy ukochaną osobą – bardziej symbolem niż istotą realną».

На страницах ольштыньских изданий появились и материалы, говорящие о проверенных в Калининградском университете Юбилейных торжествах профессор Розы Алимпиевой. По этому поводу был издан томик ее стихов и переводов (также польских поэтов) *И все-таки любовь. Стихотворения и переводы* [Алимпиева 2007], который свидетельствует, что Р. Алимпиева «oddana jest nie tylko nauce, ale z powodzeniem uprawia twórczość poetycką i translatorską».

По поводу Юбилея была издана и специально подготовленная книга научных трудов *Семантика: слово, предложение, поиск* под редакцией профессора Светланы Ваулиной [2007], в которой нашли место и научные работы авторов-друзей Р. Алимпиевой из различных вузов, и полная библиография всех публикаций ученой, и поздравления, воспоминания, высказывания коллег по работе, учеников, исследователей и друзей, к которым можно отнести стихотворные слова благодарности и симпатии профессора Розы Алимпиевой:

Сказать Вам хочется так много теплых слов
И пожелать – наполнить мир прекрасным,
Чтоб устоять пред роком самовластным
И долго слышать жизни вечный зов.

На память
На светлую память
В первую годовщину смерти. Воспоминание о профессоре Р. Алимпиевой

Библиография

- Alimpieva Roza. 1990. *O principah formirovaniâ leksiko-grammatičeskoj grupy prilagatel'nyh npravstvennoj ocenki v drevnerusskom âzyke*. W: *Z badań nad językiem i współczesną literaturą rosyjską* (Studia i Materiały WSP w Olsztynie № 20): 139-149 [Алимпиева Роза. 1990. *О принципах формирования лексико-грамматической группы прилагательных нравственной оценки в древнерусском языке*. W: *Z badań nad językiem i współczesną literaturą rosyjską* (Studia i Materiały WSP w Olsztynie № 20): 139-149].

- Alimpieva Roza. 1995. *O smyslovyh i èstetièeskikh prosèetah v russkikh perevodah T.G. Ševèenko*. V: *W krègu literatury ukraiñskiej*. Red. Piłat W. Olsztyn: Wydawnictwo WSP: 63-75 [Алимпиева Роза. 1995. *О смысловых и эстетических просчетах в русских переводах Т.Г. Шевченко*. В: *W krègu literatury ukraiñskiej*. Red. Piłat W. Olsztyn: Wydawnictwo WSP: 63-75].
- Alimpieva Roza. 1998. *Cvetovoye prilagatel'nye v hudžestvennyh tekstah A.S. Puškina (bagrànyj – bagrovyyj – purpurnyj)*. «Acta Polono-Ruthenica» III: 115-125 [Алимпиева Роза. 1998. *Цветовые прилагательные в художественных текстах А.С. Пушкина (багряный – багровый – пурпурный)*. «Acta Polono-Ruthenica» III: 115-125].
- Alimpieva Roza. 2000. *Semantika funkcionirovaniâ cvetovyh leksem so znaèeniemsinego тона v tekstah A. S. Puškina*. «Acta Neophilologia» nr II: 5-14 [Алимпиева Роза. 2000. *Семантика функционирования цветowych лексем со значением синего тона в текстах А. С. Пушкина*. «Acta Neophilologia» nr II: 5-14].
- Alimpieva Roza. 2001. *Sposoby vyraženiâ cvetovogo prostianstva sootnesennogo s konceptom «sinij» v tekstah A. Mičekvièa*. «Acta Polono-Ruthenica» VI: 455-466 [Алимпиева Роза. 2001. *Способы выражения цветового пространства соотнесенного с концептом «синий» в текстах А. Мицкевича*. «Acta Polono-Ruthenica» VI: 455-466].
- Alimpieva Roza. 2003. *Èstetièeskaâ znaèimost' cvetooboznaèenij krasnogo тона v âzykovoj kartine A. Mičekvièa*. «Acta Polono-Ruthenica» VIII: 245-255 [Алимпиева Роза. 2003. *Эстетическая значимость цветообозначений красного тона в языковой картине А. Мицкевича*. «Acta Polono-Ruthenica» VIII: 245-255].
- Alimpieva Roza. 2004. *Rol' sistemnogo analiza pri ustanovlenii mežâzykovoï leksièeskoï èkvivalentnosti (na materiale russkikh i pol'skikh cvetooboznaèenij siniego тона)*. «Acta Polono-Ruthenica» IX: 209-217 [Алимпиева Роза. 2004. *Роль системного анализа при установлении межъязыковой лексической эквивалентности (на материале русских и польских цветообозначений синего тона)*. «Acta Polono-Ruthenica» IX: 209-217].
- Alimpieva Roza. 2005a. *Cvetoobrazy kak sredstvo vyraženiâ antropocentriènosti v hudžestvennyh tekstah Adama Mičekvièa i ih russkikh perevodah*. „Acta Polono-Ruthenica» X: 131-144 [Алимпиева Роза. 2005a. *Цветовые образы как средство выражения антропоцентричности в художественных текстах Адама Мицкевича и их русских переводах*. „Acta Polono-Ruthenica» X: 131-144].
- Alimpieva Roza. 2005b. *Koncepty «sem'â», «lûbov'», «dolg» v romane L.N. Tolstogo «Anna Karenina»*. W: *Lew Tolstoj i kultury słowiañskie*. Red. Białokozowicz B. Olsztyn: Wydawnictwo UWM: 189-197 [Алимпиева Роза. 2005b. *Концепты «семья», «любовь», «долг» в романе Л.Н. Толстого «Анна Каренина»*. W: *Lew Tolstoj i kultury słowiañskie*. Red. Białokozowicz B. Olsztyn: Wydawnictwo UWM: 189-197].
- Alimpieva Roza, Babuleviè Svetlana. 2006a. *Èkvivalentnost' russkikh i pol'skikh svetooboznaèenij kak sredstvo vyraženiâ aksiologièeskikh cennostej (na materiale tekstov Sergeâ Esenina i ih pol'skikh perevodov)*. V: *W krègu problemów językoznawstwa i literaturoznawstwa. Studia i wspomnienia poświęcone pamięci profesora Alberta Bartoszewicza w piątą rocznicę jego śmierci*. Red. Kasperek N., Koseski A., Piłat W., Sobczak J. Warszawa: 65-74 [Алимпиева Роза, Бабулевич Светлана. 2006a. *Эквивалентность русских и польских цветообозначений как средство выражения аксиологических ценностей (на материале текстов Сергея Есенина и их польских переводов)*. В: *W krègu problemów językoznawstwa i literaturoznawstwa. Studia i wspomnienia poświęcone pamięci profesora Alberta Bartoszewicza w piątą rocznicę jego śmierci*. Red. Kasperek N., Koseski A., Piłat W., Sobczak J. Warszawa: 65-74].

- Alimpieva Roza. 2006b. *Ėmotivno-ocenočnâ leksika kak sredstvo vyraženiâ dihonomii «prekrasnoe/bezobraznoe» v romane Genriha Senkeviča «Quo vadis» (original-russkij perevod)*. «Acta Polono-Ruthenica» IX: 257-266 [Алимпијева Роза. 2006b. *Эмотивно-оценочная лексика как средство выражения дихотомии «прекрасное/безобразное» в романе Генриха Сенкевича «Quo vadis» (оригинал-русский перевод)*. «Acta Polono-Ruthenica» IX: 257-266].
- Alimpieva Roza, Babulevič Svetlana. 2007. *Specifika perekodirovaniâ leksiko-cvetovoj paradigmy liriki Sergeâ Esenina v pol'skoj âzykovoju sisteme*. «Acta Polono-Ruthenica» XII: 177-188 [Алимпијева Роза, Бабулевич Светлана. 2007. *Специфика перекодирования лексико-цветовой парадигмы лирики Сергея Есенина в польской языковой системе*. «Acta Polono-Ruthenica» XII: 177-188].
- Alimpieva Roza. 2008. *Cvetovye leksemy kak sredstvo vyraženiâ aksiologičeskikh kategorij v poëme Adama Mickeviča «Pan Tadeuś»*. «Acta Polono-Ruthenica» VIII: 379-388 [Алимпијева Роза. 2008. *Цветовые лексемы как средство выражения аксиологических категорий в поэме Адама Мицкевича «Пан Тадеуш»*. «Acta Polono-Ruthenica» VIII: 379-388].
- Alimpieva Roza, Ovčinnikova Lada. 2009. *Svetovâ leksika kak sredstvo reprezentacii modal'no-ocenočnyh značenij v aksiologičeskoj kartine mira Ūriâ Kuranova*. «Acta Polono-Ruthenica» XIV: 331-338 [Алимпијева Роза, Овчинникова Лада. 2009. *Световая лексика как средство репрезентации модально-оценочных значений в аксиологической картине мира Юрия Куранова*. «Acta Polono-Ruthenica» XIV: 331-338].
- Alimpieva Roza, Taran Svetlana. 2010. *Metaforika sveta i cveta kak sposob vyraženiâ avtorskoj modal'nosti v idiosstile Maksimiliana Vološina*. «Acta Polono-Ruthenica» IX: 189-199 [Алимпијева Роза, Таран Светлана. 2010. *Метафорика света и цвета как способ выражения авторской модальности в идиостиле Максимилиана Волошина*. «Acta Polono-Ruthenica» IX: 189-199].
- Alimpieva Roza, Babulevič Svetlana. 2011a. *Avtorskaâ modal'nost' kak sredstvo reprezentacii «ľubov'» v poëtičeskikh sredstvah Sergeâ Esenina i ih pol'skikh perevodah*. «Acta Polono-Ruthenica XVI»: 297-307 [Алимпијева Роза, Бабулевич Светлана. 2011a. *Авторская модальность как средство репрезентации «любовь» в поэтических средствах Сергея Есенина и их польских переводах*. «Acta Polono-Ruthenica XVI»: 297-307].
- Alimpieva Roza. 2011b. *Pamâti učenogo*. «Sławista» nr 28: 9 [Алимпијева Роза. 2011b. *Памяти ученого*. «Sławista» nr 28: 9].
- Borys Iwona. 1999. *Adam Mickiewicz – Adam Mickevič, Słyszę zew życia – Słyszę zov žizni*. 1998. Kaliningrad. «Acta Polono-Ruthenica» IV: 394-395 [Borys Iwona. 1999. *Адам Мицкевич – Адам Мицкевич, Słyszę zew życia – Слышу зов жизни*. 1998. Калининград. «Acta Polono-Ruthenica» IV: 394-395].
- «Sławista». 1997. nr 2: 15.
- «Sławista». 1998. nr 4: 27-30.
- «Sławista». 1999. nr 5: 22, 30-31.
- «Sławista». 2000. nr 7: 29-30; 2002. nr 12: 29-30.
- «Sławista». 2001. nr 11: 32.
- «Sławista». 2002. nr 13: 16.
- «Sławista». 2003. nr 14: 27-28.
- «Sławista». 2006. nr 21: 26-28.
- «Sławista». 2008. nr 24: 18, 30-33.
- «Sławista». 2009. nr 25: 31-32

Summary

PROFESSOR ROZA ALIMPIJEVA IN OLSZTYN'S PUBLICATIONS

Professor at Immanuel Kant Baltic Federal University, a Slavist, a scholar dealing with comparative linguistics and the semantics of Slavic languages, the author of many scientific publications, including studies, monographs, books and various articles.

Kontakt z Autorką:
rus.human@uwm.edu.pl

Joanna OrzechowskaDOI: <https://doi.org/10.31648/an.4369>

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9458-5991>

INSTYTUT SŁOWIAŃSZCZYZNY WSCHODNIEJ
UNIwersYTETU WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO
W OLSZTYNIE.
WSPOMNIENIA JUBILEUSZOWE

Key words: Institute of Eastern Slavic Studies, University of Warmia and Mazury in Olsztyn, jubilee of the Faculty of Humanities

W 2019 roku pracownicy Instytutu Słowiańszczyzny Wschodniej świętują potrójny jubileusz: jako społeczność akademicka – 20-lecie powstania Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, jako humaniści – 50-lecie Wydziału Humanistycznego, jako neofilodzy – 20. urodziny czasopisma „Acta Neophilologica”.

Redakcja pisma postanowiła w roku jubileuszowym zamieścić w rubryce „Sylwetki naukowe” wspomnienie o naukowcach i dydaktykach, który tworzyli historię Instytutu, o ludziach, którzy – zmagając się z różnorodnymi problemami – kreowali, organizowali i popularyzowali badania naukowe, stale doskonalili wykłady i zajęcia praktyczne, promowali kierunki, jednostkę i uczelnię. Zgrany kolektyw tworzył i redagował czasopisma, organizował konferencje, uczestniczył w szkoleniach, podwyższając swoje kwalifikacje w trosce o jakość pracy ze studentami. Z okazji jubileuszu należy im się podsumowanie dokonań. Czynimy to na łamach czasopisma, którego los jest niepewny w związku z przeprowadzaną reformą szkolnictwa wyższego oraz w czasie restrukturyzacji, gdyż wszyscy od 1 października 2019 roku będą musieli dostosować się do nowych ram organizacyjnych, a Instytut Słowiańszczyzny Wschodniej przestanie istnieć.

Instytut Słowiańszczyzny Wschodniej narodził się jako Zakład Filologii Rosyjskiej w Wyższej Szkole Nauczycielskiej, powołanej 19 czerwca 1969 roku

na bazie istniejącego Studium Nauczycielskiego. 15 września 1969 roku odbyła się uroczysta inauguracja pierwszego roku akademickiego nowej uczelni.

Dwa lata później, 1 grudnia 1971 roku na Wydziale Humanistycznym utworzono Zakład Filologii Rosyjskiej (ZFR), w którym kształcono na trzy-letnich studiach nauczycieli języka rosyjskiego. W Zakładzie pracę podjęli: mgr Jadwiga Łaginowicz, mgr Borys Kondziero oraz pierwsza asystentka – mgr Irena Rudziewicz.

Początki były trudne. Brakowało kadry naukowej, nawet pracowników ze stopniem doktora, dobrze wyposażonej biblioteki, pomocy dydaktycznych. Pracownicy szukali pomocy na zewnątrz, poprzez nawiązywanie kontaktów z innymi ośrodkami rusycystycznymi w Polsce (Instytut Słowianoznawstwa PAN, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet im. M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytet Łódzki) oraz w ZSRR (Instytut Języka Rosyjskiego im. A. Puszkina w Moskwie, Moskiewski Uniwersytet Państwowy im. M.W. Łomonosowa, Uniwersytet w Rostowie n. Donem, Instytut Pedagogiczny im. A. Hercena w Leningradzie).

W związku z reformą szkolnictwa wyższego od października 1973 roku naukę języka rosyjskiego rozpoczęli studenci dwóch roczników – II roku studiów trzyletnich i I roku studiów czteroletnich. W Zakładzie pracowało wówczas sześciu magistrów filologii rosyjskiej. Kierownikiem Zakładu została specjalistka przybyła ze Związku Radzieckiego – doc. Antonina Dieragina z Moskwy.

10 stycznia 1973 roku zapowiedziano przekształcenie Wyższej Szkoły Nauczycielskiej w Wyższą Szkołę Pedagogiczną (WSP), a 20 sierpnia rozporządzeniem Prezesa Rady Ministrów dokonano restrukturyzacji, przy czym zmiana na Wydziale Humanistycznym nastąpiła z początkiem roku akademickiego 1973/1974.

W 1975 roku ZFR uzyskał prawo prowadzenia prac magisterskich, do tego czasu wykształciwszy 158 absolwentów studiów zawodowych.

W latach 1975-1985 stopnie magistrów uzyskało 379 studentów filologów-rusycystów (203 na studiach dziennych, 176 na zaocznych). Podjęli oni pracę jako nauczyciele w szkołach podstawowych, zawodowych i średnich w województwie olsztyńskim oraz województwach ościennych. Natomiast w 1987 roku mury uczelni opuścili pierwsi absolwenci rusycystyki, kształcący się według poszerzonego, pięcioletniego programu studiów.

W 1999 roku Instytut Słowiańszczyzny Wschodniej, jako jednostka Wydziału Humanistycznego Wyższej Szkoły Pedagogicznej, wszedł w strukturę nowo utworzonego Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie (UWM).

Wraz z rozwojem jednostki zmieniał się jej status i struktura. Dzięki staraniom prof. Alberta Bartoszewicza Zakład Filologii Rosyjskiej przekształcono w Katedrę Słowiańszczyzny Wschodniej, a następnie 28 czerwca 1994 roku powołano Instytut Słowiańszczyzny Wschodniej (ISW). W 2005 roku, z powodu braków kadrowych, przekształcono go w Instytut Neofilologii, w skład którego, poza Instytutem Słowiańszczyzny Wschodniej, weszły Katedra

Filologii Angielskiej oraz Katedra Filologii Germańskiej. Wzmocnienie i rozwój kadry naukowej pozwoliły na wyodrębnienie w 2009 roku ww. jednostek i ich samodzielne funkcjonowanie.

Aż do lat 80. kształcenie było prowadzone tylko w zakresie filologii rosyjskiej o specjalności nauczycielskiej. W latach 90. ofertę poszerzono, m.in. z powodu wprowadzenia dwukierunkowości nauczania na studiach nauczycielskich. Z związku z rozszerzeniem możliwości kadrowych na studiach dziennych uruchomiono filologię wschodniosłowiańską, zaś filologia rosyjska pozostała na studiach magisterskich uzupełniających i zaocznych. W roku akademickim 1998/1999 został otworzony nowy kierunek – filologia rosyjska z językiem niemieckim. W kolejnym roku akademickim kształcenie uzupełniono o filologię rosyjską z językiem angielskim. W roku akademickim 2001/2002 uruchomiono kolejny długo oczekiwany kierunek – filologię ukraińską. W roku akademickim 2002/2003 studenci mogli wybrać nowy kierunek łączony – filologię ukraińsko-polską na studiach dziennych, zaś na filologii rosyjskiej mogli kształcić się studenci zaoczeni.

Nie zawsze jednak odnotowywaliśmy popularność i ciągłość uruchamianych kierunków. 27 lutego 1983 roku wstrzymano nabór na filologię rosyjską z powodu braków kadrowych, jednak już następnego roku udało się wrócić do przerwanej kształcenia. W roku akademickim 2009/2010 nie uruchomiono I roku filologii ukraińskiej ze względu na małą liczbę kandydatów, z czasem kierunek został zlikwidowany. Odeszliśmy do kształcenia dwukierunkowego, powracając do klasycznego kształcenia na kierunku filologia rosyjska.

W roku akademickim 2017/2018 ogłoszono nabory na nowe kierunki – lingwistykę w biznesie (studia I stopnia), oraz komunikację międzykulturową w Europie (studia II stopnia prowadzone w języku rosyjskim).

W roku akademickim 2002/2003 roku Instytut rozpoczął współpracę z Międzynarodowym Centrum Edukacyjnym w Braniewie. W ośrodku zamiejscowym uruchomiono kierunek filologia rosyjska z językiem angielskim na studiach magisterskich. W Braniewie studiowała grupa studentów z Kaliningradu, a kształcenie prowadzili wykładowcy z uniwersytetów w Kaliningradzie i Olsztynie. Po dwóch latach nauki w Braniewie studenci zostali przeniesieni do Olsztyna.

Początkowo siedziba ZFR (lata 1971-1976) mieściła się w budynku przy ulicy S. Pieniężnego 4. Zakład dysponował maleńkimi pokojami na ostatnim piętrze, na które można było dostać się po starych, drewnianych skrzypiących schodach. Z czasem zabytkowy budynek położony naprzeciwko Poczty Głównej został rozebrany, a ZFR wraz z biblioteką przeniesiono do pawilonu na zapleczu Domu Studenta nr 2 przy ulicy Niepodległości. Zakład funkcjonował tam do 1989 roku. Złe warunki (zapadające się podłogi, cienkie, przemarzające ściany) spowodowały kolejne przeniesienie do budynku na ulicy F. Szrajbera 11. Od 2006 roku Instytut Słowiańszczyzny Wschodniej wraz z całym Wydziałem Humanistycznym mieści się w Kortowie, w nowym budynku przy ulicy K. Obitza 1.

W Instytucie trwały ciągle starania o uzupełnianie księgozbioru. Na początku funkcjonowania ZFR (1971-1976) biblioteka mieściła się w jednym pokoiku w budynku przy ulicy S. Pieniężnego. Dzięki inicjatywie mgr I. Rudziewicz zaprenumerowano rosyjskie czasopisma literackie. Zaczęto też przejmować zbiory od byłego Studium Nauczycielskiego w Ostródzie oraz przyjmować dary od osób prywatnych i instytucji. W 1974 roku zatrudniono bibliotekarkę Ninę Koubę, która fachowo i systematycznie dbała o poszerzanie księgozbioru. W baraczkę przy ulicy Niepodległości przy bibliotece urządzono czytelnię, w której studenci i pracownicy mieli dostęp do zbiorów wydzielonych z Biblioteki Głównej. Po zmianie siedziby Zakładu do budynku przy ulicy F. Szrajbera 11 przeniesiono również zasoby biblioteczne. Z biblioteki można było korzystać codziennie, a w dni zjazdów studentów zaocznych również w soboty i niedziele.

Biblioteka w 1996 roku liczyła 16 tys. woluminów i stanowiła zbiór przeznaczony przede wszystkim dla rusycystów. Dominowały pozycje rosyjskojęzyczne, ale były też białoruskie i ukraińskie. Księgozbiór tworzyły podręczniki, słowniki, opracowania, literatura piękna, albumy. Zaletą biblioteki była szybka dostępność zbiorów oraz świetna orientacja w zbiorach obsługujących bibliotekarzy. W bibliotece dostępne były czasopisma (38 tytułów rosyjsko-, polsko-, ukraińsko-, białoruskojęzycznych). Można było przeglądać archiwalne prace magisterskie (za zgodą promotora udostępniane na miejscu). Biblioteka wraz z czytelnią (18 miejsc) zajmowała początkowo 5 pomieszczeń lekcyjnych, szczerlnie wypełnionych pełnymi półkami książek i czasopism. Studenci i pracownicy mieli do dyspozycji katalog alfabetyczny oraz rzeczowy. W 1996 roku w bibliotece pracowały mgr Hanna Kantor oraz mgr Lucyna Kowalczyk (absolwentki filologii rosyjskiej). Z czasem, z powodu braku miejsca na wciąż powiększające się zbiory, bibliotekę przeniesiono do pomieszczeń piwnicznych, adaptując zwolnione pomieszczenia na drugim piętrze na sale audytoryjne.

Od połowy października 2007 roku działa Biblioteka Główna UWM, w której zasobach znalazły się zbiory biblioteczne dawnej WSP.

W ISW od początków istnienia zatrudnionych było około 90 osób. Niżej w porządku alfabetycznym prezentujemy wykaz osób, które podjęły pracę w Zakładzie Filologii Rosyjskiej, Katedrze Filologii Rosyjskiej, Instytucie Neofilologii, Instytucie Słowiańszczyzny Wschodniej:

mgr Anna Auksztulewicz

mgr Jolanta Bajena

prof. dr hab. Albert Bartoszewicz

dr hab. Iryna Betko, prof. UWM

prof. dr hab. Adam Bezwiński

prof. dr hab. Bazyli Białokozowicz

dr hab. Wiera Biełousowa, prof. UWM

dr Robert Bieliński

mgr Tamara Bołdak-Janowska

dr Iwona Borys
mgr Igor Brewka
mgr Edyta Chelchowska
dr Irena Chowańska
dr Mirosława Czetyrba-Piszczako
mgr Dariusz Dąbrowski
mgr Ryszard Dembinski
mgr Galiba Dobriańska
mgr Jolanta Dokurno
mgr Mirosław Gmurkowski
mgr Zinaida Griesznych
mgr Anna Grzebieniak
mgr Iwona Hetman-Pawlaczyk
mgr Izabela Jabłońska
mgr Irena Jackiewicz
prof. dr hab. Mieczysław Jackiewicz
mgr Antoni Janowski
mgr Julia Janukowicz
prof. dr hab. Elżbieta Janus
mgr Grażyna Jasińska
mgr Wanda Jastrzębska
dr Beata Jeglińska
prof. dr hab. Alla Kamalova
dr Teresa Kawula
mgr Tatiana Katunina
prof. dr hab. Aleksander Kiklewicz
mgr Katarzyna Kokot-Góra
mgr Borys Kondziero
dr Jarosława Koniewa
dr Nina Korcz
mgr Irena Korsak-Bałabańska
prof. dr hab. Joanna Korzeniewska-Berczyńska
mgr Oksana Korinetska
dr Barbara Kozak
mgr Anna Kowaliszyn
dr Olga Letka-Spychała
dr Jadwiga Łaginowicz
mgr Maria Ławrynowicz-Szczepaniak
prof. dr hab. Stanisław Łaniec
prof. dr hab. Michał Łesiów
mgr Dominika Malinowska
prof. dr hab. Antoni Markunas
prof. dr hab. Leontij Mironiuk

dr Joanna Nawacka
dr hab. Iwona Ndiaye, prof. UWM
dr hab. Ewa Nikadem-Malinowska, prof. UWM
dr Magdalena Makowska
dr hab. Grzegorz Ojcewicz, prof. UWM
mgr Joanna Olechno-Wasiluk
dr hab. Joanna Orzechowska
prof. dr hab. Arnoldas Piroczkinas
dr Paweł Pietnoczka
prof. dr hab. Walenty Piłat
dr Monika Piotrowska-Mazurowska
dr hab. Helena Pociechina, prof. UWM
dr Włodzimierz Poczynajło
dr hab. Irena Rudziewicz, prof. UWM
mgr Wiesława Samko
dr Izabella Siemianowska
dr Czesław Sim
dr hab. Andrzej Sitarski
dr Włodzimierz Skukowski
mgr Anna Stasiak
mgr Anna Starościeiak-Bartoszewicz
dr Włodzimierz Stochel
dr Jarosław Strycharski
mgr Ewelina Szmyt
mgr Władysław Świacki
dr Larysa Tyrolska
mgr Ewa Wrochna
mgr Marta Wysokińska
dr Magdalena Zaorska
mgr Nina Zielińska
prof. dr hab. Tadeusz Zienkiewicz
mgr Maria Złota
prof. dr hab. Wanda Zmarzer
mgr Tatiana Żylina

W latach 70. i 80. kadre naukową wspomagali specjaliści ze Związku Radzieckiego: doc. dr Antonina Dieragina, doc. dr Serafima Jerszowa, doc. dr Anatolij Gułak, doc. dr. Wasilij Uszakow, doc. dr Gita Oksman, doc. dr Wiktor Badikow, doc. dr Olga Straszkowa, doc. dr Jelena Achmietz-kijewa, doc. dr Natalia Batażok, doc. dr. Iraida Ustimienko.

W ciągu 50 lat funkcjonowania ISW pracownicy rozwijali się naukowo, pisząc i broniąc swe rozprawy doktorskie i habilitacyjne oraz wydając monografie profesorskie.

Będąc pracownikami jednostki, stopień doktora uzyskali: Włodzimierz Poczynajło, Nina Korcz, Mieczysław Jackiewicz, Irena Rudzewicz, Larysa Tyrolska, Walenty Piłat, Włodzimierz Skukowski, Iwona Obłąkowska-Galanciak, Joanna Orzechowska, Beata Jeglińska, Magdalena Zaorska, Mirosława Czetyrba, Joanna Nawacka, Monika Piotrowska-Mazurowska, Iwona Borys, Jarosław Strycharski, Robert Bieliński, Irena Chowańska, Izabella Siemianowska, Olga Letka-Spychała.

Dysertacje habilitacyjne zostały obronione przez następujących pracowników Instytutu: Walenty Piłat, Tadeusz Zienkiewicz, Mieczysław Jackiewicz, Leontij Mironiuk, Ewa Nikadem-Malinowska, Wiera Bielousowa, Irena Rudzewicz, Iwona Ndiaye, Helena Pociechina, Joanna Orzechowska.

Instytut jest szczególnie dumny z pracowników, którzy otrzymali z rąk prezydentów RP nominacje profesorskie. Byli to: Walenty Piłat, Joanna Korzeniewska-Berczyńska, Tadeusz Zienkiewicz, Mieczysław Jackiewicz, Leontij Mironiuk, Aleksander Kiklewicz.

Za wybitne osiągnięcia naukowe i krzewienie międzynarodowej współpracy naukowej prof.prof. Bazyli Białokozowicz, Albert Bartoszewicz oraz Walenty Piłat zostali uhonorowani tytułami doktorów *honoris causa* rosyjskich uniwersytetów.

Jako dziekani, na czele Wydziału Humanistycznego stanęli prof. dr hab. Walenty Piłat (1987-1990) oraz prof. dr hab. Albert Bartoszewicz (1996-1999). Funkcję prodziekanów pełnili: prof. dr hab. Mieczysław Jackiewicz (1977-1978), prof. dr hab. Aleksander Kiklewicz (2005-2008), dr Iwona Obłąkowska-Galanciak (Ndiaye) (1999-2002; 2002-2005), dr hab. Ewa Nikadem-Malinowska (2012).

Dwóch pracowników ISW kontynuowało swoją karierę zawodową w dyplomacji: prof. dr hab. Mieczysław Jackiewicz jako Konsul Generalny RP na Litwie, dr Jarosław Strycharski jako konsul ds. Polonii w Konsulacie Generalnym RP w Kaliningradzie.

Sztandarowym kierunkiem badań w Instytucie były i są „Polsko-wschodniosłowiańskie powiązania kulturowe, literackie i językowe”. Tej tematyce poświęcono pierwszą konferencję naukową zorganizowaną w 1980 roku *Język rosyjski oraz literatura rosyjska i radziecka. Wzajemne związki polsko-rosyjskie* oraz kolejne edycje konferencji, organizowanej od 1985 roku. Problematyka polsko-wschodniosłowiańska była opracowywana m.in. w ramach tematów statutowych. W 1996 roku wydano monografię, przekształconą w 1997 roku w czasopismo „Acta Polono-Ruthenica”. Przez ponad 30 lat opublikowano w nim blisko tysiąc artykułów naukowych, skupiając wokół problematyki polsko-wschodniosłowiańskiej polskich i zagranicznych badaczy. Konferencja oraz czasopismo są znane i rozpoznawalne jako specjalność naukowa olsztyńskiego środowiska badaczy kultury, literatury i języka Słowian Wschodnich.

Olsztyński ośrodek jest jednym z nielicznych w Polsce (obok Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu i Uniwersytetu Warszawskiego),

w którego kręgu zainteresowań badawczych znajduje się kultura i piśmiennictwo staroobrzędowców. W rezultacie przeprowadzonych badań opublikowano ponad 50 artykułów naukowych i rozdziałów w monografiach, 6 monografii, na konferencjach krajowych i zagranicznych zaprezentowano kilkadziesiąt referatów, a także zrealizowano trzy granty. W nieczynnym staroobrzędowym klasztorze w Wojnowie prof. Helena Pocięcina zorganizowała kilka studenckich obozów naukowych. W latach 2014-2016 redagowano serię wydawniczą „Fontes Slavia Orthodoxa”, którą przekształcono w 2017 roku w czasopismo. Pracownicy zajmują się propagowaniem i krzewieniem wiedzy o historii ruchu staroobrzędowego na Mazurach w ramach *Olsztyńskich Dni Nauki i Sztuki* oraz projektów zewnętrznych. Podpisano umowę z interesariuszem – Muzeum Ikon i Kultury Staroobrzędowców w Wojnowie – z którym realizowane są różnorodne działania.

Kolejnym kierunkiem badań w ISW jest rosyjska emigracja i jej kulturowa spuścizna. W ramach tematu badawczego rozpatrywane są zagadnienia dorobku literackiego i kulturowego rosyjskich emigrantów trzech fal uchodźstwa, zainicjowanych rewolucją październikową 1917 roku. Temat realizowany jest we współpracy z Domem Rosyjskiej Zagranicy im. A. Solżenicyna w Moskwie, będącym jednym z najważniejszych instytutów badawczych na świecie, koncentrujących się na studiach emigrantologicznych, a także Międzynarodową Komisją Emigrantologii Słowian Międzynarodowego Komitetu Słowistów, którego sekretarzem jest dr hab. Iwona Anna Ndiaye, prof. UWM, a członkiem dr hab. Grzegorz Ojcewicz, prof. UWM. Współpraca z centrum emigrantologicznym w Moskwie umożliwia dostęp do archiwów oraz konsultacje i staże naukowe, które zaowocowały licznymi opracowaniami zarówno indywidualnymi, jak i zbiorowymi. W 2014 roku zainicjowano cykliczne spotkania naukowe, mające na celu wymianę doświadczeń i prezentację dorobku specjalistów w zakresie badań emigrantologicznych z Polski i Rosji.

W latach 2014-2017 10-osobowy zespół pracowników i doktorantów Katedry Filologii Angielskiej i Instytutu Słowiańszczyzny Wschodniej realizował temat badawczy *Komunikacja międzykulturowa w świetle współczesnej translatologii*. Badania realizowano z inicjatywy i pod opieką naukową dr hab. Iwony Ndiaye, prof. UWM oraz dr hab. Ewy Kujawskiej-Lis, prof. UWM. W 2014 roku ramach tematu zainicjowano konferencję naukową *Komunikacja międzykulturowa w świetle współczesnej translatologii*, która dała początek cyklicznym spotkaniom „Między Słowami – Między Światami”. Dotychczas przedstawiciele ośrodków krajowych wygłosili blisko 200 referatów, a reprezentanci ośrodków zagranicznych zaprezentowali się w 33 wystąpieniach.

W centrum zainteresowania dydaktyków oraz pracowników naukowo-dydaktycznych ISW leżą problemy nauczania języka rosyjskiego jako obcego. Pierwsze konferencje, zorganizowane jeszcze przez ZFR, były spotkaniami naukowymi poświęconymi metodyce nauczania literatury i języka rosyjskiego

(1976, 1983). Pracownicy Instytutu są autorami wielu specjalistycznych podręczników do nauki języka rosyjskiego.

Duże zainteresowanie pracowników ISW wzbudziła konferencja *Bajka w przestrzeni naukowej i edukacyjnej*. Przewodniczącą Komitetu Organizacyjnego, a zarazem pomysłodawczynią cyklu konferencji (2010, 2011, 2013, 2015) o takim tytule była dr Magdalena Zaorska. Jednocześnie dr Zaorska stała się współredaktorką 12 monografii, stanowiących rejestrację wystąpień konferencyjnych.

Pracownicy jednostki byli aktywnymi propagatorami i promotorami języka, literatury i kultury rosyjskiej.

W 1977 roku w Warszawie założono Polskie Towarzystwo Rusycystyczne (PTR), a miesiąc później powstał jego oddział w Olsztynie. W latach 70. PTR liczyło 203 członków, skupionych w 10 kołach: w Olsztynie, Bartoszczech, Lidzbarku Warmińskim, Mragowie, Ostródzie, Kętrzynie, Szczytnie. Do towarzystwa należeli przede wszystkim nauczyciele języka rosyjskiego szkół podstawowych i średnich, lektorzy języka rosyjskiego wyższych uczelni oraz wykładowcy filologii rosyjskiej WSP w Olsztynie, a także studenci-rusycyści.

Członkowie PTR propagowali we własnych szkołach rosyjski język, literaturę i kulturę. Wielu uczestniczyło w krajowych i międzynarodowych konferencjach naukowych. Olsztyński Oddział PTR był także współorganizatorem Olimpiad Języka Rosyjskiego dla uczniów szkół podstawowych i średnich. Wspólnie z Kuratorium Oświaty i Wychowania zorganizowano Młodzieżowe Towarzystwo Naukowe, które wraz z Zakładem Filologii Rosyjskiej prowadziło dla młodzieży licealnej Studium Języka Rosyjskiego i Literatury.

Koło PTR pracowników WSP (do którego w latach 70. należeli mgr Borys Kondziero, mgr Irena Korsak-Bałabańska, mgr Władysław Świacki – sekretarz Koła PTR) prowadziło działalność nastawioną na integrację środowiska rusycystycznego oraz wzajemne dokształcanie, co niewątpliwie przyczyniało się do zajmowania przez uczniów z województwa doskonałych lokat w Olimpiadach Języka Rosyjskiego.

Koło PTR pracowników WSP ściśle współpracowało z Kołami Terenowymi PTR. W ZFR działało także Studenckie Koło PTR.

Zakład Filologii Rosyjskiej wraz z Samodzielną Pracownią Kulturoznawstwa WSP w Olsztynie organizował seminaria filmowe w kinie Awangarda. Często projekcje filmów poprzedzone były wystąpieniami pracowników. W latach 90. tradycje organizowania pokazów filmowych przejął Dyskusyjny Klub Filmowy (DKF) prowadzony przez mgr Iwonę Obląkowską-Galanciak.

Pracownicy Zakładu, a następnie Instytutu uczestniczyli w Olimpiadach Języka Rosyjskiego jako jurorzy i organizatorzy.

Studenci filologii rosyjskiej chętnie uczestniczyli w studenckich kołach naukowych. Najstarszym kołem naukowym w ZFR było Studenckie Koło PTR, zorganizowane w 1977 roku, do którego należeli prawie wszyscy studenci filologii rosyjskiej. Opiekę nad kołem sprawował dr Włodzimierz Skukowski.

Do koła należała organizacja zadań naukowych, mających na celu kształtowanie pełnowartościowego absolwenta studiów rusycystycznych. Studenci przygotowywali się do pełnienia funkcji organizatora życia naukowego w nauczycielskim środowisku rusycystycznym. Zarząd Koła swoje zadania realizował w następujących sekcjach zainteresowań: spotkania z przedstawicielami nauki i kultury, informacja naukowa, informacja i propaganda, praca naukowa, kronikarska, kolportaż wydawnictw naukowych, organizacyjna.

W roku akademickim 1996/1997 powołano Studenckie Koło Naukowe z dwiema sekcjami: językoznawczą i literaturoznawczą. Nad całością prac koła czuwał prof. Leontij Mironiuk, sekcją literaturoznawczą kierowała prof. Ewa Nikadem-Malinowska.

W listopadzie 2003 roku założone zostało Koło Słowistów. W programie zaplanowano działalność w dwóch sekcjach – kulturoznawczej oraz badawczej. Przewidziano organizację spotkań, prelekcji, dyskusji panelowych, realizację projektów naukowych, współpracę z innymi kołami w Polsce i za granicą, działalność wydawniczą, ekspedycje o charakterze etnicznym i kulturowo-poznawczym. Opiekunami koła zostali dr hab. Aleksander Kiklewicz, prof. UWM oraz dr Helena Pocięcina.

W 1997 roku powstało Studenckie Ukrainoznawcze Koło Naukowe. Jego opiekunem została dr Jarosława Koniewa. Oprócz filologów do koła należeli studenci pedagogiki i politologii. Na spotkaniach omawiano bieżące wydarzenia polityczno-kulturalne Ukrainy oraz badano folklor pogranicza (piosenki, zwyczaje świąteczne). Zrodziła się też idea organizacji wyjazdów na Ukrainę.

Kontynuując tradycje Studenckiego Ukrainoznawczego Koła Naukowego, studenci filologii ukraińskiej założyli w 2003 roku Koło Naukowe Ukrainistów. Opiekę nad nim powierzono mgr. Igorowi Brewce. Pierwszą imprezą zorganizowaną przez koło były andrzejki, w trakcie których zebrani zapoznawali się z obrzędami i zwyczajami, tańcami i śpiewami towarzyszącymi temu świętu.

W ISW istniała także grupa teatralna. Początkowo funkcjonowała pod nazwą „Echo”, w późniejszych latach zmieniła nazwę na „AKME”.

DKF rozpoczął działalność od lutego 1997 roku. Przy zaangażowaniu opiekuna oraz studentek prezentowano ciekawe i nieznane studentom filmy. Spotkania w milej atmosferze pozwalały poznać kulturę rosyjską oraz dawały możliwość ustosunkowania się do niej, wyrażenia własnych emocji. Wśród działań DKF były przeglądy wybitnych dzieł kina rosyjskiego i radzieckiego, wyjazdów do Rosyjskiego Ośrodka Nauki i Kultury w Warszawie, spotkania z twórcami filmowymi, organizacja wieczorów z filmem. Formalnie DKF działał pod kierunkiem dr hab. Iwony Anny Ndiaye, prof. UWM do 2017 roku. Wraz ze zmianą struktury jednostki w ramach struktur UWM, zmianie uległa również formuła spotkań, które przyjęły formę spotkań otwartych. W pokazach najnowszych kina organizowanych m.in. podczas Dni Wydziału Humanistycznego brali udział studenci różnych kierunków.

Opiekunem Studenckiego Koła Przekładu jest również dr hab. Iwona Ndiaye, prof. UWM. Koło rozpoczęło działalność z końcem października 2014 roku, chociaż oficjalna rejestracja nastąpiła w lutym 2015 roku. W ramach działalności koła studenci doskonalą swoje umiejętności przekładowe oraz poszerzają wiedzę o warsztacie współczesnego tłumacza. Członkowie koła aktywnie uczestniczą w międzynarodowych konferencjach naukowych z cyklu „Między Słowami – Między Światami”. Ponadto organizują konkursy oraz popularyzują filologię rosyjską podczas Dni Otwartych Drzwi, Dni Humana, Dnia Fantastyki i Nauki.

Studenci Instytutu wielokrotnie brali udział, często z sukcesami, w konkursach recytatorskich do których przygotowywała ich dr Magdalena Zaorska. Konkursy rozbudzały zainteresowanie poezją rosyjską oraz kształtowały umiejętności estetycznego prezentowania tekstów rosyjskich w oryginale. Studenci mierzyli się z własną tremą i krytyczną oceną specjalistów: filologów oraz aktorów.

Idea popularyzacji poezji ukraińskiej przyświeca Konkursowi Recytatorskiemu Poezji Ukraińskiej. W konkursie tym uczestniczyli także studenci Instytutu.

Ważnym wydarzeniem w historii ISW było otwarcie (7-8 grudnia 2017 roku) Centrum Języka Rosyjskiego i Kultury w ramach partnerskiej sieci „Instytut Puszkina”. Instytut Puszkina UWM powstał przy organizacyjnym i metodycznym wsparciu Centrum Języka Rosyjskiego i Kultury „Instytut Puszkina” Piatigorskiego Uniwersytetu Państwowego oraz finansowym wsparciu Ministerstwa Edukacji i Nauki FR.

Głównym zadaniem Instytutu Puszkina pozostaje rozwijanie współpracy między Rosją a Polską, popularyzacja oraz upowszechnienie rosyjskiej kultury i języka za pośrednictwem różnorodnych przedsięwzięć edukacyjnych i kulturalnych. W ramach działalności Centrum otwierają się szerokie możliwości językowego testowania studentów oraz przeprowadzania kursów podwyższających kwalifikacje wykładowców języka rosyjskiego, w tym za pośrednictwem portalu *Образование на русском*, przy metodycznym wsparciu ze strony partnerów rosyjskich.

W 2017 roku, wraz z objęciem stanowiska dyrektora ISW przez dr hab. Joannę Orzechowską, Rada Instytutu opracowała i zatwierdziła „Strategię rozwoju Instytutu Słowiańszczyzny Wschodniej na lata 2018-2020”. W wizji, misji i celach działania Instytutu nawiązano do tych kart historii, gdy Instytut prężnie się rozwijał i był liczącym się oraz zauważanym ośrodkiem w polskim i zagranicznym środowisku rusycystycznym. Już wiemy, że historia ISW skończy się w 2019 roku, ale życzymy sobie i naszym następcom kolejnych lat naukowych poszukiwań, satysfakcjonujących spotkań z młodym pokoleniem, kreatywnej pracy na rzecz swojej uczelni i regionu.

Bibliografia

- Badania naukowe*. 2000. Red. Hołdyński C., Jankowski J. Olsztyn.
Badania naukowe 2000/2001. Organizacja i synteza wyników. 2001. Red. Hołdyński C., Jankowski J. Olsztyn.
Chłosta Jan. 1999. *Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Olsztynie 1969-1999*. Olsztyn: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
„Sławista”, nr 1-34.
U źródeł uniwersytetu. 1993-1999. 1999. Olsztyn.

Summary

INSTITUTE OF EASTERN SLAVIC STUDIES AT THE UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN – JUBILEE MEMORIES

In 2019, the employees of the Institute of Eastern Slavic Studies are celebrating a triple jubilee: as an academic community – the 20th anniversary of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn; as humanities scholars – the 50th anniversary of the Faculty of Humanities; finally, as philologists – the 20th anniversary of the *Acta Neophilologica* journal. Hence, we are summarizing academic achievements of researchers and teachers who have contributed to the establishment and development of the Institute. These are people who have had to face various problems on their professional path, yet their aim has always been to undertake, organize and popularize scientific research, improve their lectures and classes, promote Eastern Slavic Studies as well as the university. This close-knit group of staff have contributed to and edited journals, organized conferences, participated in workshops, gaining new qualifications so that students could benefit from their expertise. Unfortunately, as a result of the reform of higher education enforced on the 1st of October 2019, the Institute of Eastern Slavic Studies will cease to exist.

Kontakt z Autorką:
joanna.orzechowska@uwm.edu.pl

Zasady przygotowania artykułów do druku w czasopiśmie *Acta Neophilologica*

W półroczniku drukowane są artykuły naukowe (nigdzie dotąd niepublikowane) w języku angielskim, niemieckim, polskim oraz rosyjskim z zakresu językoznawstwa i glottodydaktyki oraz literaturoznawstwa i przekładoznawstwa.

Autor dostarcza sekretarzowi artykuł w wersji elektronicznej (CD, DVD) lub drogą elektroniczną na adres: acta.neophilologica@gmail.com

Redakcja kwalifikuje do recenzji materiały przygotowane zgodnie z wymogami Redakcji. Artykuł jest zakwalifikowany do druku po uzyskaniu dwóch pozytywnych recenzji.

Układ artykułu:

1. Imię i nazwisko Autora (-ów)
2. Nazwa jednostki naukowej (Instytut/Katedra, Uczelnia)
3. Tytuł artykułu
4. Słowa kluczowe w języku angielskim (maksymalnie 5)
5. Tekst główny
6. Bibliografia
7. Tytuł artykułu i streszczenie w języku angielskim (500-700 znaków ze spacjami)
8. Adres pocztowy reprezentowanej przez Autora (-ów) jednostki naukowej, adres poczty elektronicznej Autora (-ów)

Objętość artykułów łącznie z tabelami i wykresami nie powinna przekraczać 12 stron maszynopisu formatu A-4.

Preferowany edytor tekstu Word. Czcionka: Times New Roman, wielkość czcionki – 12; odstęp między wierszami – 1,5, marginesy po 25 mm.

W tekście dopuszcza się stosowanie wyróżnień, np. kursywę i pogrubienie tekstu, ale bez podkreślania wyrazów.

Tytuły cytowanych pozycji zwartych i artykułów (w tekście i bibliografii) należy podać kursywą.

Cytaty należy ująć w cudzysłów (bez kursywy), fragmenty opuszczone należy oznaczyć trzema kropkami w nawiasach okrągłych, w takich nawiasach umieszcza się wszystkie odautorskie komentarze. Dopuszczalne są komentarze w formie przypisów dolnych (czcionka 10 pkt., interlinia 1).

W półroczniku stosowany jest jeden rodzaj przypisów; przypisy zamieszczone są w tekście głównym, zgodnie z następującą konwencją:

[nazwisko rok wydania, strony], np. [Bralczyk 2007, 35]

[nazwisko rok wydania, tom, strony], np. [Куприн 1970-73, I, 339]

Autor sporządza jeden wykaz literatury (Bibliografia, Bibliografy, Bibliografie, Библиография) dla całej pracy. Kolejność pozycji bibliograficznych powinna być alfabetyczna, według nazwisk autorów lub tytułów prac zbiorowych. Redaktorów zbiorów należy oznaczyć przed nazwiskiem skróttem w języku zgodnym z publikacją (Red. Eds. Hrsg. Ред.).

Pozycje bibliograficzne zapisane cyrylicą powinny posiadać wariant transliterowany zgodny z PN-ISO 9:2000. Transliteracji dokonujemy automatycznie na stronie <https://www.ushuaia.pl/transliterate/> (należy sprawdzić, czy został wybrany system PN-ISO 9:2000). Po zapisie transliterowanym w nawiasie kwadratowym umieszczamy zapis cyrylicą.

Sposoby zapisu bibliografii

Monografie

Bralczyk Jerzy. 2007. *O języku propagandy i polityki*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.

Kuprin Aleksandr Ivanovič. 1970-1973. *Sobranie sočinenij v devâti tomah*. Moskwa: Izdatel'stvo Hudožestvennaâ Literatura [Куприн Александр Иванович. 1970-1973. *Собрание сочинений в девяти томах*. Moskwa: Издательство Художественная Литература].

Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze. 1991. Red. Kłosowska A. Wrocław: Wiedza o Kulturze.

Tolkovij slovar' russkogoâzyka konca XX veka. Âzykovye izmeneniâ. 1998. Red. Sklârevskaâ G.N. Sankt-Peterburg: Folio-Press [Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения. 1998. Red. Скляревская Г.Н. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс].

Rozdziały w monografiach

Bartmiński Jerzy. 2001. *Język w kontekście kultury*. W: *Współczesny język polski*. Red. Bartmiński J. Lublin: Wydawnictwo UMCS: 13-22.

Artykuły w czasopismach

Korpysz Tomasz. 2010. *Słowniki języka autorów jako typ opracowań leksykograficznych*. „Poradnik Językowy” nr 4: 51-72.

Publikacje internetowe

Iomdin Boris. 2015. *Semantika ponimaniâ: leksikografičeskij portret glagola ponimat'*. V: <http://www.dialog-21.ru/Archive/2003/Iomdin.pdf> [Dostęp 14 IV 2015] [Иомдин Борис. 2015. *Семантика понимания: лексикографический портрет глагола понимать*. В: <http://www.dialog-21.ru/Archive/2003/Iomdin.pdf> [Доступ 14 IV 2015].

Kawka Maciej. *Trzy edytorstwa czy jedno? O potrzebie kształcenia wydawców książek w Akademii Pedagogicznej*. Kraków. W: <http://www.wsp.krakow.pl/konspekt/konspekt6/kawka1.html> [Dostęp 14 IV 2015].